T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'ÂN-I KERÎM BAĞLAMINDA PEYGAMBERLERİN KARŞILAŞTIĞI ORTAK BİR OLGU OLARAK HİCRET

AHMET KIVRAK
1188253105

TEZ DANIŞMANI
DOÇ.DR. MUSTAFA ŞENTÜRK

EDİRNE 2022

Tezin Adı: Kur'ân-ı Kerîm Bağlamında Peygamberlerin Karşılaştığı Bir Olgu Olarak Hicret

Hazırlayan: Ahmet Kıvrak

ÖZET

Hicret; göç etmek, terk etmek veya firar etmek kelimeleriyle yakın anlam ilişkisi içerisindedir. Geçmişten günümüze kadar süre gelen bu durum, her dönemde insanlığın karşılaştığı önemli bir husus olmuştur.

Hz. Âdem (as) ve Havvâ'dan çoğalan insanoğlunun, yeryüzündeki her bir kara parçasına dağılmış oldukları halde hayatlarını devam ettirmeye çalıştıklarını görmekteyiz. İnsanların Dünya coğrafyasının her bir parçasına dağılmaları ve gittikleri yerlerde yeni medeniyetler kurmalarının neredeyse hemen hepsi hicret (göç) ile olmuştur.

Hicret Kur'ân ve hadisler bağlamında incelendiğinde; kişinin yaşadığı yeri, sırf Allah rızası için dinî kaygılarından dolayı terk etmesi anlamına gelmektedir. "İnsanlar niçin hicret (göç) ederler?" diye bir soru sorduğumuzda, bu soruya alacağımız cevap genellikle yaşamlarını tehlikede gördükleri için, yaşamlarını devam ettirebilmek için veya dinî kaygılar gibi birçok sebepler sıralayabiliriz.

Bu çalışma bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. *Giriş bölümü*nde konunun kapsamı, amacı, yöntemi ve istifade ettiğimiz kaynaklar belirtilmiştir.

Birinci bölümde, hicret kelimesinin lügat ve terim yönünden kavramsal analizi yapılmış, ayrıca hicret ile yakın anlam ilişkisi içinde olan ve Kur'ân-ı Kerîm'de de kullanılan "çevre lafızlar" ele alınmıştır.

İkinci bölümde, âyetler bağlamında isimleri Kur'ân'da geçen peygamberlerin hicretleri kaynaklara dayalı olarak işlenmiş; peygamberlerin hicretlerinin sebep ve sonuçları değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde ise müstakil olarak Hz. Peygamber'in hicreti ele alınmıştır. Bu çerçevede hicret öncesi, hicret ve hicret sonrası tefsir ve siyer kaynaklarına göre işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hicret, Göç, Peygamber, Hz. Muhammed, Kur'an, Tefsir.

Name of the Thesis: In the Context of the Qur'an Hejira as a Common Event Prophets Encounter

Prepared by: Ahmet Kıvrak

ABSTRACT

The world hejira has a close semantic relationship with the words immigration, abandonment or desertion. This situation, having been going on from the past to the present day, has been an important issue faced by humanity in every period.

Although the human race that multiplied from his holiness Hz. Adem (as) and her holiness Havvâ eve is scattered over every piece of land on earth, we see that they are trying to continue their lives. The fact that people dispersed to every part of the world's geography and established new civilizations wherever they went, almost all of these were realized by the hejira (immigration).

The hejira means that a person abandons his place of residence because of his religious concerns just for the sake of Allah. When we ask a question like "why do people immigrate?" we can list many reasons for this question such as they see their lives in danger and are able to continue their lives or have religious concerns.

This study consists of an introduction and three main parts. In the *introduction* topics content and purpose, method and used sources are indicated.

In the *first section* the notion hejira's meaning in the dictionary and the meaning as a term has been resolved also the derived wording which has "close meaning to the word hejira" and has been used in the Qur'an is adressed.

In the *second section*, in the context of ayas the hejiras of prophets whose names are written in the Qur'an are processed based on the sources; the reasons and the consuquences of hejiras of the prophets are resolved.

In the *third section* only Islam's prophet Muhammed's hejira is processed. The topic hejira is explained based on the prophetic biography and tafseer sources enlisted before, during and after the hejira.

Key words: Hejira, İmmigration, Prophet, Muhammed, Qur’an, Tafseer.

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihini, yaşamını ve gelişmesini etkilemiş, nice tesbit edilmiş veya edilememiş hicretler (göçler) vardır. İlk çağlardan beri insanlık daima bir hicret sürecinin içinde olmuştur. Bu sürece etki eden sebepler genellikle belli başlı ana kaygılar üzerinden oluşmuştur. İnsanları kaygıya iten sebeplerin başında; can güvenliği, hayatı idame ettirmenin zorlaşması ve inancını yaşayamama gelmektedir. Hicret etmeye yön veren bu kaygılar, günümüzde de devam etmekte ve gelecekte de devam edecek gibi gözükmektedir.

Biz tezimize, tarihte gerçekleşmiş olan bütün bu hicret(göç)lerin içerisinden, Kur'ân-ı Kerîm'de isimleri geçen peygamberlerin, tevhid merkezli yapmış oldukları hicretlerini, Kur'ân bağlamında ele aldık. Peygamberlerin hicretleri incelendiğinde, daima odağında tevhid olan yeni bir toplum oluşturma gayesinin olduğu görülür. Tevhidin elçileri, hicret yolculuğuna bazen kendilerine inananlarla beraber, bazen de yalnız başlarına çıkmışlardır.

Tezimiz bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. *Giriş bölümü*nde konunun kapsamı, amacı ve yöntemi belirtildikten sonra üzerinde çalıştığımız konunun yazımında istifade ettiğimiz kaynaklar belirtilmiştir.

Birinci bölümde, hicret kelimesinin lügat ve terim yönünden kavramsal analizini yaptık ve devamında Kur'ân'da 17 sûrede 31 defa zikredilmiş olan hicret kelimesinin kelime ve terim yönünden hangi anlam ilişkisi içinde kullanıldığını inceledik. Hicret ile yakın anlam ilişkisi içinde olan ve Kur'ân-ı Kerîm'de de zikri geçen çevre lafızları tesbit ettik.

İkinci bölümde ise isimleri Kur'ân'da geçen peygamberlerin hicretlerini tesbit edebildiklerimizi, âyetler bağlamında tefsir kaynaklarına dayanarak kısmen de hadis ve siyer kaynaklarından elde ettiğimiz bilgilerle, peygamberlerin hicrete çıkmalarına sebep olan olayları ve hicretlerini açıklamaya çalıştık.

Üçüncü bölümde ise müstakil olarak Hz. Peygamber'in hicretini işledik. Hz. Peygamber'in hicret konusunu; hicret öncesi, hicret ve hicret sonrası bölümlerine

ayırarak konunun özünden ayrılmadan, âyet merkezli olacak şekilde tefsir kaynaklarıyla ve siyer kaynaklarıyla beraber bir bütünlük içinde konuyu ele aldık.

Tez yazım sürecinde, zamanımın çoğunu araştırmaya ve kitaplara vermemden dolayı aile içinde oluşan eksikliğime sabır gösteren kıymetli eşime ve evlatlarım Ahmet Kâmil, Mehmet Selim ve Gülsima'ya Rabbimden hayırlar talep ediyorum.

Tezimin başlamasından tamamlanmasına kadar geçen süreç içerisinde ilgisini ve yardımını gördüğüm tez danışmanım Doç. Dr. Mustafa Şentürk Hocama teşekkürlerimi arz ederim. Bu süreçte bilgi ve kaynak temininde yardım ve desteklerini gördüğüm dost ve arkadaşlarıma hususi teşekkür ederim.

Ahmet Kıvrak

Edirne - 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **I**
KISALTMALAR ..... **VII**
ÖZET ..... **I**
ABSTRACT ..... **II**
ÖNSÖZ ..... **III**

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu, Amacı, Yöntemi ve Kaynakları 1
II. Kur'ân-ı Kerîm'de Hicret Olgusu 5

BİRİNCİ BÖLÜM
HİCRETİN KAVRAMSAL ANALİZİ
VE KUR'ÂN-I KERÎM'DE KULLANILIŞI

1.1. Hicretin Kavramsal Analizi 7
1.1.1. Lügat Olarak Hicret 7
1.1.2. Terim Olarak Hicret 10
1.2. Hicret Lafzının Kur'ân-ı Kerim'de Kullanılışı 12
1.2.1. Kelime Manası Olarak Kullanılışı 13
1.2.2. Terim Manası Olarak Kullanılışı 15
1.3. Kur'ân-ı Kerim'de Hicretle İlgili Çevre Lafızlar 18
1.3.1. "İhrâc / إخراج" 18
1.3.2."Firâr / فرار" 19
1.3.3. "İsrâ' / إسراء" 20
1.3.4. "Hatf / خطف" 21
1.3.5. "İstifzâz / استفزاز" 23
1.3.6. "Haşr / حشر" 23
1.3.7. "Celâ' / جلاء" 24
1.3.8. "Hübût / هبوط" 25
1.3.9. "Murâgam / مراغم" 27

İKİNCİ BÖLÜM
KUR'ÂN-I KERÎM'DE ÖNCEKİ PEYGAMBERLERİN
HİCRET OLGUSU

2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de İsmi Geçen Önceki Peygamberlerin Hicreti 29
2.1.1. Hz. Âdem'in (as) Hicreti 29
2.1.2. Hz. Nûh'un (as) Hicreti 32
2.1.3. Hz. Hûd'un (as) Hicreti 37
2.1.4. Hz. Sâlih'in (as) Hicreti 41
2.1.5. Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'in (as) Hicretleri 46
2. 1. 5. 1. Hz. İbrâhim (as) 46
2. 1. 5. 2. Hz. İbrâhim'in (as) Eşi Sâre ile Beraber Mısır'a Hicreti 50
2. 1. 5. 3. Hz. İbrâhim'in (as) Şam'a Hicreti 52

2. 1. 5. 4. Hz. İsmâil (as) 52
2. 1. 5. 5. Hz. İbrâhim (as) ile Hz. İsmâil (as) ve Annesi Hâcer'in Hicretleri 54
2.1.6. Hz. Lût'un (as) Hicreti 56
2.1.7. Hz. Ya'kûb ve Hz. Yûsuf 'un (as) Hicretleri 60
2.1.7.1. Hz. Yûsuf'un (as) Mısır'a Hicreti 63
2.1.7.2. Hz. Ya'kûb'un (as) Mısır'a Hicreti 67
2.1.8. Hz. Şuayb'ın (as) Hicreti 69
2.1.8.1. Hz. Şuayb'ın (as) Medyen'den Hicreti 70
2.1.8.1. Hz. Şuayb'ın (as) Eyke'den Hicreti 73
2.1.9. Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un (as) Hicretleri 75
2.1.9.1. Hz. Mûsâ'nın (as) Kundaktaki Hicreti 75
2.1.9.2. Hz. Mûsâ'nın (as) Medyen'e Hicreti 77
2.1.9.3. Hz. Mûsâ'nın (as) Mısır'a Dönüşü 79
2.1.9.4. Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un (as) Mısır'dan Hicretleri 81
2.1.10. Hz. Yûnus'un (as) Hicreti 83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KUR'ÂN-I KERÎM'DE SON PEYGAMBER
HZ. MUHAMMED'İN (SAS) HİCRETİ

3.1. Hicret Öncesi Durumun Kur'ân-ı Kerîm'deki Tasviri 90
3.1.1. İlk Vahiyden Umûmî Tebliğe Kadar olan Dönem 90
3.1.2. Umûmî Tebliğden Habeşistan'a Hicrete Kadar Olan Dönem 94
3.1.3. Mekkeliler'in Boykotundan Medine'ye Hicrete Kadar Olan Dönem 103
3.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Hicrete İzin Verilmesi ve Hicret 115
3.2.1. Hicrete İzin Verilmesi, Hicrete Teşvik ve Muhacirlerin Övülmesi 115
3.2.2. Hicretten Geri Kalanların Durumları 125
3.2.2.1. Hicrete Katılmayanların Yerilmesi 125
3.2.2.2. Hicrete Yol Bulamayanlar (Müstaz'aflar) 128
3.2.3. Ensarın Övülmesi 129
3.3. Kur'ân'da Hicret Sonrası Durumun Tasviri 132
3.3.1. İslâm Kardeşliğinin Tesis Edilmesi (Muâhât) 133
3.3.2. Barışın Tesis Edilmesi (Muvâdea) 135
3.3.3. Kıblenin Değişmesi 136
3.3.4. İslâm Toplumu'nda Sorumluluk Bilincinin Yerleştirilmesi 137
3.3.5. Düşman Saldırılarına Karşılık Vermeye İzin Verilmesi 138
3.3.6. Alkollü İçeceklerin ve Kumarın yasaklanması 139
3.3.7. Faizin Yasaklanması 140

SONUÇ 143
EKLER 151
KAYNAKÇA 153

KISALTMALAR

a.g.e : Adı Geçen Eser
a.s. : Aleyhisselâm
AÜ : Ankara Üniversitesi
b. : Bin, İbn
bkz. : Bakınız
bs. : Basım, Baskı
c. : Cilt
c.c. : Celle Celâluh
d. : Doğumu
DİA : Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h. : Hicrî
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazret
İFD : İlâhiyat Fakültesi Dergisi
m. : Milâdî
md. : Madde
ö. : Ölümü, Ölüm Tarihi
r.a : Radıyallahu Anh, Anhâ
s. : Sayfa
sy. : Sayı
s.a.s : Sallallahü Aleyhi ve Sellem
SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDK : Türk Dil Kurumu
Thk. : Tahkik Eden
Trc. : Tercüme Eden
vb. : Ve Benzeri
y. : Yıl
Yay. : Yayın, Yayınları

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu, Amacı, Yöntemi ve Kaynakları

Hicret, insana mahsus olan zorunlu bir tercih değildir. Olgusal bağlamda baktığımızda çevremizde gerçekleşen bütün tabiat olayları ve canlıların döngüsel yaşamları hep birer hicrettir. Aynı ortamı paylaştığımız canlıların bazıları hayatlarını devam ettirebilmek için hicret ederken, bazıları da neslini devam ettirebilmek için hicret ederler. Hicreti insan ve toplum çerçevesinden ele aldığımızda ise tarihe damga vuran birçok medeniyetin hicretle doğduğunu söyleyebiliriz. İnsanlık tarihinin başlangıcı olan Hz. Âdem (as) ile Havvâ'nın cennetten çıkarıldıktan sonra, onların devamı olan nesillerin yeryüzünde çoğalmaları ve medeniyet olmaları bir nevi hicretin ürünüdür. Hicret insanın, yaşamında daima karşısına çıkan, bazen farkında olarak bazen de farkında olmayarak sürekli gözlemlediği bir durumdur.

İnsanlık ilk ataları olan Hz. Âdem'den üreyip çoğalmış iken, aynı zamanda ilk peygamber olan babalarının hakikati anlatan sözlerini ve nasihatlerini unutup, yanlış yollara saparak, farklı oluşumlar içine girmişlerdir. Allah Teâlâ; kulların hak yoldan sapanları hidayete döndürmek, iman üzere olanları da sabit kılmak için yeryüzüne birçok elçiler göndermiştir. Gelen elçilerin, kavimlerine tebliğ ettikleri; "Tek olan Allah'a ve peygamberine itaat edin" ilâhi davetine toplumun bir kısmı icâbet ederken, bir kısmı (ki bunlar çoğunluğu oluşturan kısım) da bu davete uzak durmuşlardır.

Bizim bu çalışmayı yapmaktaki amacımız, Kur'ân'da isimleri zikredilen ve hicret ettiklerine dair bilgiler bulunan peygamberlerin (as), kıssalarından yola çıkarak onların hangi toplumlara gönderildiklerini, elçisi oldukları toplumlara hangi mesajları ilettiklerini ve o toplumlardan da kendilerine nasıl karşılıklar verildiğini, onların davet metotlarını, karşılaştıkları zorlukları ve sabırlarını geniş bir şekilde ele almaktır. Devamında onların hicret ettikleri yerleri Kur'ân bağlamında ele alıp hadisler ve tefsir kaynaklarıyla açıklamaya çalışmaktır. Ümidimiz her bir İslâm davetçisine ışık olmak ve çıktıkları yolda sabır ve metanet göstererek başarıya ulaşabileceklerini müjdelemektir. Bu çalışmamız ile Müslümanların yaşadıkları toplumlarda kendileri ve aileleri için inançlarını yaşama hususunda kaygıya

düştüklerinde, hiçbir girişimde bulunmaksızın çaresizce beklemek yerine, hicretin tercih edilmesi gereken bir yol olabileceğini gösterebilmektir.

Çalışmamızda lazım olan bilgi ve verileri toplarken, konumuzla ilgili tesbit edebildiğimiz tez ve makalelerde, hicret kelimesinin lügat ve terim yönünden kavramsal analizinin doyurucu bir şekilde yapılmadığını fark ettik. Bunun için öncelikle bu alanda geniş bir çalışma yaptık. Daha sonra Kur'ân-ı Kerîm'de hicret kelimesinin geçtiği bütün âyetleri tesbit ederek bu kelimenin, kelime manası ve terim manası yönünden Kur'ân'da nasıl kullanıldığını inceledik ve şablon bir liste halinde de tezimizin sonuna koyduk.

Hicret kelimesinin haricinde, anlam yönünden yakınlığı olan başkaca lafızlar tesbit ettik. Anlam yönünden yakın olan bu kelimelere, *"çevre lafızlar"* diye isim verdik. Tesbit ettiğimiz çevre lafızları, tezimize alabilmek için bir kıstas oluşturduk. Kıstasımız, Kur'ân'da lügat anlamlarıyla kullanılıyor olmak idi. Günlük kullanımda, anlam yönünden yakın olan fakat Kur'ân'da mecaz anlamlarıyla kullanılan kelimeler için bölümün sonunda kısa bir bilgilendirme yaptık ve açıklamalarını dipnota koyduk.

Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen peygamberlerin; doğrudan ya da çevre lafızlarla hicret ettiklerine Kur'ân'da işaretler olan peygamberler ile tefsir âlimlerinin kitaplarında hicret ettiklerini belirttikleri peygamberleri tesbit ettik. Ve onlar hakkında Kur'ân'da verilen bilgileri, hicretlerine konu olan kıssaları ve hicret ettikleri yerleri tefsir kitaplarını kaynak göstererek açıklamaya çalıştık. Bu çalışmalarımıza Hz. Peygamber'in hadislerinden de delil getirerek desteklemeye çalıştık. Peygamberler ve onların kıssalarını konumuza alırken İsrâiliyat'a girmemeye ya da en az olacak şekilde yer vermeye özen gösterdik.

Hz. Peygamber'in (sas) hicrete kadar Mekke'de geçirdiği süreci, bölümlere ayırdık. Peygamberlik öncesi hayatıyla ilgili kısa bilgiler verdikten sonra, vahyin gelmesiyle başlayan elçilik hayatını, âyetlerin nüzul sırasını dikkate alarak yazmaya çalıştık. Vahy dilinin Hz. Peygamber'e, mü'minlere ve müşriklere ilerleyen süreçte nasıl olduğundan bahsettik. Kur'ân'da muhataplara verilen cevaplar ile müşriklerin taptıkları putlar için âyetlerdeki sert üslûba dikkat çektik. Mekke döneminde inzâl

olan kıssalardaki ortak nüansı ifade etmeye çalıştık. Süreci yazarken akademik kariyeri olan siyer âlimlerinin kaynaklarından yaralandık, bununla birlikte ana kaynaklarımızın genellikle tefsir kaynakları olmasına özen gösterdik. Hz. Peygamber'in hicret sonrası Medine'de Kur'ân temelli yaptığı köklü değişimlere değindik.

Konumuzun araştırma ve yazım safhasında lügat alanında; Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) "*Kitâbü'l-Ayn*"ı,[1] İbn Fâris el-Kazvinî'nin (ö. 395/1004) "*Mu'cemü Mekâyîsi'l-Lüga*"sı,[2] Cevherî'nin (ö. 400/1009) "*Tâcü'l-Lüga*"sı,[3] İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) "*Lisânü'l-Arab*"ı,[4] Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) "*el-Kâmûsü'l-Muhît*"ı,[5] Vankulu'nun (ö. 1000/1592) "*Lügat-ı Vankûlî*"si,[6] Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) "*Tâcü'l-Arûs*"u[7] ve Mütercim Âsım Efendi'nin (ö. 1235/1819) "*Okyanusu'l-Basît*"i[8] başvurduğumuz kaynaklardandır.

Kur'ân kavramları yönünden ise Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. 409/1018) "*el-Müfredât*"ı,[9] Dâmegânî'nin (ö. 478/1085) "*Kâmûsü'l-Kur'ân*"ı,[10] Seyyid eş-Şerîf Cürcânî'nin (ö. 816/1413) "*et-Ta'rîfât*"ı[11] ve Hasîrîzâde Elif Efendi'nin (ö. 1850/1927) "*en-Nûru'l-Furkân*"ı[12] çalışmamızda yararlandığımız kaynaklardır.

---

[1] Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, (Thk. Abdü'l-Hamîd Hendâvî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
[2] Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ İbn Fâris el-Kazvinî, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Lüga*, (Thk. Abdü's-Selâm Hârûn), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.
[3] İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhâhu Tâcü'l-Lüga ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdu'l-Gafûr Attâr), Beyrut 1990.
[4] Ebu'l-Fadl Cemâluddîn b. Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâr-u Sâdır, Beyrut 2010.
[5] Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, (Thk. Muhammed Naîm el-Arksûsî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005.
[6] Vankulu Mehmed b. Mustafa el-Vânî, *Lügat-ı Vankûlî (Tercüme-î Sıhâh-ı Cevherî)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2014.
[7] Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (Thk. Abdu'l-Alîm et-Tehâvî), Beyrut 1974.
[8] Mütercim Âsım Efendi, *Okyanusu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2013.
[9] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, (Thk. Safvân Adnân Dâvûdî), Daru'l-Kalem, Beyrut 2009.
[10] Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî, *Kâmûsü'l-Kur'ân*, Dârul İlim, Beyrut 1980.
[11] Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, (Thk. Muhammed Sıddîk Minşâvî), Dâru'l-Fazîlet, Beyrut 2011.
[12] Hasîrîzâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân*, (Hzr. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2015.

Tefsir alanında genellikle ilk dönem kaynaklardan yaralanmaya gayret ettik. Müracaat ettiğimiz kaynaklar içerisinde Mukâtil b. Süleymân'ın (ö. 150/767) "*et-Tefsîru'l-Kebîr*"i,[13] Taberî'nin (ö. 310/923) "*Câmiu'l-Beyân*"ı,[14] Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) "*Te'vîlâtü'l-Kur'ân*"ı,[15] Ömer en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) "*et-Teysîr fî't-Tefsîr*"i,[16] Zemahşerî'nin, (ö. 538/1144) "*el-Keşşâf*"ı[17] ve Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) "*Mefâtîhu'l-Gayb*"ı[18] çoğunlukla başvurduğumuz kaynaklardan olmuştur.

Âyet meallerinde ise ilmî bir heyet'in kaleme aldığı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlarından çıkmış olan "*Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*"inden[19] istifade edilmiştir. Ayrıca Osmanlı dönemi âlimlerinden İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) "*Rûhu'l-Beyân*"ından[20] faydalandığımız gibi günümüz âlimlerinden olan Süleyman Ateş (d. 1933) hocamızın "*Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*"i[21] de faydalandığımız eserler arasında sayılabilir.

Zebîdî'nin "*et-Tecrîdü's-Sarîh*"i[22] ile Ahmed Davudoğlu'nun (ö. 1912/1983) "*Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*"[23] hadis alanında yararlandığımız kaynaklardandır.

Hz. Peygamber'in hicrete kadar olan Mekke hayatını yazmakta, siyer kaynağı olarak yakın dönem âlimlerin kitaplarına başvurduk. Özellikle âyetlerin nüzûl süreci için Muhammed İzzet Derveze'nin (ö. 1984) "*Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in*

---

[13] Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru'l-Kebîr / Tefsîru Mukâtil*, (Thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut 2002.
[14] Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (Thk. *Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî*), Dirâsetü'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kâhire 1970.
[15] Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (Thk. H. İbrâhim Kaçar), Dâru'l-Mîzân, İstanbul 2007.
[16] Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Ahmed en-Nesefî, *et-Teysîr fî't-Tefsîr*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2019.
[17] Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, (Thk. ve Trc. Heyet), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2018.
[18] Ebû Abdullâh Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.
[19] Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2008.
[20] İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dersaadet Matbayı Osmaniye, İstanbul 1330/1911.
[21] Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.
[22] Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh*, (Trc. Babanzâde Ahmed Naim), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. sy. 55-2, Semih Ofset 8. Baskı, Ankara 1985.
[23] Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Kitâbü'l-Kader, Hadis No. 2652, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1983.

Hayatı"[24] adlı eserinden çok faydalandık. Bununla birlikte Muhammed Hamidullah'ın (ö. 2002) "*İslâm Peygamberi*"[25] ile İbrahim Sarıçam'ın (ö. 2017) *"Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*"[26] siyer alanında yararlandığımız kaynaklar arasındadır.

Son olarak tezimizin genelinde TDV İslam Ansiklopedisi'nin "Hicret" maddesinden, peygamberler ile kavimleri hakkındaki maddelerden geniş bir şekilde faydalanılmıştır. Tezimizin yazımında imlâ olarak DİA'ya bağlı kalınmıştır.

Ayrıca yararlandığımız eserlerin dipnot bilgilerini *Giriş bölümü*ne koyduk. Bu şekilde yapmaktaki amacımız; her bir eser için bir dipnot oluşturmak ve o dipnotta eser hakkındaki bilgileri diğer kaynak eserlerle iç içe geçmeyecek şekilde tafsilatlı olarak verebilmektir.

II. Kur'ân-ı Kerîm'de Hicret Olgusu

"هِجْران / *Hicrân*" mastarından bir isim olan "هجرة / *Hicret*" kelimesi, Kur'ân'da doğrudan hicret lafzıyla kullanılmazken; 'mâzî, muzârî, masdar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl ve emir kipi' formlarında; 17 sûrede, 27 âyette, 31 defa geçmektedir. Lügatta, "*terk etmek*" temel anlamının yanında bu kelime, Kur'ân'da "*ilişkiyi kesmek, uzaklaşmak, yüz çevirmek, yapmaz olmak* ve *göç etmek*" manalarında da kullanılmıştır. Hicret kelimesinin Kur'ân'da kullanımının yer aldığı kelimeler, tezin sonunda ek olarak bir şablon halinde verilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de hicret lafzı; kelime manasıyla kullanılmakla beraber terim manasıyla da kullanılmaktadır. Kelime anlamında kullanıldığı âyetlerin altısı Mekkî biri ise Medenîdir. Bu yedi âyette kelime anlamıyla kullanılanlardan tesbit ettiğimiz kelimeler ve anlamları şu şekildedir: (Nisâ 4/34) "واهجروهن / *ve'hcürûhünne*" onları yalnız bırakın, (Meryem 19/46) "واهجرنى / *ve'hcürnî*" benden uzaklaş, (Mü'minûn 23/67) "تهجرون / *Tehcürûn*" hezeyanlar savururdunuz, (Furkân 25/30) "مهجورا /

[24] Muhammed İzzet Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (Trc. Mehmet Yolcu), Yöneliş Yay., İstanbul 1995.
[25] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, İmaj Yay., İstanbul 2003.
[26] İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 7. bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2014.

Mehcuran” terkedilmiş, (Ankebut 29/26) “مهاجر / *Muhâcir*” gidici, (Müzzemmil 73/10) “واهجر / *ve’hcür*” ve “هجرا / *Hecran*” ayrıl ve (Müddessir 74/5) “فاهجر / *Fe’hcür*” uzak dur.

Hicret kelimesinin terim anlamıyla Kur’ân'da geçtiği yerler daha çok Medenî âyetlerdir. Tesbit edebildiğimiz terim anlamlı âyetlerin adedi yirmi olup genellikle birbirleriyle yakın anlamda oldukları için, biz bu âyetlerden bazılarını örnek kabilinden zikredeceğiz. (Âl-i İmrân 3/195) "هاجروا / *Hâcerû*" hicret edenler, (Nisâ 4/97) “فتهاجروا / *Fetühâcirû*” hicret etseydiniz, (Nisâ 4/100) “مهاجرا، يهاجر / *Yühâcir, mühâciran*” hicret ederse ve hicret etmek, (Nûr 24/22) “والمهاجرين / *ve’l-mühâcirîn*" muhacirler ve (Mümtehine 60/10) “مهاجرات / *Mühâcirât*” hicret etmiş kadınlar.

BİRİNCİ BÖLÜM
HİCRETİN KAVRAMSAL ANALİZİ VE KUR'ÂN-I KERÎM'DE KULLANILIŞI

1.1. Hicretin Kavramsal Analizi

1.1.1. Lügat Olarak Hicret

Hicret kelimesi, "هجر، يهجُر، هجْر، و هِجران / *Hecera, yehcüru, hecr, hicrân*" fiili formunda olup[27] "هِجْران / *Hicrân*" mastarından bir isimdir. "هجرة / *Hicret*" kelimesi; 'kavuşmak, avdet etmek' anlamındaki "وصل / *Vasl*" kelimesinin zıddıdır[28]

Lügat anlamı bakımından hicret; "terk etmek,[29] uzlete çekilmek,[30] mevsimin en sıcak günlerinde gündüzün ortası,[31] bir adamdan dostluk ve ülfeti kesmek,[32] hezeyan,[33] başkasını bedenen, lisanen ve kalben terk etmek,[34] karşılıklı olarak ilişkiyi kesmek,[35] bir işi kesmek ve terkedip yapmaz olmak, bir mekândan başka bir mekâna göç etmek[36] hanımından yüz çevirmek,[37] nikâhlı eşinden oruçlu iken uzaklaşmak[38] ve çölden şehre göç etmek"[39] anlamlarına gelmektedir. Bu zikrettiğimiz anlamlar, genel olarak "terk etmek" manasıyla aynı ilişki içindedirler.

Sarf bakımından yirmiden fazla farklı türevi olan hicret kelimesinin, "terk etmek" manasına gelen veya bu manaya yakın olan kelime ve manaları şu şekildedir:

"هجر / *Hecr*" kelimesi; *"terk etmek, yüz çevirmek"*[40] anlamında kullanılır. Hadiste zikredildiği gibi "وَلايَسْمَعون القرآن الّاهَجْرًا / *(Müşrikler) Kur'ân-ı Kerîm'i*

---

[27] Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs,* c. 14, s. 396.
[28] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* c. 5, s. 250.
[29] Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tuhfetü'l-Erîb Bimâ fi'l-Kur'âni mine'l-Garîb,* (Thk. Semîr el-Meczûb), Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1983, s. 306.
[30] Dâmegânî, *Kâmûsü'l-Kur'ân,* s. 471.
[31] Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn,* c. 4, s. 292.
[32] Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît,* s. 495.
[33] İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Lüga,* c. 6, s. 34.
[34] İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 833.
[35] Cevherî, *es-Sıhâh-u Tâcü'l-Lüga,* c. 2, s. 851.
[36] Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 1995, s. 935.
[37] Dâmegânî, *Kâmûsü'l-Kur'ân*, s. 471.
[38] Firuzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît,* s. 495.
[39] Vankulu Mehmed, *Lügat-ı Vankûlî*, c. 1, s. 480.
[40] Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn,* c. 4, s. 292; İbn-i Faris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Lüga,* c. 6, s. 34; Ebu Hayyan, *Tuhfetü'l-Erîb,* s. 306; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît,* s. 495; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs,* c. 14, s. 396.

dinlemediler ancak onu terkettiler."[41] İrilik ve yükseklik cihetiyle bir ağaç çok boylandığında *"arzı terk etti"*[42] anlamında (ذَهَبَت الشجرة هَجْرًا) denir. Cevherî, "هجر / *Hecr*" kelimesini, "gündüzün en sıcak vakti için veya hezeyan ifade eden lafızlar için kullanılır"[43] diye belirtmiştir. Zebîdî ise "oruçlu iken eşinden uzaklaşmak"[44] diye açıklamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de ise "وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ اِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هٰذَا الْقُرْاٰنَ مَهْجُورًا / *Peygamber, 'Ey Rabbim! Kavmim şu Kur'ân'ı terkedilmiş bir şey haline getirdi' dedi*"[45] bu âyette de terk manasına "مهجورا / *Mehcûrâ*" lafzı zikredilmektedir.

"اهجار / *İhcâr*" kelimesi de *"terk etmek*" anlamında kullanılır. Büyüyüp serpilmiş bir gencin, çocukluk evresini terk etmesine "اَهْجَرَ الشباب حسنا / *Genç, çocukluk evresini terkedip olgunluğa erdi*" denir.[46] Bir adamın edebi terk etmesinden dolayı istihza için "بِفُلان اَهْجَر / *Edebi terk eden kimse (ağzı bozuk adam)* "[47] denir.

"هجار / *Hicâr*" kelimesi; serkeşlik eden erkek develerin huysuzluklarından korunmak ve dişi develeri rahatsız etmemeleri için burunlarına geçirilen yular için kullanılır ve şöyle denir: "هجر البعير بالهجار / *Erkek deve ip sebebiyle, (dişi develeri) terk etti.*"[48]

"هاجرة ve هجير / *Hecîr* ve *hâcira*" kelimeleri; genellikle sıcak yaz günlerinde, insanların sıcaklık sebebiyle yolculuklarını bırakıp yürümeyi terk ettiklerinde kullanılır.[49] Cevherî ise "Sıcağın hararetinin çoğaldığı öğle ile ikindi arasındaki zaman[50] için kullanılır" demiştir. Zebîdî ise "Öğle namazının diğer bir adıdır"[51]

---

[41] Ebü'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Garîbü'l-Hadîs*, (Thk. Abdu'l-Mu'tî Emîn Ka'acî), Dâru'l-Kütübi'l-Ilmiyye, Beyrut 2004, c. 1, s. 202; Zebîdî , *Tâcü'l-Arûs*, c. 14, s.396.
[42] Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît,* s. 495; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, c. 14, s. 399.
[43]Cevherî, *es-Sıhâh-u Tâcü'l-Lüga*, c. 2, s.851; Vankulu, *Lügat-ı Vankûlî,* c. 1, s. 480.
[44] Zebîdî, a.g.e., c. 14, s. 397.
[45] Furkân 25/30; (Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru'l-Kebîr,* c.3, s. 233); (Bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 10, s. 247.)
[46] Mütercim Âsım Efendi, *Okyanusu'l-Basît,* c. 3, s. 2417.
[47] Mütercim Âsım Efendi, *a.g.e.*, c. 3, s. 2417.
[48] Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn,* c. 4, s. 293; İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 834; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît,* s. 495.
[49] İsfahânî, *a.g.e.,* s. 834.
[50] Cevherî, *es-Sıhâh-u Tâcü'l-Lüga,* c. 2, s. 851; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab, c. 5,* s. 254; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs,* c. 14, s. 410.
[51] İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 5, s. 254; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs,* c. 14, s. 410.

diyerek şu hadîsi misal getirmiştir: "كان يُصَلّى الهَجيرَ حِينَ تَدْحَضُ الشّمْس / *Güneş (tam tepeden)batıya meylettiği zaman (Peygamber) hecir (öğle) namazını kılardı*."[52]

"تهاجر ve اهتجار / *Tehâcür* ve *ihticâr*" kelimeleri; iki kişi birbirini kin ve düşmanlık duygusuyla terk ettiklerinde kullanılır ve "هُما يَهْتَجِران و يَتَهاجَران / *Onlar birbirlerini terk ettiler*"[53] denir.

"مهاجرة / *Mühâcera*" kelimesi; yaşadığı ve sevdiği beldeyi dönmemek üzere terk etmek manasına kullanılır.[54] Şehirlileşmek maksadıyla çölü terk edip şehre yerleşmeyi ifade için kullanılmıştır.[55]

"مهجرة / *Mühcira*" kelimesi; gösterişi ve uzunluğu vasıf haline gelmiş olan hurma ağacı[56] için kullanılmıştır.

"هجر ve اهجار / *İhcâr* ve *hücr*" kelimeleri; çirkin ve galiz olduğundan dolayı terk edilmiş müstehcen lafızlar[57] için kullanıldığı gibi; " اهجيرى، هجيرى، اهجورة / *İhcîriyyün, hiccîriyyün* ve *ühcûra*" kelimeleri de "*hücr*" anlamında kullanılmıştır. Peygamber'in (sas) hadisinde bu kelime şu şekilde geçmektedir: " وَنَهيتُكم عن زِيارَةِ القُبورِ فَزوروها وَلاتَقولوا هُجْراً / *Sizi kabirleri ziyaret etmekten menetmiştim. Artık kabirlerinizi ziyaret edebilirsiniz ancak galiz (söz) söylemeyin*."[58] Uykusunda ve hastalığında kendisinden geçip müstehcen ve galiz sözler sayıklayan kişilere; " هجر بفلان فى نومه و مرضه هجرا و هجيرى و اهجيرى / *Adam uykusunda ve hastalığında (edebi) terk etti (ağzını bozdu)*" denir.[59] Müstehcen kelimeleri kasıtlı ve çokça kullananlara " مهجر /

---

[52] Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, c. 14, s. 410; (Bkz. Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kebîr*, (Thk. Mektebü Tahkîku't-Türâsi'l-İslâmî) Bölüm. Kitâbü'l-Mevâkît, Hds No. 524, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, c. 1, s. 284).

[53] Cevherî, *es-Sıhâh-u Tâcü'l-Lüga,* c. 2, s.851; Mütercim Âsım Efendi, *Okyanusu'l-Basît*, c. 3, s. 2417.

[54] İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 833; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* c. 5, s. 251; Vankulu, *Lügat-ı Vankûlî,* c. 1, s. 480.

[55] İbn Manzûr, *a.g.e.,* c. 5, s. 252.

[56] Mütercim Âsım Efendi, *a.g.e.,* c. 3, s. 2418.

[57] İbn-i Faris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Lüga, c. 6,* s. 35; Cevherî, *a.g.e.,* c. 2, s.851; İsfahânî, *a.g.e.,* s. 833; İbn Manzûr, *a.g.e.,* c. 5, s. 253; Ebu Hayyan, *Tuhfetü'l-Erîb,* s. 306; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît,* s. 495; Vankulu, *a.g.e.,* c. 1, s. 480; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs, c. 14,* s. 400.

[58] İsfahânî, *a.g.e.,* s. 833; (Bkz. Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kebîr*, Kitâbü'l-Cenâiz, Kabir Ziyareti Babı, Hds No. 7198, (Thk. Muhammed Abdu'l-Kâdir Attâ), Dâru'l-Kütübü'l-Ilmiyye, Beyrut 2003, c. 4, s. 129).

[59] İbn Manzûr, *a.g.e.,* c. 5, s. 253; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.,* s. 495; Zebîdî, *a.g.e.,* c. 14, s. 401.

Mühcir" denir.[60] Edebe uymayan terk edilmiş müstehcen lafızlara ise "مهجر / *Mehcür*" denir.[61]

"تهاجر / *Tehâcür*" kelimesi; güneşin zeval vaktinde iken, insanların sıcaktan dolayı evlerine çekilip, ortalıkta hiç kimsenin kalmaması sebebiyle *"insanlar birbirlerini terk ettiler*"[62] manasında kullanılır.

"تهجير / *Tehcîr*" kelimesi; Hicaz lügatında bir işe erkenden yani ilk olarak başlamak anlamında kullanılır.[63] Hadisi şerifte Hz. Peygamber şöyle buyurdu: " لَوْ يَعْلَمُ النّاسُ ما فِي التَّهْجِيرِ لَاسْتَبَقوا اِلَيه / *Şâyet insanlar, cemaate erkenden varmanın fazîletini bilmiş olsalardı, birbirleriyle yarış ederlerdi.*"[64]

" هجورى / *Hecûriyyün*" kelimesi; uzun yaz günlerinde açlığın verdiği ıstırabı kesen öğle yemeği anlamında kullanılır.[65]

H-c-r kökünden türeyen ve yukarıda aktardığımız bütün ifade ve kalıpların "*terk etmek*" ortak anlamı etrafında birleştiğini söylemek mümkündür.

1.1.2. Terim Olarak Hicret

Terim manası olarak hicret; "Küfür beldesi olan vatanını terk edip, İslâm beldesine göç etmek"[66] yani Dârul Harb'i terk etmektir.[67] İnancının selâmeti ve Allah Teâlâ'ya olan itaatini yerine getirmeye devam edebilmek için, daha huzurlu bir beldeye intikal etmektir.[68]

İsfehânî'ye göre hicret lafzı; lügat olarak "Kişinin beden, dil ve kalp ile başkasından uzaklaşıp, onu terk etmesidir." Terim olarak ise "İnsanın şehveti, kötü

---

[60] El-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 834.
[61] Vankulu, *a.g.e.*, c. 1, s. 480.
[62] Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 495; Zebîdî, *a.g.e.*, c. 14, s.402.
[63] İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 5, s. 255; Mütercim Âsım Efendi, *a.g.e.*, c. 3, s. 2419.
[64] İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 5, s. 255; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 495; Zebîdî, *a.g.e.*, c. 14, s.403. (Bkz. Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh*, Hadis No: 366, c. 2, s. 366).
[65] Firuzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, s. 496; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, c. 14, s. 408.
[66] Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s.214.
[67] Ebû Bekir İbnu'l-Arabî, Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Abdulkâdir Attâ), Daru'l-Kütübi'l-Ilmiyye, 3. bs., Beyrut 2003, c. 1, s. 101.
[68] Dâmegânî, *Kâmûsü'l-Kur'ân*, s. 472.

ahlakı ve günah işlemeyi terk edip hayatından uzaklaştırmasıdır."[69] İbn Manzûr göre hicret; lügat olarak "kavuşmanın zıddı" terim olarak ise "Dinin tasvip etmediği sohbet ve oturmayı kısaltmak, hevâ ve bid'at ehlini zâhir olan hatalarından Hakk'a dönmedikleri müddetçe onları terk etmektir."[70] Firuzâbâdî'ye göre hicret lafzı; lügat olarak "Kişinin yaşadığı yerden başka bir yere çıkmasıdır veya başkasından dostluğu ve muhabbeti kesmesidir." Terim olarak ise "Kalbin ve dilin Allah'ı (cc) zikretmeyi terk etmesidir"[71] diye tarif etmiştir.

Tasavvufî bir terim olarak hicret; "Kalp kâbesini fethedip onu, hevâ ve gizli şirkten temizlemek için; kötülüğü emreden nefsi-emmâre makamından çıkıp Allah Teâlâ'ya doğru yapılan manevi yolculuktur" diye tarif edilmiştir.[72]

Özelde ise hicret; Hz. Peygamber'in (sas) ve Mekkeli Müslümanların sırf Allah rızası için Mekke'den Medine'ye zorunlu olarak göç etmeleri hadisesidir.[73]

Sonuç olarak; hicreti terim ve özel bağlamında zikrettikten sonra, "hicrette gaye ve maksat kime olmalı" ve "hakiki muhacir kimdir" cevaplarını âyet ve hadislerle zikretmeye çalışalım.

وَمَنْ يُهَاجِرْ في سَبيلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِي الْاَرْضِ مُرَاغَمًا كَثيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِه مُهَاجِرًا اِلَى اللّٰهِ ‘‘ وَرَسُولِه ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحيمًا / *Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de. Kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.*''[74] Zemahşerî âyette geçen Allah'a ve Resûlüne hicreti tanımlarken; "Bir kimsenin dînî bir maksat ve gayeyle ilim talep etmek, haccetmek, cihat etmek veya daha itaatkâr, daha kanaatkâr ve daha zâhid olarak yaşabileceği bir

[69] İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 833.
[70] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* c. 5, s. 250.
[71] Firuzâbâdî, a.g.e., s. 495; Zebîdî, *a.g.e.*, c. 14, s: 409.
[72] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 1, s. 337.
[73] Ahmet Önkal, a.g.m., c. 17, s. 458.
[74] Nisâ 4/100.

beldeye firar etmesi ya da temiz rızık kazanmak için yapılan bütün hicretler, Allah'a ve Resûlüne yapılmış hicretten sayılır" şeklinde bir izahat yapmıştır.[75]

Âyette zikredilen hicretin yapılış gayesini teyit eden bir hadîs-i şerifte, " اِنّما الْاَعْمالُ بِالنِّيّات واِنّما لِكُلِّ امْرِئٍ ما نَوَى فَمَنْ كانَتْ هِجْرَتُه اِلَى الله وَ رَسولِه فَهِجْرَتُه اِلَى الله وَ رَسولِه وَمَنْ كانَتْ هِجْرَتُه اِلَى دُنْيا يُصيبُها اَوْ اِمْرَأةٍ يَنْكِحُها فَهِجْرَتُه اِلَى ما هاجَرَاِليه / *Amellerin kıymeti ancak niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği şeyin karşılığı vardır. Kimin hicreti, Allah'a ve Resûlüne ise o kimse, Allah'a ve Resûlüne hicret etmiştir. Kim de bir dünyalık veya bir kadınla nikâh yapmak niyetiyle hicret etmişse, o kimsenin hicreti de niyet ettiği şeyedir*"[76] buyuran Hz. Peygamber, yapılan hicret hangi sebebe dayanıyorsa, ancak onun karşılığının bulunacağını belirtmiştir.

Hz. Peygamber, hadîs-i şerifinde muhaciri açıklarken; " اَلْمُهاجِرُ مَنْ هَجَرَ ما نَهَى اللهُ عَنْه / *Muhacir, Allah'ın yasakladığı şeyleri terk eden kimsedir*"[77] şeklinde tarif etmek suretiyle hicretin sadece bir mekân değişikliği değil, olumsuzdan olumluya bir tutum ve davranış değişikliği olduğuna, muhacirin de aslında Allah'ın yasakladığı olumsuz davranışları terk eden kimse olduğuna dikkat çekmiştir.

1.2. Hicret Lafzının Kur'ân-ı Kerim'de Kullanılışı

Kur'ân-ı Kerîm'de hicret kelimesi, "*hicret"* formuyla geçmemekle beraber; 17 sûrede, 27 âyette, 31 defa "هجر / *Hecr*" kökünden türemiş 'mâzî, muzârî, masdar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl ve emir kipi' olmak üzere toplam 6 farklı formda[78] zikredilmektedir. Mekkî sûrelerde 8 yerde, Medenî sûrelerde 23 yerde;[79] farklı formlarda zikredilmektedir. Fiil-i mâzî[80] olarak 11 yerde, fiil-i muzârî[81] olarak 6 yerde, masdar[82] olarak 1 yerde, ism-i fâil[83] olarak 8 yerde, ism-i mef'ûl[84] olarak 1 yerde ve emir[85] olarak da 4 yerde zikredilmektedir.

---

[75] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* c. 2, s. 248.
[76] Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh*, c. 1, s. 1.
[77] Zebîdî, *a.g.e*., Hadis no: 10, c. 1, s. 29.
[78] Ahmet Sait Sıcak-Necmettin Çalışkan, "Kur'ân'da İhraç Kavramı Özelinde Göç Olgusu", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, sy. 9, Kilis 2018/2, s.487.
[79] İlhami Güler-Ömer Özsoy, *Konularına Göre Kur'ân*, Fecr Yayınevi, Ankara 2011, s. 797.
[80] Bakara 2/218; Âl-i İmrân 3/195; Enfâl 8/72, 74, 75; Tevbe 9/20; Nahl 16/41, 110; Hac, 22/58; Ahzâb 33/50; Haşr 59/9.
[81] Nisâ 4/89, 97, 100; Enfâl 8/72, 72; Mü'minûn 23/67.
[82] Müzzemmil, 73/10.

1.2.1. Kelime Manası Olarak Kullanılışı

Kur'ân-ı Kerîm'de hicret lafzı; kelime manasıyla yedi âyette geçmekte olup bunun altısı Mekkî[86], biri de Medenî[87] sûrelerdedir. Hicretin kelime manasıyla geçtiği âyetler şöyledir:

"...وَالّٰتي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ..."(*Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın...*"[88] Âyette geçen " واهجروهن / *ve'hcürûhünne*" kelimesine; serkeşliğinden korkulan kadınlarla cima yapmayı terk etmek,[89] yatakta onlara sırt dönmek veya onlarla aynı yerde gecelemeyip yalnız bırakmak,[90] onları evlerine bağlı hale getirmek[91] ve onlarla konuşmayı kesmek[92] manaları verilmiştir.

"قَالَ اَرَاغِبٌ اَنْتَ عَنْ اٰلِهَتي يَا اِبْرٰهيمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَاَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْني مَلِيًّا" / (*Babası) 'Ey İbrâhim! Sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taşa tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!' dedi.*"[93] Âyette zikredilen "واهجرنى / *ve'hcürnî*" kelimesine; konuşmayı terk etmek, yanından uzaklaştırmak,[94] ayrılmak, uzun müddet uzaklaşmak[95] ve göze gözükmemek[96]" manaları verilmiştir.

"قَدْ كَانَتْ اٰيَاتي تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلٰى اَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ (66) مُسْتَكْبِرينَ بِهٖ سَامِرًا تَهْجُرُونَ" / *Âyetlerim size okunurdu da siz buna karşılık büyüklük taslayarak arkanızı döner, geceleyin toplanıp hezeyanlar savururdunuz*."[97] Âyette zikri geçen " تهجرون /

---

[83] Nisâ 4/100; Tevbe 9/100, 117; Nûr 24/22; Ankebût 29/26; Ahzâb 33/6; Haşr 59/8, Mümtehine 60/10.
[84] Furkân, 25/30.
[85] Nisâ 4/34; Meryem 19/46; Müzzemmil 73/10; Müddessir 74/5.
[86] Meryem 19/46; Mü'minûn 23/67; Furkân 25/30; Ankebût 29/26; Müzzemmil 73/10; Müddessir 74/5.
[87] Nisâ 4/34.
[88] Nisâ 4/34.
[89] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil*, c. 1, s. 371.
[90] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 124.
[91] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 6, s. 707.
[92] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 10, s. 93.
[93] Meryem 19/46.
[94] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 21, s. 229; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 5, s. 337.
[95] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil*, c.2, s. 630; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 15, s. 552; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmî' lî Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî), Müessetü'r-Risâle, Beyrut 2006, c. 13, s. 458; Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Müessesetü Târîhi'l-Arabî, Beyrut 1418/1998, c. 4, s. 12.
[96] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 188.
[97] Mü'minûn 23/66, 67.

Tehcürûn" kelimesine; ileri geri konuşmak, saçmalamak, ağzı bozmak,[98] batıl söz,[99] şirk ve bühtanda bulunmak[100] manaları verilmiştir.

"وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ اِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هٰذَا الْقُرْاٰنَ مَهْجُورًا / *Peygamber, 'Ey Rabbim! kavmim şu Kur'ân'ı terkedilmiş bir şey haline getirdi' dedi.*"[101] Âyetteki "مهجورا / *Mehcuran*" lafzına; iman etmeyi terk etmek, uzaklaşmak,[102] Kur'ân'ın eskilerin masalları, sihir ve şiir olduğunu iddia etmek,[103] yüz çevirmek ve onunla amel etmeyi terk etmek[104] manalarıyla açıklanılmıştır.

"... فَاٰمَنَ لَهُ لُوطٌ وَقَالَ اِنّي مُهَاجِرٌ اِلٰى رَبّيّ / Bunun üzerine Lût, ona (İbrâhim'e) iman etti. İbrâhim, 'Ben, Rabbime (gitmemi emrettiği yere) hicret edeceğim'…"[105] Âyetteki "مهاجر / *Muhâcir*" lafzının tefsirinde Mukatil b. Süleyman "Ben Rabbim'e, onun rızasına gidiyorum"[106] diye tefsir etmiştir.

Aşağıda zikrettiğimiz âyette Peygamber'e karşı zaman geçtikçe müşriklerin şiddetlenmekte olan olumsuz davranışları karşısında, Peygamber'in takınacağı tavır öğretilmektedir. "وَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَميلًا / *Onların (müşriklerin) söylediklerine sabret ve onlardan güzellikle ayrıl."*[107] Âyette geçen "واهجر / *ve'hcür*" ve "هجرا / *Hecran*" lafızları için Mâtürîdî bu âyeti "İlişkiyi güzel bir şekilde kes, onlar üzerine olan şefkatini terk etme, onların helâkı için beddua etme ve onların hidâyet bulmaları için de dua etmekten kaçınmamalısın"[108] diye tefsir etmiştir.

---

[98] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 642.
[99] Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Thk. Heyet), Müessesetü Kurtuba, 1. bs., Kahire 2000, c. 10, s. 132.
[100] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. es-Süyûtî, *ed-Dürru'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sû*r, (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), 1. bs., Kahire 2003, c. 10, s. 605.
[101] Furkân 25/30.
[102] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 233; Ebu'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Darul Kelimetit-Tayyib, Beyrut 1998, c. 2, s. 535.
[103] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 848; Beyzâvî, c. 4, s. 121; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru Tayyibe, Riyad 1994, c. 4, s. 98.
[104] Muhyi's-Sünne el-Ferrâ el-Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, Daru Tayyibe, Riyad 1988, c. 6, s. 82.
[105] Ankebut 29/26.
[106] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 380.
[107] Müzzemmil 73/10.
[108] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 16, s. 207.

Kurtubî (ö. 657/1273) tefsirinde; "Onlara cevap vermek için taarruzda bulunmamak"[109] diye tefsir etmiştir.

"يَا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ (1) قُمْ فَاَنْذِرْ (2) وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ (3) وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ (4) وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ / *Ey örtünüp bürünen (Peygamber!) Kalk da uyar. Rabbini yücelt. Nefsini arındır. Şirkten uzak dur.*"[110] Âyette zikredilen "فاهجر / *Fe'hcür*" lafzı emir formunda gelmiş olup tefsirlerde; putlardan kaçın, ma'siyeti terket,[111] kötü şeyleri ve günahı bırak[112] (günahsız oluşunu devam ettir), azaba götürecek amelleri işlemekten kaçın,[113] bâtınını temiz tut[114] ve kalbinden dünya sevgisini at[115] manaları verilmiştir.

Yukarıda aktardığımız âyetlerde görüldüğü gibi, "hicret kelimesi" ilgili âyetlerde "terk etmek, gitmek, uzaklaşmak ve ayrılmak" gibi kelime anlamlarında kullanılmıştır.

1.2.2. Terim Manası Olarak Kullanılışı

Hicret lafzının; Kur'ân-ı Kerîm'de terim manasıyla zikrinin geçtiği yerler daha çok Medenî olan âyetlerdedir. Biz burada âyetlerin tamamını zikretmekten ziyade örnek kabilinden bazılarının zikriyle iktifa edeceğiz:

"... فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ اَنّي لَا اُضيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰىۚ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍۚ فَالَّذينَ هَاجَرُوا وَاُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاُوْذُوا في سَبيلي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ / *Rableri onlara şu karşılığı verdi: 'Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim. Sizler birbirinizdensiniz. Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda eziyet görenler, savaşanlar ve öldürülenlerin de andolsun, günahlarını elbette örteceğim'..."*[116] Bu âyetin sebebi nuzûlü hakkında Zemahşerî tefsirinde:

---

[109] Kurtubî, *el-Câmî' lî Ahkâmi'l-Kur'ân,* c. 21, s. 334.
[110] Müddessir 74/1, 2, 3, 4, 5.
[111] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil*, c. 4, s. 490; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 6, s. 253; Ebû Muhammed İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübi'l-Ilmiyye, Beyrut 2001, c. 5, s. 393; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 14, s. 178; Süyûtî, *ed-Dürru'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sû*r, c. 15, s. 64; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, c. 5, s. 430.
[112] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 30, s. 193.
[113] Taberî, *Câmiu'l-Beyân, c. 23, s. 410.*
[114] Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut 1985, c. 29, s. 119.
[115] Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (Thk. İmâm Ebî Muhammed b. Âşûr), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut 2002, c. 10, s. 70.
[116] Âl-i İmrân 3/195.

Ümmü Seleme (ra) (ö. 62/681) "*Ya Rasûlâllah! Hz. Allah'ın hicret hususunda erkekleri zikredip kadınları anmadığını görüyorum*" demesi üzerine içerisinde "هاجروا / *Hâcerû;*" yani *"hicret edenler"* lafzının zikredildiği bu âyetin nâzil olduğunu belirtmiştir.[117]

"... اِنَّ الَّذِينَ تَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمِيٓ اَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْاَرْضِ قَالُٓوا اَلَمْ تَكُنْ اَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَاۜ / *Melekler onlara şöyle derler: 'Ne durumdaydınız? (Niçin hicret etmediniz?)' Onlar da, 'Biz yeryüzünde zayıf ve güçsüz kimselerdik' derler. Melekler, 'Allah'ın arzı geniş değil miydi, oradan hicret etseydiniz ya!' derler…*"[118] Taberî, içerisinde "فتهاجروا / *Fetühâcirû*" muzâri formundaki emir manasına gelen "*hicret etseydiniz*!" kelimesinin zikredildiği bu âyetin tefsirinde; 'Mekke halkından bir kısım kimseler Müslüman oldular fakat Müslüman olduklarını da gizliyorlardı. Müşrikler, Bedir harbi için onları da beraberlerinde götürünce, onlardan bazıları harpte öldürüldüler. Bunun üzerine o, öldürülenler için gizliden iman etmiş Müslümanlardan oldukları, harp meydanına da zorla getirildiklerini söyleyenler oldu. Hz. Peygamber'e gelerek onlar için af dilemesini talep ettiler. Bunun üzerine bu âyetler nazil oldu' diye beyan edilmiştir.[119]

"... وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِي الْاَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةًۜ وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهٖ مُهَاجِرًا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِۜ / *Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de. Kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükâfatı Allah'a düşer…"*[120] İçinde "مهاجرا، يهاجر / *Yühâcir, mühâciran*" kelimelerinin geçtiği bu âyetin sebebi nüzûlü hakkında şu rivâyet aktarılır: Mekke'de kalan Müslümanlara, hicret emrini bildiren âyet gelince Cündeb b. Damrâ (ö. 3/625) çocuklarına, "*Beni hicret yolculuğuna çıkarın, çünkü ben müstaz'aflardan değilim ve Medine'nin yolunu da biliyorum. Eğer ki hicret etmeden ölüm bana ulaşırsa, ben de o tehdit edilenlerden olurum*" dedi. Ten'îm denilen yere gelince, ağır hasta olan Cündeb vefat etti. Haberi Medine'ye ulaşınca; mü'minler 'keşke Medine'de ölseydi mükâfatı daha

[117] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil*, c. 13, s. 322; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1, s. 1175.
[118] Nisâ 4/97.
[119] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 7, s. 381.
[120] Nisâ 4/100.

fazla olurdu' dediler. Müşrikler de 'adam umduğuna ulaşamadı' diye gülüşmüşlerdi. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.[121]

"... وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ اَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبٰى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ /
İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler..."[122]
Âyette zikri geçen "والمهاجرين / *ve'l-mühâcirîn*" yani "*muhacirler"* lafzıyla kast edilen kişinin; Bedir harbine katılmış muhacirlerden, Hz. Ebu Bekir'in akrabası Mistâh b. Üsâse (ö. 34/654) olmakla beraber bütün muhacirleri de içine aldığı rivâyet edilmiştir.[123]

"... لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهٗ /
Bu mallar özellikle, Allah'tan bir lütuf ve hoşnudluk ararken ve Allah'ın dinine ve peygamberine yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlerindir..."[124] Âyetin zikrinde geçen "المهاجرين / *el-muhâcirîn*" yani *"muhacirler"* lafzı; dünyalık bütün varını bırakıp, fakir kalmayı göze alarak Allah rızası için Mekke'den Medine'ye hicret etmiş olan mü'minlerdir.[125]

"... يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ... /
Ey iman edenler! Mü'min kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin..."[126] Âyette zikredilen "مهاجرات / *Mühâcirât*" yani *"hicret etmiş kadınlar"* lafzından murat; müşrik olan ailelerini Mekke'de bırakıp iman etmiş oldukları halde Allah rızası için Medine'ye hicret etmiş olan kadınlardır.[127]

Sonuç olarak; yukarıda zikrettiğimiz âyetlerde geçtiği gibi, hicret kelimesinin terim anlamında kullanılması, daha çok medenî sûrelerde olmuştur.

---

[121] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil*, c. 1, s. 402; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 7, s. 403; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2; s. 140; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 11; s. 14.
[122] Nûr 24/22.
[123] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 193; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 10, s. 123; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 6, s. 31; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, c. 6, s. 26; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, c. 4, s. 102.
[124] Haşr 59/8.
[125] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 15, s. 72; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 29; s. 287.
[126] Mümtehine 60/10.
[127] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 6; s. 95.

1.3. Kur'ân-ı Kerim'de Hicretle İlgili Çevre Lafızlar

"Merkeze" alınan bir kelime ile aralarında anlam ilişkisi bulunan kelimeler için *"çevre lafız*" tabirini kullanmayı tercih edeceğiz. "Terk etmek, göç etmek" anlamlarına gelen *"hicret"* merkez kelimesi, hoşa gitmese de kişinin iradesi ile yaptığı terk etme eylemidir. Ancak aşağıda tesbit etmeye çalıştığımız *"çevre lafizlar"* ise daha çok zorlanarak kişinin iradesinin dışında yapılmış birer terk eylemidir.

1.3.1. "İhrâc / إخراج"

İhrâc kelimesi; kök olarak "خرج، يخرج، خروجا / *Harace, yahrucü, hurûc*" lafzından türemiştir. Lügatta; *"bulunduğu yerden çıkmak, ücret, arazi vergisi ve kıyâmet günü"* manalarına[128] gelmektedir. "إخراج / *İhrâc*" lafzı; Kur'ân'da 11 ayrı formda, 157 âyette 182 defa zikredilmektedir. Sülâsî fiil formunda 53 defa tekrar edilirken, if'âl vezni formunda ise 99 defa zikredilmektedir[129]. İf'âl babı vezninde gelen "إخراج / *İhrâc*" kelimesinin formu ile sülâsî fiilin emir kipi olan "اخرج / *Ühruc*" formunda gelen lafızlar ekseriyetle; vatanından zorlanarak çıkmak veya çıkar(ıl)mak manasında[130] kullanılmaktadır.

Şimdi vatandan zorla çıkar(ıl)mak anlamındaki ihrâc kelimesinin; Kur'ân-ı Kerîm'de zikredildiği âyetler den bir kısmını inceleyeceğiz.

"... فَالَّذينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوْذُوا في سَبيلي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ ...
.../...Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda eziyet görenler, savaşanlar ve öldürülenlerin de andolsun, günahlarını elbette örteceğim..."[131] Âyette zikredilen "واخرجوا / *ve ühricû*" kelimesi; *"çıkarılanlar"* manasına olup âyette hicret lafzıyla beraber zikredilmiştir. Kâfirler tarafından, yurtlarından zorlanarak çıkarılan mü'minler manasınadır.[132]

---

[128] Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, c. 1, s. 396; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 278; Mütercim Âsım Efendi, *Okyanusu'l-Basît*, c. 1, s. 943

[129] Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-elfâzı'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*, Çağrı yay., İstanbul 1990, s. 227.

[130] İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 278.

[131] Âl-i İmrân 3/195.

[132] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 6, s. 322; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 9; s. 156.

Şuayb'ın / قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِه لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَٓا...'' *kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler dediler ki: 'Ey Şuayb! Andolsun, ya kesinlikle bizim dinimize dönersiniz ya da mutlaka seni ve seninle birlikte inananları memleketimizden çıkarırız'..."*[133] Âyette zikredilen "لنخرجنك / *Le-nuhricenneke*" lafzı; *"elbette seni çıkaracağız"* manasınadır. Burada müşriklerin, kendileriyle beraber bulunan ve sonradan iman etmiş olan mü'minleri ve Hz. Şuayb'i yurtlarından çıkarmak ile ilgili bir tehdit vardır.[134]

Aşağıdaki âyette zikredeceğimiz hicret; Allah ve Resûlü için olmayıp, sadece Allah ve Resûlüne düşmanlık yapmak maksadıyla çıkılan *"karşı hicretten*" bahseden bir âyettir.

Şımarıp / وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَٓاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ ...'' *böbürlenmek, insanlara gösteriş yapmak ve (halkı) Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar (Mekke müşrikleri) gibi olmayın…"*[135] Bu âyette zikredilen "خرجوا / *Haracû*" lafzı; *"çıktılar"* manasına gelmektedir. Mekke'den Bedir'e doğru, mü'minlerle savaşmak için çıkan müşriklerden bahsetmektedir.[136] Müşriklerin, İslâm'ı yok etmek için yaptıkları *"karşı hicreti"* açıklamaktadır.

Konumuza yakınlığı sebebiyle yukarıda zikrettiğimiz âyetlerde de görüldüğü gibi "إخراج / *İhrâc*" lafzı; 'çıkmak veya çıkar(ıl)mak' anlamında kullanılmıştır.

1.3.2."Firâr / فرار"

Firâr kelimesi; "فرّ، يفِرّ، فرارا / *Ferra, yefirru, firâr*" kökünden türemiş olup, *"büyükbaş hayvanların yaşını bilmek için dişlerine bakmak, korktuğu şeyden ürküp kaçmak, sığınmak ve kurtulmak için kaçmak, sıvışmak"* manalarına[137] gelmektedir. "فرار / *Firâr*" lafzı; Kur'ân-ı Kerîm'de on âyette, onbir defa[138] farklı formlarda[139] zikredilmektedir. Bu âyetlerde kullanılan firâr lafzı; genellikle Kur'ân'da ölümden

---

[133] A'raf 7/88.
[134] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2; s. 474; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* c. 6, s. 350.
[135] Enfâl 8/47.
[136] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil*, c. 2, s. 119.
[137] Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn,* c. 3, s. 311; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs,* c. 13, s. 311; Vankulu, *Lügat-ı Vankûlî,* c. 1, s. 878; Mütercim Âsım Efendi, *Okyanusu'l-Basît,* c. 3, s. 136/2250.
[138] Kehf 18/18; Şuarâ 26/21; Ahzâb 33/13,16; Zâriyât 51/50; Cum'a 62/8; Nûh 71/6; Müddessir 74/51; Kıyâme 75/10; Abese 80/34.
[139] Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres,* s. 514.

kaçmak,[140] imandan kaçmak[141] veya (kıyamet günü) kaçacak yer[142] anlamında terim manalarıyla kullanılmıştır. Ancak aşağıda zikredeceğimiz âyet ise bizim konumuz olan hicret lafzına yakın olarak zahirî manasında kullanılmıştır.

"قَالَ فَعَلْتُهَا اِذًا وَاَنَا۠ مِنَ الضَّۤالِّيْنَ (20) فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ..." / *Mûsâ şöyle dedi: 'Ben onu, o vakit kendimi kaybetmiş bir halde iken (istemeyerek) yaptım. Sizden korktuğum için de hemen aranızdan kaçtım*'..."[143] Âyette ki; "ففررت / *Feferartü*" lafzı *"hemen kaçtım, terk ettim"* manasınadır. Bilindiği gibi Hz. Mûsâ tokat atarak istemeden bir kıptiyi öldürmüş ve bunun neticesinde kendisinin de askerler tarafından öldürülmek için arandığını öğrenince; korkup Mısır diyarını terk etmiş ve Hz. Şuayb'in yaşadığı beldeye kaçmıştır.[144]

1.3.3. "İsrâ' / إسراء"

İsrâ kelimesi; kök olarak " سَرى، يسرى، سُرى\سَرى، و مسرى، و سرية، و سراية / *Serâ, yesrî, sürâ/serâ,* ve *mesrâ,* ve *seryet,* ve *sirâyet*" lafızlarından türemiştir. İsrâ kelimesi, *"geceleyin yapılan yolculuk veya ağaç köklerinin toprak altında sürüyüp uzaması"* manalarına[145] gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de yedi âyette zikredilmektedir. Bu âyetler, altı yerde if'âl[146] formunda, bir yerde de sülâsî[147] formdadır. Biz bu âyetlerden Hz. Lût, Hz. Muhammed ve Hz. Mûsâ için olan kısmını zikredeceğiz.

Kur'ân'da azap emri ile gelen melekler Hz. Lût'a şöyle hitap ettiler: "... قَالُوا يَا لُوطُ اِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا اِلَيْكَ فَاَسْرِ بِاَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ الَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ اَحَدٌ / *Konukları şöyle dedi: 'Ey Lût! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla ulaşamayacaklar. Geceleyin bir vakitte aileni al götür. İçinizden hiç kimse ardına bakmasın'..."*[148] Bu âyette zikredilen "فأسر / *Feesri*" lafzı; *"gece terk etmek"* manasınadır. Âyet; Hz. Lût'a

[140] Bkz. Ahzâb 33/16; Cum'a 62/8.
[141] Bkz. Nûh 71/6.
[142] Bkz. Kıyâme 75/10.
[143] Şuarâ 26/20, 21.
[144] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 559.
[145] Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, c. 3, s. 320; Cevherî, *Tâcü'l-Lüga*, c. 6, s. 2376; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 409; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab, c. 14*, s. 377; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, c. 38, s. 261; Mütercim Âsım Efendi, *Okyanusu'l-Basît*, c. 6, s. 770/5796; Hasîrîzâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân*, c. 1, s. 101.
[146] Hûd 11/81; Hicr 15/65; İsrâ 17/1; Tâhâ 20/77; Şuarâ 26/52; Duhân 44/23.
[147] Fecr 89/4; (Bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 350)
[148] Hûd 11/81.

üzerlerine helak yazılmış olan kavmini geceleyin yürüyerek terk et manasına bir emirdir.[149]

" سُبْحَانَ الَّذِي اَسْرٰى بِعَبْدِه لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذي بَارَكْنَا حَوْلَهُ... / *Kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir…"*[150] Bu âyetteki "أسرى / *Esrâ*" lafzı; *"gecenin bir anında yürütmek"* manasınadır. Hz. Peygamber'in gecenin kısa bir anında yürütülmesidir diye tefsir edilmiştir.[151]

"وَلَقَدْ اَوْحَيْنَا اِلٰى مُوسٰى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادي… / *(Firavun'un imana yanaşmaması üzerine) Mûsâ'ya, 'Kullarımı (İsrailoğulları'nı) geceleyin (Mısır'dan) yürütüp çıkar'…"*[152] Bu âyetteki "أن أسر / *En esr*i" lafzı; *"geceleyin yürümek"* manasına isimdir. Burada Hz. Mûsâ'ya, Firavun'un zulmünden kurtulmaları için; İsrailoğulları'nı Mısır'dan gece gizlice çıkarmasının vahyedildiğinden bahsedilmektedir.[153]

1.3.4. "Hatf / خطف"

Hatf kelimesi; iki farklı sarf kökünden gelmektedir: " خطِف، يخطَف (خطَف، يخطِف) خطف / *Hatıfe, yahtafü (hatafe, yahtıfü), hatf*" köklerinden[154] türemiş olan bu lafız, *"kapıp kaçmak, söz çalmak, gayb haberlerini kapmak ve kaçırmak"* manalarına[155] gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de altı âyette,[156] yedi defa zikredilmektedir. Biz aşağıda zikrettiğimiz üç âyeti, lafız bakımından konumuza daha yakın bulduk.

Müslümanlara; Mekke'de iken hangi korkular içinde bulundukları şöyle hatırlatılıyor: *"*وَاذْكُرُوا اِذْ اَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْاَرْضِ تَخَافُونَ اَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاس... */ O vakti hatırlayın ki siz yeryüzünde güçsüz ve zayıf idiniz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz..."*[157] Âyette zikredilen "ان يتخطفكم / *En yetehattafeküm*" lafzı; *"kaçırılmak"* manasına gelmektedir. Hicretten önce

[149] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 12, s. 519.
[150] İsrâ 17/01.
[151] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3; s. 492.
[152] Tâhâ 20/77.
[153] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 22; s. 99.
[154] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 9, s. 75.
[155] İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 286; Hasîrîzâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân*, c. 1, s. 386.
[156] Bakara 2/20; Enfâl 8/26; Hac 22/31; Kasas 28/57; Ankebût 29/67; Sâffât 37/10.
[157] Enfâl 8/26.

Müslümanlar az ve zayıf olduklarından dolayı müşrik Arapların, kendilerini kaçırıp esir etmelerinden veya zarar vermelerinden korktukları için yaşadıkları o duygu kendilerine hatırlatılmaktadır.[158]

İman ettikleri takdirde başlarına bir takım sıkıntılar gelmesinden korkan kimseler, Hz. Peygamber'e gelerek şöyle dediler: *"...* وَقَالُوا اِنْ نَتَّبِعِ الْهُدٰى مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ اَرْضِنَاۗ */ Onlar, 'Sizinle beraber doğru yolu tutarsak, kendi yurdumuzdan koparılıp çıkarılırız' dediler…"*[159] Âyette zikredilen "نتخطف / *Nütehattaf*" lafzı için tefsir âlimleri, *"sürgün edilip çıkarılma"* manası vermişlerdir. Mekke'de Harem ehlinden bazı kimseler Peygamber'e (sas) gelerek; "senin doğru kimse olduğuna inanıyoruz ancak müşriklerin bizi sürgün etmelerinden, bize zarar vermelerinden veya bizi sürüp çıkarmalarından korkuyoruz" dediler.[160]

Harem bölgesinde yaşayan Mekkelilere verilen nimetler şöyle hatırlatılıyor: "اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا اٰمِنًا وَّيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْۗ… */ Çevrelerindeki insanlar kapılıp götürülürken, bizim, onların yurtlarını saygın ve güvenlikli bir yer kıldığımızı görmediler mi?..."*[161] Bu âyette zikredilen "و يتخطف / *ve yütehattafü*" kelimesi, *"can ve mal emniyeti olmamak, mallarının yağmalanmasıyla beraber yurtlarından sürgün edilip atılmak"* manalarına gelmektedir. Zemahşerî tefsirinde bu âyeti şöyle açıklamaktadır: "Mekke dışında yaşayan Arap toplulukları, birbirleriyle hep bir mücadele içinde idiler. Birbirlerine her türlü zulmü yapıyorlar, mallarını talan ediyorlar ve güçlü olanlar ise zayıf olanları yaşadıkları topraklardan sürgün ediyordu. Mekke halkı ise diğer Araplara göre azınlık olmalarına karşın; Allah'ın bir lütfu olarak, esenlik içinde yaşadıkları ve ticaretlerinde hiçbir güçlükle karşılaşmadıkları kendilerine hatırlatılmakta ve şirk üzere olduklarından dolayı kınanmaktadırlar."[162]

---

[158] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* c. 11, s. 296; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 6, s. 198; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 12; s. 199.
[159] Kasas 28/57.
[160] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4; s. 515; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* c. 10, s. 474; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, c. 4, s. 180
[161] Ankebût 29/67.
[162] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4; s. 561.

1.3.5. "İstifzâz / استفزاز"

İstifzâz kelimesi; asılda "فَزَز / *Fezeze*" kökünden türemiş olup, "فزّ، يفِزّ، فزّا / *Fezze, yefizzü, fezz*" bâbından gelir. *"Tek başına kalmak, şaşırtmak, ineğin yavrusu, rahatsız etmek ve korkutarak yerinden çıkarmak"* manalarına[163] gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de istif'âl vezni formunda gelen bu lafız, üç âyette[164] zikredilmektedir.

Biz; konumuza uygun olmaları sebebiyle Hz. Peygamber'in ve Hz. Mûsâ'nın yurtlarından sürgün edilmelerinden bahseden iki âyeti zikredeceğiz.

Hz. Muhammed'in sürülmek istendiğini ifade eden âyet şöyledir: *"...* وَاِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ الْاَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا */ Seni o yerden (Mekke'den) sürüp çıkarmak için neredeyse seni sıkıştıracaklardı…"*[165] Âyette zikri geçen "لَيستفزونك / *Le yestefizzûneke*" lafzı, *"zorlamak"* manasına kullanılmıştır. Mekke müşrikleri, Hz. Peygamber'i isteğinin dışında çıkarmak ve sürgün etmek gibi bir sıkıntı ve rahatsızlık verdikleri beyan ediliyor.[166]

Hz. Mûsâ'nın ve İsrâiloğulları'nın sürgün edilmek istendiğini ifade âyet şöyledir: *"...*فَاَرَادَ اَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْاَرْضِ */ Bunun üzerine (Firavun) (işkence etmek ve öldürmek suretiyle) o yerden onların kökünü kazımak istedi…"*[167] Âyetteki "ان يستفزهم / *En yestefizzehüm*" lafzı, *"sürüp çıkarmak"* manasına olup; Firavun'un, Hz. Mûsâ ve kavmi İsrâiloğulları'nı çöle sürgün ederek öldürmek ve yok etmek istediği beyan ediliyor.[168]

1.3.6. "Haşr / حشر"

Haşr kelimesi; "حشَر، يحشُر/يحشِر، حشرا / *Haşera, yahşüru-yahşiru, haşr*" kökünden türemiş olup *"kıtlık sebebiyle bütün malların telef olması, insan ya da kuşların toplanıp bir araya gelmesi, harp yoluyla bir topluluğu yerinden çıkarıp*

---

[163] Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn,* c. 3, s. 320; İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 635; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* c. 5, s. 391; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs,* c. 15, s. 270; Mütercim Âsım Efendi, *Okyanusu'l-Basît,* c. 3, s. 401/2515.
[164] İsrâ 17/64,76,103; (Bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres,* s. 518).
[165] İsrâ 17/76.
[166] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* c. 3; s. 540; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb,* c. 21; s. 24.
[167] İsrâ 17/103.
[168] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* c. 3; s. 558; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb,* c. 21; s. 67.

sürmek, yeniden dirilme günü ve küçük olup yerde gezinen mahlukât" manalarına[169] gelmektedir. "حشر / *Haşr*" lafzı; Kur'ân-ı Kerim'de 43 âyette zikredilmektedir.[170] Bu âyetlerdeki farklı formlarda zikredilen haşr lafzı; Kur'ân'da ekseriyetle mecaz anlamında *"huzurda toplanmak,[171] mahşerde bir araya toplanmak,[172] kıyamet günü,[173]* ve *yeniden diriltilmek"*[174] manalarına kullanılmış olup, aşağıda zikrettiğimiz bir âyeti konumuza daha uygun bulduk.

"هُوَ الَّذِي اَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِاَوَّلِ الْحَشْرِ..." / *O, kitap ehlinden inkar edenleri ilk toplu sürgünde yurtlarından çıkarandır…*" Bu âyette zikredilen "الحشر / *el-haşr*" lafzı; *"sürgün"* manasına olup, âyetin tefsirinde Medine'de ikamet eden Nadiroğulları'nın Müslümanlara karşı, tarafsız kalma yeminlerini bozdukları için Hz. Peygamber tarafından yaşadıkları kaleden çıkartılıp sürgün edildikleri beyan ediliyor.[175]

1.3.7. "Celâ' / جلاء"

Celâ' kelimesi; "جلو / *Celâ*" kökünden türemiş olup *"açıkta olanı keşfetmek, açmak veya bir topluluğu yerinden etmek"* manalarına[176] gelmektedir. Bu formda gelen lafızlar, Kur'ân-ı Kerîm'de beş âyette[177] zikredilmektedir. Bu âyetlerde zikredilen "جلو / *Celâ*" kökünden türemiş olan lafızlar; genellikle mecaz anlamlarıyla *"tecelli etmek,[178]* ve *açığa çıkmak"*[179] manalarında kullanılmış olup; konumuza yakın olarak sadece "اخراج / *İhrâc*" lafzı manasına gelen, aşağıdaki bir âyeti tesbit edebildik.

---

[169] İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 237; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* c. 4, s. 190; Vankulu, *Lügat-ı Vankûlî,* c. 1, s. 728; Mütercim Âsım Efendi, *Okyanusu'l-Basît,* c. 2, s. 784/1866.
[170] Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres,* s. 205.
[171] Bkz. Bakara 2/203.
[172] Bkz. Yunus 10/28,45.
[173] Bkz. Hicr 15/25.
[174] Bkz. İsrâ 17/97.
[175] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* c. 6; s. 73.
[176] İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 200; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c.14, s. 200; Mütercim Âsım Efendi, *Okyanusu'l-Basît,* c. 6, s. 659/5685.
[177] A'râf 7/143,187; Haşr 59/3; Şems 91/3; Leyl 92/2.
[178] Bkz. A'râf 7/143
[179] Bkz. Şems 91/3; Leyl 92/2.

"...وَلَوْلَا اَنْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَا / Eğer Allah, onlar hakkında sürülmeye hükmetmemiş olsaydı, muhakkak kendilerine dünyada azap edecekti…"[180] Bu âyette ki "الجلاء / *Celâ*' " lafzı, *"bir yerden çıkarılıp başka bir yere gönderilmek yani sürgün edilmek"* manasına[181] yorumlanmıştır.

1.3.8. "Hübût / هبوط"

Hübût kelimesi; "هبَط، يهبِط، هبوطا / *Hebeta, yehbitu, hübût*" kökünden türemiştir. Lügat manası olarak; *"aşağıya inmek, kovulmak, satılan bir eşyanın kıymetini indirmek veya bir beldeye girmek ya da o beldeden çıkmak"* manalarına[182] gelmektedir. Bu lafız; yedi âyette[183] emir formunda zikredilmekte olup, bir âyette ise muzâri formunda[184] zikredilmektedir.[185]

Hübût kelimesinin içinde zikredildiği âyetlerden bazılarını; "Hz. Mûsâ'nın cevabını, İblis'in kovulmasını, Hz. Âdem ve Havvâ'nın yeryüzüne indirilmelerini ve Hz. Nûh'un ve beraberindekilerin tufandan kurtarılmalarını" aşağıda zikredeceğiz.

İsrâiloğulları'nın talebine, Hz. Mûsâ'nın verdiği cevabı ifade eden âyet şöyledir: *"...قَالَ اَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذي هُوَ اَدْنٰى بِالَّذي هُوَ خَيْرٌ اِهْبِطُوا مِصْرًا فَاِنَّ لَكُمْ مَا سَاَلْتُمْ ... / ...O da size, 'İyi olanı düşük olanla değiştirmek mi istiyorsunuz? Öyle ise inin şehre! İstedikleriniz orada var' demişti…"*[186] Âyette zikri geçen "اهبطوا / *İhbitû*" lafzının "ادخلوا / *Üdhulû*" manasına gelmektedir. İsrâiloğulları çölde kaldıkları zaman içinde Allah'ın (cc) ikramı olarak yediklerinden başka bakliyat türü şeyler yemeyi talep ettiler. Bu isteklerinden dolayı şehre inmeleri emredilmiştir.[187]

Allah Teâlâ'nın rahmetinden İblis'in kovulduğunu ifade eden âyet şöyledir: *"...قال فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ اَنْ تَتَكَبَّرَ فيهَا / Allah, 'şimdi in aşağı oradan. Çünkü senin*

---

[180] Haşr 59/3.
[181] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 6; s. 75; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 29, s. 283; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 13, s. 476.
[182] Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, c. 4, s. 286; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 832; Mütercim Âsım Efendi, *Okyanusu'l-Basît*, c. 4, s. 159/3227; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Imâd el Karâfî, *et-Tibyân fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ân*, (Thk. Dâhî Abdülbâkî Muhammed), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Kahire 2003, s. 68.
[183] Bakara 2/36,38,61; A'râf 7/13,24; Hûd 11/48; Tâhâ 20/123.
[184] Bakara 2/74.
[185] Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 730.
[186] Bakara 2/61.
[187] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 1, s. 142; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 3, s. 105.

orada büyüklük taslamak haddine değil!' dedi..."[188] Âyette zikri geçen "فاهبط / *Fe'hbit*" lafzı, *"çık-terket"* manasına İblis'e yapılmış bir emirdir. İsyanı ve kibri sebebiyle cennet veya semada bulunan makamından zelil ve perişan bir halde, daha aşağı mekân olan dünya'ya inmesi emredilmiştir.[189]

Yeryüzüne indirilme emrini ifade eden diğer bir âyette şöyledir: " قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ / *Allah dedi ki: 'Birbirinizin düşmanı olarak inin (oradan). Size yeryüzünde bir zamana kadar yerleşme ve yararlanma vardır'.*"[190] Âyette zikredilen "اهبطوا / *İhbitû*" yani *"ininiz"* emri, içinde bulunduğunuz nimetleri terkedip cennetten çıkınız manasınadır. Bu emir cemi' bir lafız olup hitap, Hz. Âdem ve Havvâ ile birlikte İblis'e yapılmıştır.[191]

Hz. Nûh ve beraberindekilerin tûfandan selâmete çıkışlarını ifade eden âyet şöyledir: *"... قيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَى أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ / Ona denildi ki: 'Ey Nûh! Sana ve seninle birlikte bulunanlardan birçok ümmete bizden esenlik ve bereketlerle (gemiden) in'... "*[192] Bu âyette ki "اهبط / *İhbit*" emri *"inmek"* manasınadır. Hz. Nûh ve beraberindekilere gemiden veya dağdan aşağıya inip, yeni bir yaşam kurmaları emredilmiştir.[193]

Hz. Âdem ve Havvâ'nın cennetten çıkarılışlarını ifade eden âyet ise şöyledir: "قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى / *Allah şöyle dedi: 'Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin. Eğer tarafımdan size bir yol gösterici (kitap) gelir de, kim benim yol göstericime uyarsa artık o, ne (dünyada) sapar ne de (âhirette) sıkıntı çeker.*"[194] Âyette zikri geçen "قل اهبطا / *Kâle'hbitâ*" emri tesniye bir kelime olup; Hz. Âdem ile Havva'nın yeryüzüne inmeleri için yapılmış bir emirdir.[195]

---

[188] A'râf 7/13.
[189] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* c. 10, s. 89; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 5, s. 300; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* c. 2; s. 426.
[190] A'râf 7/24.
[191] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* c. 2; s. 434.
[192] Hûd 11/48.
[193] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* c. 7, s. 446; Kurtubî, *el-Câmî' lî Ahkâmi'l-Kur'ân,* c. 11, s. 138.
[194] Tâhâ 20/123.
[195] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* c. 4; s. 117.

Yukarıdaki âyetlerde de görüldüğü gibi hübût kelimesi, "aşağıya inmek, indirilmek, yerleşmek ve kovulmak" anlamlarında kullanılmıştır.

1.3.9. "Murâgam / مراغم"

"Murâgam kelimesi; "رغَم(رغِم)، يرغَم، رغام / *Ragame(ragıme), yergamü, ragâm*" kökünden[196] türemiştir. Kelime manası olarak; *"toz, toprak, öfke ve burnu yere sürtmek"*[197] manalarına geldiği gibi *"mecbur etmek, istemediği şeyi yapmaya zorlamak"*[198] manalarına da gelmektedir. "Murâgam / مراغم" kelimesi; Kur'ân-ı Kerîm'de bir âyette ismi mekân formunda[199] zikredilmiştir.

"وَمَنْ يُهَاجِرْ في سَبيلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثيرًا وَسَعَةً... / *Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de..."*[200] Bu âyette zikredilen "مراغما / *Murâgamen*" lafzının tefsirinde Taberî, "değiştirilen, intikal edilen veya hicret edilen yerdir"[201] diye tefsir etmiştir. Mâturîdî ise "hoşlanmadığı yerden uzaklaşıp daha selametli bir yere (mekâna) yerleşmektir"[202] diye tefsir etmiştir.

Sonuç olarak buraya kadar tesbit edip zikrettiğimiz çevre lafızların, hicret lafzıyla lügat ve terim yönünden yakınlıkları vardır. Bizim tesbit ettiğimiz lafızlardan başka da yakınlığı olan lafızlar olabilir. Biz, Kur'ân'da zikredilen ve kullanılışı bakımından zahirî yönleriyle hicret lafzına yakın olan lafızları almaya çalıştık. Bazı lafızlar ise hicret lafzına lügat bakımından yakın iken, Kur'ân'da mecaz manalarda kullanıldıkları için tezimize alamadık. Bunlardan; "ترك / *Terk*"[203] ve "صدود / *Sudûd*"[204] lafzı gibi bazı lafızlar; lügat yönleriyle hicret lafzına yakındırlar fakat

---

[196] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 12, s. 247.
[197] Cevherî, *es-Sıhâh-u Tâcü'l-Lüga* c. 5, s.1934; İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 359.
[198] Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük,* s. 330.
[199] Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres,* s. 323.
[200] Nisâ 4/100.
[201] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* c. 7, s. 400.
[202] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 3, s. 431.
[203] "*Terk* / ترك" lafzı, lügat manası olarak 'bir şeyden feragat etmek, uzaklaşmak veya vazgeçmek' manasınadır. (Bkz. Mütercim Âsım Efendi, *Okyanusu'l-Basît,* c. 5, s. 160/4214) Kur'ân-ı Kerîm'de 43 âyette zikredilmektedir. (Bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres,* s. 154) Genellikle Kurân-ı Kerîm'de kullanıldığı manalar bakımından; 'kişinin öldükten sonra geriye bıraktığı miras (bkz. Nisâ 4/7), aklını kullananlar için alametler (bkz. Ankebût 29/35), insanların başıboş bırakılmayacağı (bkz. Kıyâme 75/36) v.b.' manalara gelmektedir.
[204] "S*udûd* / صدود" lafzı lügatta 'uzaklaştırmak, reddetmek, mani olmak ve engel olmak' manalarına gelmektedir. (Bkz. Serdar Mutcalı, *Arapça – Türkçe Sözlük*, s. 473) Kur'ân-ı Kerîm'de genellikle;

Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanımları bakımından daha çok mecaz manasında kullanılmışlardır. Bu sebepten dolayı açıklamaya çalıştığımız çevre lafızları içerisinde zikredemedik.

'Allah yolundan alıkoyanlar (bkz. Muhammed 47/1), yüz çevirip uzaklaşmak (bkz. Nisâ 4/61), engellemek (bkz. Bakara 2/217)' manalarına kullanılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM
KUR'ÂN-I KERÎM'DE ÖNCEKİ PEYGAMBERLERİN HİCRET OLGUSU

2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de İsmi Geçen Önceki Peygamberlerin Hicreti

Tevhidi, tebliğ için gönderilmiş olan peygamberlerin yapmış oldukları tebliğleri, içinde bulundukları toplumlar tarafından bir şekilde karşılık bulmuştur. Bu karşılık, ya iman ederek ya da küfürlerinde inat ederek olmuştur. Çoğu zaman peygamberler ve onlara inanan mü'minler, imanları sebebiyle, beraber yaşadıkları kavimleri tarafından çeşitli işkence ve eziyetlere maruz kalmışlardır. Bunun sonucu olarak, kendi iradeleriyle veya iradeleri olmaksızın yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalmışlardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de isimleri geçen peygamberlerin, kavimlerine ilâhî mesajı tebliğ etme mücadelelerine ve onlardan gelen karşılıklara uzun uzadıya girmeyeceğiz. Fakat peygamberlerin, konumuzla ilgili olan doğrudan ya da çevre lafızlarla, Kur'ân'da ifade edilen hicretlerini açıklamaya çalışacağız.

2.1.1. Hz. Âdem'in (as) Hicreti

Hz. Âdem; insanoğlunun babası, atası[205] ve de ilk insan[206] olması sebebiyle İslâm kaynaklarında "*Ebü'l-Beşer*," "*Ebü'l-Halk*" ve "*Ebü'n-Nâs*" unvanlarıyla anılmıştır.[207] Kur'ân-ı Kerîm'de ise Allah Teâlâ'nın onu seçkin kıldığı[208] belirtilmiş ve seçilmiş peygamberler arasında zikredildiği için "*Safiyyullah*"[209] unvanıyla anılmıştır. Kur'ân'da, hitaplarla beraber Hz. Âdem'in ismi 17 âyette geçmektedir.[210]

---

[205] Bkz. Nisâ 4/1; A'râf 7/3, 27, 35, 172; İsrâ 17/70; Yâsin 36/60; (Bkz. Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Kitâbü'l-Kader, Hadis No. 2652, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1983, c. 10, s. 627).
[206] Bkz. Hicr 15/28.
[207] Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, c. 1, s. 358.
[208] Bkz. Tâhâ 20/122.
[209] Bkz. Âl-i İmrân 3/33.
[210] Bakara 2/31, 33, 34, 35, 37; Âli İmrân 3/33, 59; Mâide 5/27; A'râf 7/11, 19; İsrâ 17/61; Kehf 18/50; Tâhâ 20/ 115, 116, 117, 120, 121; (Kur'ân-ı Kerîm'de, Benî Âdem olarak ise sekiz âyette zikri geçmektedir. A'râf 7/26, 27, 31, 35, 172; İsrâ 17/70; Meryem 19/58; Yâsin 36/60; Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 24).

Biz tezimizin bu bölümünde; Hz. Âdem'in yaratılış kıssalarını ve meziyetlerini, meleklerin tamamının ona secde etmelerini, Hz. Âdem ve eşinin cennete konulmaları ve oradaki yaşantıları ile ilgili konulara girmeden, tezimize uygunluğu bakımından sadece Hz. Âdem'in cennetten çıkarılıp yeryüzüne indirilişi konusunu işlemeye çalışacağız.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Âdem'in cennetten çıkarılıp yeryüzüne indirilişi "*hübût*" lafzıyla ifade edilmektedir. "H-b-t / هبط" kökünden türeyen "*hübût*" lafzına tefsirlerde "sürgün" yani bir nevi hicret anlamı verildiği için, biz bu kelimeyi hicret kelimesinin çevre lafızları arasına aldık. Aşağıda zikrettiğimiz âyetler, Hz. Âdem ve eşi Havvâ'nın cennetten yeryüzüne indirilişlerini konu alan âyetlerdir:

وَقُلْنَا يَا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَاۖ وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ ‘‘ الظَّالِمِينَ (35) فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِۖ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّۚ وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ / *Dedik ki: ‘Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zâlimlerden olursunuz.’ Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de, ‘birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır’ dedik.’’*[211]

قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّۚ وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ" / *Allah: 'Birbirinizin düşmanı olarak inin (oradan). Size yeryüzünde bir zamana kadar yerleşme ve yararlanma vardır' dedi."*[212]

قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعاً بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّۖ فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقٰى " / *Allah: 'Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin. Eğer tarafımdan size bir yol gösterici (kitap) gelir de, kim benim yol göstericime uyarsa artık o, ne (dünyada) sapar ne de (âhirette) sıkıntı çeker' dedi.* "[213]

Kur'ân'da, Hz. Âdem ve eşi Havvâ'nın cennetten çıkarılıp yeryüzüne indirilmelerini ifade eden dört âyet[214] vardır. Bu âyetlerin üçünde "اهبطوا / ihbitû"

[211] Bakara 2/35, 36.
[212] A'râf 7/24.
[213] Tâhâ 20/123.
[214] Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 730.

diye cemi' sıgasıyla,[215] bir âyette ise "اهبطا / ihbitâ" diye tesniye sıgasıyla[216] zikredilmiştir. Kavram olarak, "هبط / hebeta" kökünden türemiş olan bu kelimeler lügatta 'yukarıdan aşağı inmek, bir beldeye girmek veya oradan çıkmak'[217] manalarına gelmektedir. Mâtürîdî; "Âyetlerde geçen 'هبوط / hübût' kelimesi, yüksek bir yerden bir mekâna inmek manasına geldiği gibi bir mekândan çıkıp, diğerine girmek manasına da gelebilir. Bunun örneği, Bakara Sûresi'nin 61. âyetinde ' اِهْبِطُوا مِصْرًا / *ihbitû misran*,' 'şehre inin' âyetinde, İsrâiloğulları'na şehre girmeleri emredildiği gibi Hz. Âdem ve eşine de cennetten çıkıp dünyaya girmeleri emredilmiştir"[218] şeklinde açıklamıştır.

Ömer Nesefî'ye göre*; "İhbitû"* kelimesinin cemi' olmasında veya tesniye olmasında bir fark yoktur. Burada hitap, Hz. Âdem ile Havvâ içindir. Hitabın cemi' olması ise onlara ta'zîm için böyle gelmiştir. Bu âyetlerdeki emirler, Hz. Âdem ve eşiyle birlikte onlardan gelecek olan bütün zürriyetinin de yeryüzüne inmeleri içindir.[219]

Günümüz müfessirlerinden Süleyman Ateş'e göre; Allah Teâlâ'nın *"hepiniz oradan inin"* hitabının, Hz. Âdem ile beraber onun soyundan gelecek olan bütün çocuklarına yapılmıştır. Çocukları görünürde mevcut olmasalar dahi onlar, bilkuvve Hz. Âdem'in belindedirler. Bu hitap sebebiyle Âdem soyu da bilkuvve Hz. Âdem ile beraber yeryüzüne inmiş oldular.[220]

Hz. Âdem'in yeryüzüne indirilmesi ile ilgili İsmâil Hakkı Bursevî, "Hz. Âdem'in yeryüzüne indirilmesi ve orada iskân edilmesi ezelî hikmetin bir gereğidir. Çünkü Allah ezelde meleklerine; "*Ben, yeryüzünde bir halîfe yaratacağım*"[221] diye haber vermiştir. Halîfelik vazifesinin yerine getirilmesi için Hz. Âdem ve zürriyetinin

---

[215] Bakara 2/36, 38; A'râf 7/24; (İlhami Güler-Ömer Özsoy, *Konularına Göre Kur'an*, s. 673).
[216] Taha 20/123.
[217] İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 832; Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, c. 4, s. 286.
[218] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 1, s. 106.
[219] Ömer en-Nesefî, *et-Teysîr fî't-Tefsîr*, c. 1, s. 816.
[220] Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, c. 1, s. 134.
[221] " وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَليفَةً قَالُوا اَتَجْعَلُ فيهَا مَنْ يُفْسِدُ فيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ اِنّي اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ / *Hani, Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti. Onlar, 'orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz' demişler, Allah da, 'Ben sizin bilmediğinizi bilirim' demişti.*" (Bakara 2/30).

yeryüzüne inmeleri gerekiyordu. Hz. Âdem ve eşinin yasaklanan ağaca yaklaşmaları, onların yeryüzüne indirilmeleri için sebep kılınmıştır"[222] şeklinde izahatta bulunmuştur.

Halîfelik konusuyla ilgili olarak Süleyman Ateş ise şu şekilde; "Hz. Âdem'in işlemiş olduğu zelle, hakikatte suç ise de gerçek manada Hz. Allah'ın iradesinin bir tecellisidir. Çünkü Allah Teâlâ, yeryüzünü imar ettikten sonra orada adaleti tesis edecek, doğru yolda olanlar ile sapıklık içinde bulunanları ayırt edip adaletle hüküm verecek ve yönetimde Allah'ı temsil edecek bir halîfe yaratmayı ezelde murâd etmişti. Halîfenin bu vazifeleri yapabilmesi için yeryüzüne inmesi gerekiyordu. İnmenin sebebi de yasaklanılmış olan ağaca yaklaşmak ile olmuştur. İşledikleri hatayı anlayan Hz. Âdem ve eşi Havvâ, tevbe ettikleri halde ve tevbeleri de Allah (cc) tarafından kabul olunduğu halde,[223] ilâhi takdir olarak yeryüzüne indirilmişlerdir. Görüşümüzü beyan ettiğimiz bu âyetler mecazi anlamda da olabilir"[224] der.

Netice olarak Kur'ân'da Hz. Âdem'in yeryüzünde nerelerde yaşadığı ve yaşadığı yerler arasında bir hicretinin olup olmadığı hususunda bir bilgi mevcut değildir. Ancak Hz. Âdem'in yeryüzüne indirildiğini anlatan âyetler mevcuttur. Bu âyetlerde cennetten çıkarılıp yeryüzüne indirilme, "هُبوط / *hübût*" lafzıyla ifade edilmiştir. Hübût lafzı; anlam bakımından, bir mekândan çıkarılıp diğerine girdirilme manasına geldiğinden dolayı merkez kelime olan hicret kelimesiyle yakın anlam ilişkisi içindedir. Hz. Âdem'in yeryüzüne indirilmesi, Allah Teâlâ tarafından verilmiş kutsal bir vazifeyi yerine getirmek için olduğundan dolayı hicrete yakın olarak görülmüş ve bu sebeple tarafımızca Hz. Âdem'in hicreti olarak değerlendirilmiştir.

2.1.2. Hz. Nûh'un (as) Hicreti

İslâm kaynaklarında isminden geniş bir şekilde bahsedilen Hz. Nûh "*ülü'l-azm*"[225] peygamberlerin ilkidir.[226] Kur'ân-ı Kerîm'de ismi 43 yerde geçmekte[227] ve 28

---

[222] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 1, s. 93.
[223] " فَتَلَقَّىٰٓ اٰدَمُ مِنْ رَبِّهٖ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِۗ اِنَّهٗ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ / *Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır."* Bakara 2/37.
[224] Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, c. 1, s. 128, 135.
[225] Bkz. Ahzâb 33/7; Şûrâ 42/13.

sûrede de hakkında bilgi verilmektedir. Tamamıyla onun tevhid mücadelesinden ve tebliğ metotlarından bahseden 71. sûre, Nûh Sûresi'dir.[228] Kur'ân-ı Kerîm'de, kavminin içinde bulundukları durumlardan genişçe bir şekilde bahsedilir; fakat Hz. Nûh'un hangi kavme peygamber olarak gönderildiğine değinilmez. Kur'ân'da; Hz. Nûh'un tevhide yanaşmayan kavminin içinde, dokuz yüz elli sene davette bulunduğundan söz edilmektedir.[229] Hz. Nûh'un; kavmini Hakk'a davet edişi, tevhidi kavmine ulaştırma ve yayma çabası, kavminin de göstermiş olduğu tepki Kur'ân'da genişçe bir şekilde anlatılmaktadır. Gemiye binerek, müşriklerin zorbalıklarından ve tûfandan kurtulma hadisesi; Hz. Peygamber'in Mekkeli müşriklerin öldürme teşebbüslerinden kurtulmak için çıktığı hicret yolculuğuna benzemektedir. Biz bu yönüyle tûfan hadisesine, "Hz. Nûh'un hicreti" diyoruz.

Bir nevi hicret olarak telakkî ettiğimiz tûfan hadisesine geçmeden önce; Kur'ân-ı Kerîm'de genişçe bir şekilde anlatılan Hz. Nûh'un kavmini Hakk'a davet ederken karşılaştığı olguları, konunun özünden uzaklaşmadan ifade etmeye çalışacağız.

Hz. Nûh'un kavmine ilâhi mesajı tebliğ için gönderilişi Kur'ân'da; " اِنَّا اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖ اَنْ اَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ اَلِيم / *Şüphesiz biz Nûh'u kavmine, 'kendilerine elem dolu bir azap gelmeden önce kavmini uyar' diye peygamber olarak gönderdik*"[230] şeklinde zikredilmiştir.

Hz. Nûh'un elçi olarak gönderildiği kavminin genel durumu hakkında şu bilgiler verilmektedir: " اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْماً عَمِينَ / *Onlar (vicdanları hakka kapalı) kör bir kavim idiler*."[231] " اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ / *Şüphesiz onlar kötü bir toplumdu.*"[232] " اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْماً فَاسِقِينَ / *Onlar fâsık bir toplum idiler.*"[233] " اِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ اَظْلَمَ وَاَطْغٰى / *Şüphesiz onlar daha zâlim ve daha azgın kimselerdi*."[234] " وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ اٰلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَداً وَلَا سُوَاعاً

---

[226] İsmail L. Çakan-N. Mehmed Solmaz, *Kurân-ı Kerîm'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014, 9. Baskı, s. 46.
[227] Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 722, 723.
[228] Ömer Faruk Harman, "Nûh", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, c. 33, s. 226.
[229] Bkz. Ankebût 29/14.
[230] Nûh 71/1.
[231] A'râf 7/64.
[232] Enbiyâ 21/77.
[233] Zâriyât 51/46.
[234] Necm 53/52.

وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا/ *Şöyle dediler: 'Sakın ilâhlarınızı bırakmayın. Hele hele Vedd'i, Süvâ'ı, Yeğus'u, Ye'ûk'u ve Nesr'i hiç bırakmayın*."[235]

Hz. Nûh'un peygamber olarak gönderildiği kavim hakkında Taberî; "Hz. Nûh'un peygamber olarak gönderildiği kavim, gerçekten azgınlaşmış, azabı hak etmiş bir kavimdi. Onlarda o güne kadar, Âdemoğullarından hiç kimsenin işlemediği bir isyan olan, puta tapma fiili başlamıştı. İlk puta tapan kavim, Kur'ân'da azgınlıklarından bahsedilen bu kavimdir"[236] diye görüş beyan etmiştir.

Kavmini, delâlet çukurundan çıkarıp, hidâyete ulaştırmak için onlara gönderilmiş bir tebliğci olarak Hz. Nûh, kavmine şu ikazlarda bulundu: " وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖٓ اِنّٖي لَكُمْ نَذيرٌ مُبينٌۙ (25) اَنْ لَا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَۜ اِنّٖي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ اَليمٍ / *Andolsun, biz Nûh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. Onlara: 'Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım. Allah'tan başkasına ibadet ve kulluk etmeyin. Doğrusu ben sizin adınıza elem dolu bir günün azabından korkuyorum' dedi.*"[237] Hz. Nûh'un yaptığı tevhid davetine, kavmi içindeki statüsü genellikle zayıf olanlar icabet ediyordu. Bu duruma, kavminin büyükleri küçümseyerek bakıyorlar, kendilerince; onun seçkin birisi olması, göğe çıkıp kendilerine kitaplar getirmesi, melekleri onların önüne saf saf dizmiş olması veya içinden nehirlerin aktığı geniş bahçelere sahip olması gerektiği gibi boş konuşmalar yapıyorlardı. Kendi arzuladıkları bu hususların bulunmayışından dolayı onu, yalancı olmakla itham ediyorlardı. Bir de kendi aralarında Hz. Nûh'a iman etmemek üzere karar almışlardı. Hz. Nûh, onlara ne kadar çok nasihatlarda bulunmuş olmasına karşın, ona iyi davranmıyorlardı. Sonunda "Gerçekten doğru sözlü, vaadi gerçek olan birisi isen eğer, bizi tehdit ettiğin o azabı getir de görelim" diyerek söylenmeye başladılar.[238]

Kavmi; gizli ya da açık, münferit olsun veya topluluk olsun, her yerde Hakk'a davette ısrar eden Hz. Nûh'u, bu çabadan vazgeçiremeyeceklerini anladıkları zaman, onu öldürmekle tehdit ettiler. Çünkü zâlimlerin en belirgin özellikleri, tehdit ve

---

[235] Nûh 71/23.
[236] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 303.
[237] Hûd 11/25, 26.
[238] Bkz. A'râf 7/61, 62; Hûd 11/27-32; (Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 163).

zulüm ile baskı altına almaktır: " قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ / *Ey Nûh! (Bu işten) vazgeçmezsen mutlaka taşlananlardan olacaksın*!"[239]

Az kişinin iman etmesine karşılık, çoğunluğun küfürlerinde ve düşmanlıklarında ileri gitmesi üzerine Hz. Nûh'un ümidi tükenmiş ve Allah'a, " قَالَ رَبِّ اِنَّ قَوْمِي كَذَّبُونِۜ (117) فَافْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِي وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ/ *Nûh: 'Ey Rabbim! Kavmim beni yalanladı. Artık onlarla benim aramda sen hükmet. Beni ve benimle birlikte olan mü'minleri kurtar*"[240] diye dua da bulundu. Duasında, kâfirler ve onlardan gelen nesillerle ilgili hiçbir umudunun kalmadığını, " وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا (26) اِنَّكَ اِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا اِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا/ *Nûh: 'Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma! Çünkü sen onları bırakırsan, kullarını saptırırlar; sadece ahlâksız ve kâfir kimseler yetiştirirler' dedi*"[241] şeklinde dile getirdi. Hz. Nûh'un duaları kabul olmuş, zâlimlerin sonu olan tûfanın başlayacağı haber verilmişti. Tûfana hazırlık için yapacağı gemi ve o gemiye bindirilecek olan insanlar ve hayvanlarla ilgili bilgi olarak kendisine, " فَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِ اَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا فَاِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُۙ فَاسْلُكْ فيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْۚ وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذينَ ظَلَمُواۚ اِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ / *Bunun üzerine Nûh'a: 'Bizim gözetimimiz altında ve vahyimize göre o gemiyi yap' diye vahyettik. Bizim emrimiz gelip de tandır kaynamaya başlayınca, (sular coşup taştığında Nûh'a): 'Her cins canlıdan (erkekli dişili) birer çift, bir de kendileri aleyhinde daha önce hüküm verilmiş olanlardan başka aileni gemiye al ve zulmeden kimseler hakkında bana hiç yalvarma! Şüphesiz onlar suda boğulacaklardır' dedik*"[242] buyrularak ona, inen âyette ifade edildiği gibi ne yapacağı tafsilatlı bir şekilde açıklanmıştır.

Tûfanın başlaması Hz. Nûh ve mü'minler için kurtuluş, müşrikler için ise helâk edici bir hadisesidir. Tûfanın nasıl başladığı ile ilgili âyette " فَفَتَحْنَٓا اَبْوَابَ السَّمَٓاءِ بِمَٓاءٍ مُنْهَمِرٍ (11) وَفَجَّرْنَا الْاَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَٓاءُ عَلَٓى اَمْرٍ قَدْ قُدِرَۚ (12) وَحَمَلْنَاهُ عَلَٓى ذَاتِ اَلْوَاحٍ وَدُسُرٍۙ (13) تَجْرِي بِاَعْيُنِنَاۚ جَزَٓاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرَ / *Biz de göğün kapılarını dökülürcesine yağan bir yağmurla açtık. Yeryüzünü pınar pınar fışkırttık. Derken sular takdir edilmiş bir iş için birleşti. Biz Nûh'u çivilerle perçinli levhâlârdan oluşan gemiye bindirdik. Gemi,*

[239] Şuarâ 26/116.
[240] Şuarâ 26/117, 118.
[241] Nuh 71/26, 27.
[242] Mü'minûn 23/27.

inkâr edilen kimseye (Nuh'a) bir mükâfat olarak gözetimimiz altında yüzüyordu"[243] şeklinde genişçe anlatılmaktadır. Rivayete göre; tûfandan önce gemiye, iman eden kırk erkek ve kırk kadın binmişti. Hayvanlardan ise birer çift bindirilmişti. Kadınlar ve erkekler arasına da Hz. Âdem'in tabutu konulmuştu. Tûfanın başlaması ile gemi, dağlar kadar yüksek dalgaların arasında Allah'ın izniyle hiçbir zarara uğramadan yüzüp gidiyordu.[244]

Her hicretin sonunda, sabrın karşılığı olarak bir selâmet vardır, esenlik vardır, Hakk'ın vaad ettiğine kavuşmak vardır. Hz. Nûh ve beraberindekilerin de azgın dalgalar içinden, "فَأَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ / *Derken biz onu ve beraberindekileri dolu geminin içinde (taşıyıp) kurtardık*"[245] buyrularak " قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَى أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ / *Ona: 'Ey Nûh! Sana ve seninle birlikte bulunanlardan birçok ümmete bizden esenlik ve bereketlerle (gemiden) in' denildi*"[246] âyette anlatıldığı gibi esenliğe çıktıkları haberi verilmiştir

Tûfan hadisesinin bitimi ve sonrası için Bursevî; "Allah'ın (cc) emri üzere yağan yağmurlar durdu, yer de suyunu çekmeye başladı. Beş ay veya daha fazla zaman geçmesinden sonra gemi, Cûdî dağı üzerine oturdu. Hz. Nûh ve gemide bulunanlar selâmetle gemiden yere inerek, Cûdî dağının bulunduğu Musul şehri bölgesine yerleştiler. Böylece Allah'ın bir lutfu olarak müminler, Hz. Nûh başlarında olduğu halde, kendilerinden sonra gelecek nesillerin ataları olacakları, yeni bir hayat kurduklarını" söyler.[247]

Allah (cc), peygamberine iman etmiş olan müminleri, gözetimi altında yaptıkları gemi yolculuğuyla onları tûfandan korumuş, fakat Hz. Nûh'u inkâr edip yalanlayanları ise " فَكَذَّبُوهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ / *Onu yine de yalanladılar. Biz de onu ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık ve onları ötekilerin yerine geçirdik. Âyetlerimizi yalanlayanları da suda boğduk. Bak, uyarılan (fakat söz anlamayan)ların sonu nasıl*

[243] Kamer 54/11, 12, 13, 14.
[244] Bkz. Hûd 11/40-43; (Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 175; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 406).
[245] Şuarâ 26/119.
[246] Hûd 11/48.
[247] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 4, s. 134.

oldu!"[248] diye inkâr edenler hakkında yerine getirilen hükmün bilgisini veriyor. Hz. Nûh'un kıssasının Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılmasıyla ilgili Râzî tefsirinde; "Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e 'Sen ve inananlar yeise kapılmayın. Nûh'un müşriklerin şerrinden kurtulup selâmete eriştiği gibi sizde esenliğe, selâmete erişeceksiniz. Sabırlı olun, umutsuzluğa kapılmayın' diye onları, ilâhî yardıma mazhar olacaklarını müjdeliyor"[249] şeklinde görüşünü açıklar.

Bizce tûfan; kâfir ve müşrik bir toplumun baskısından kurtulup, mü'minler olarak ibadet ve itaatlerini serbestçe icra edebilecekleri yeni bir toplum oluşturabilmeleri yönüyle hicrete benzemektedir.

Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerîm'in beyanına göre; Hz. Nûh uzunca bir süre kavminin hidâyeti için gayret etmiş bir peygamberdir. Kavmini, davet ederken durmadan, yorulmadan, bıkmadan ve usanmada Hakk'ın yoluna çağırmış, bazen fert-fert, bazen de topluca kulluğa davet etmiştir. Davetini zaman-zaman gizli, zaman-zaman da açıktan yapmıştır. Zulümlerini iyice artıran müşrikler, helâklerine sebep olan tûfanı, meydan okurcasına bizzat kendileri talep etmişlerdir. Bu tûfan hadisesi, Hz. Nûh ve inanlar için zorba bir kavmin şerrinden kurtuluş vesilesi olmuştur. Bu yönüyle tûfan; Hz. Peygamber'in, Mekkeli müşriklerin şerrinden kurtulmasına vesile olan hicrete benzemektedir. Hz. Nûh ve tûfandan kurtulan mü'minler, rivayete göre Cûdî dağının yakın bölgesi olan Musul şehri civarlarına yerleşmişler ve orada kendilerinden sonra gelecek olan insanların, ataları olacakları bir toplum oluşturmuşlardır.

2.1.3. Hz. Hûd'un (as) Hicreti

Hûd ismi; Kurân-ı Kerîm'de 7 âyette geçmektedir.[250] Hz. Hûd'un peygamber olarak gönderildiği Âd kavminden 8 sûrede bahsedilir.[251] Kurân'da ki 11. sûre Hûd ismiyle ve 46. sûre de Ahkâf ismiyle bilinen sûrelerdir.

---

[248] Yûnus 10/73.
[249] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 18; s. 9.
[250] A'râf 7/65; Hûd 11/50, 53, 58, 60, 89; Şuarâ 26/124.
[251] Â'raf, Hûd, Şuarâ, Ahkâf, Zâriyât, Kamer, Fecr, Fussilet.

Hz. Hûd'un peygamber olarak gönderildiği Âd kavmi, Ahkâf denilen bölgede yaşıyordu.[252] Başka memleketlerde benzeri olmayan yüksek yerlerde, sütunlar üzerine inşa edilmiş köşklere sahip İrem adında bir şehirde oturuyorlar ve müreffeh bir yaşam sürüyorlardı.[253] Âd kavmi; Nûh kavminden sonra onların yerine getirilmiş, yaratılış itibariyle de güçlü ve kuvvetli kılınmış bir topluluktu.[254] Devamlı kalacaklarını umarak, yüksek yerlere sağlam temeli olan büyük saraylar yapmışlardı. Zenginlik içerisinde mallara, evlatlara, sürülere ve eşsiz bağ ve bahçelere sahiptiler.[255]

Âd kavmine, helâk isabet etmezden önceki hallerini ve peygamberin onları azgınlıklarından vazgeçirip onları, Allah'a itaate davet için Hz. Hûd'un yaptığı nasihatleri, ayetlerle ifade etmeye çalışacağız.

Âd kavminin durumu Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde ifade edilmektedir: " فَاَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا في الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ اَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذي خَلَقَهُمْ هُوَ اَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ / *Âd kavmi ise yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslamış, 'Bizden daha güçlü kim var?' demişlerdi. Onlar, kendilerini yaratan Allah'ın onlardan daha güçlü olduğunu görmediler mi? Onlar bizim âyetlerimizi inkâr ediyorlardı.*"[256] Genel manada kavimlerin inkâr ve isyanları hususunda *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri'*nde; "Arap kavimlerinden olsun ya da eski kavimlerden olsun, putperest toplumların semavî dinlere inanmamalarının temelinde; aklî ve fikrî sebeplerden ziyade kibir, makam ve mevki endişesi veya kabileden kopma gibi duygusal ve menfaate dayalı sebepler yatar"[257] açıklaması geçmektedir.

Her bir toplum için Allah'ın koyduğu hadleri aştıkları zaman onlara uyarıcı bir peygamber gelmiştir. Hz. Hûd'un kavmine uyarıcı bir peygamber olarak gönderilmesi ve onları Hakk'a kul olmaya daveti, " وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗۜ اَفَلَا تَتَّقُونَ/ *Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u peygamber olarak gönderdik. Onlara: 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka hiçbir*

[252] Ahkâf 46/21; (Zemahşerî; Ahkâf'ın enlemesine uzun, yüksek ve eğimli kum yığınları anlamına geldiğini söylemiştir. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 6, s. 172).
[253] Fecr 89/6, 7, 8.
[254] A'râf 7/69.
[255] Şuarâ 26/128-134.
[256] Fussilet 41/15.
[257] Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, s. 3012.

ilâh yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?' dedi"[258] şeklinde olmuştur. Âyette zikredilen "*kardeşleri*" kelimesinin tefsirinde Mâtürîdî, "Hz. Hûd için kardeşleri diye ifade edilmesi, onlarla din birliği olduğundan değil de aynı kabileden olmaları sebebiyle belirtilmiş olabilir"[259] şeklinde görüşünü belirtmiştir.

Hak yoldan çıkmış her kavim gibi Âd kavmin ileri gelenleri de kurdukları düzenin bozulmasını istemedikleri için Hz. Hûd'a karşı, " قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِۦٓ إِنَّا لَنَرٰيكَ في سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ / *Kavminin ileri gelenlerinden inkâr edenler dediler ki: 'Şüphesiz, biz seni akıl kıtlığı içinde görüyoruz. Biz senin mutlaka yalancılardan biri olduğuna inanıyoruz*"[260] gibi ağır iftiralarda bulunuyorlardı. Sabırla kavmine nasihatler edip kendilerine verilen nimetleri hatırlatarak, onların hidâyeti için çabalayan Hz. Hûd; onlara, Nûh kavminin başına gelenleri hatırlatarak şöyle ikaz ediyordu: " وَاتَّقُوا الَّذِي اَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ۬ۚ (132) اَمَدَّكُمْ بِاَنْعَامٍ وَبَنِينَ۬ۙ (133) وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ۬ۚ (134) اِنِّي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ۬ / *Bildiğiniz her şeyi size veren, size hayvanlar, oğullar, bahçeler ve pınarlar veren Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü ben, sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum*."[261] Hz. Hûd'un kavmine sürekli nasihatler etmesi ve Allah'ın onlara verdiği nimetleri hatırlatması, ayrıca kendilerinden önce geçmiş olan Nûh kavminin başına gelenleri bilmelerinden dolayı onların nasıl bir cezaya ile karşılaştıklarını dile getirmesi, hep bunlar Âd kavmini düşünmeye sevk etmek ve iman etmelerine yol aramak içindir.[262]

Hz. Hûd, Âd kavmine sadece Allah'a ibadet ve itaat edin, tapmakta olduğunuz şeylerden dönmezseniz eğer, sizde Nûh kavmi gibi cezalandırılırsınız diye ikaz ettikçe onlar, cahilce meydan okumaya devam ettiler: " قَالُوا اَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللّٰهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَاؤُنَا۬ فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ / *Onlar, 'Sen bize tek Allah'a ibadet edelim, atalarımızın ibadet edegeldiklerini bırakalım diye mi geldin? Eğer doğru söyleyenlerden isen haydi bizi tehdit ettiğin azabı bize getir' dediler*."[263]

---

[258] A'râf 7/65; (Bkz. Hûd 11/50; Ahkâf 46/21).
[259] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 5, s. 398; Heyet, *Kur'an Yolu*, s. 1711.
[260] A'râf 7/66.
[261] Şuarâ 26/132, 133, 134, 135.
[262] Heyet, *Kur'an Yolu*, s. 1314.
[263] A'râf 7/70; (Bkz. Ahkâf 46/22).

Hz. Hûd'un onların akıllarına hitap eden deliller getirmesi, Hz. Allah'ın verdiği nimetleri onlara hatırlatması, geçmiş kavmin başına gelenlerden ibret alıp biran önce yaptıklarından dolayı tövbe etmeye çağırmasına karşılık, Âd kavminin cevabı ise " وَمَا (137) قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا اَوَعَظْتَ اَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ (136) اِنْ هٰذَا اِلَّا خُلُقُ الْاَوَّلِينَ نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ / *Dediler ki: 'Sen ister öğüt ver, ister öğüt verenlerden olma, bize göre birdir. Bu, öncekilerin geleneklerinden başka bir şey değildir. Biz azaba uğratılacak da değiliz*"[264] diyerek meydan okudular. Âd kavmine göre; gittikleri atalarının yolu doğru, taptıkları putlar hak ve bunlara yapılan ibadetlerin bir karşılığı vardı. İşte onlar içine düştükleri bu yanlış saplantıları yüzünden "Atalarımızda mı yanlış yoldaydılar?" diyerek peygamberlerini yalanlıyorlardı. Peygamberin onlara anlatmış olduğu geçmiş Nûh kavminin durumu için ise "Bunlar eskilerin masalları" diyorlardı.[265]

Allah'ı inkâr etmeleri ve O'nun peygamberini de yalancılıkla itham etmeleri sebebiyle haddi aşmış olan Âd kavmine, öncesin de çok kez ikaz edilmiş oldukları o, korkunç helâk hadisesinin gerçekleşmesi ve helâk edildikten sonra ki durumları hakkında, " بِاَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ (6) اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهٖ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (7) فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ / *Âd kavmine gelince onlar da uğultulu ve dondurucu şiddetli bir rüzgârla helâk edildi. Allah onu kesintisiz olarak yedi gece, sekiz gün onların üzerine musallat etti. Öyle ki (eğer orada olsaydın), o kavmi, içi boş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürdün. Şimdi onlardan geri kalan bir şey görüyor musun?*"[266] buyuran Allah, onlara isabet eden belâdan böylece bahsetmiştir.

Allah Teâlâ, peygamberi kavminin içerisinde olduğu halde hiçbir toplumu azap etmediğinden, helâk emri geldiğinde Hz. Hûd ve inanan mü'minlerin durumları âyette şöyle; "وَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّاۚ وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ / *Helâk emrimiz gelince, Hûd'u ve beraberindeki iman etmiş olanları, tarafımızdan bir rahmetle kurtardık. Onları ağır bir azaptan kurtardık*"[267] müjdesiyle haber veriyor.

---

[264] Şuarâ 26/136, 137, 138.
[265] Bkz. Hûd 11/59; (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 984).
[266] Hâkka 69/6, 7, 8; (Bkz. Fussılet 41/16; Ahkâf 46/25; Zâriyât 51/41, 42; Kamer 54/19, 20, 21).
[267] Hûd 11/58; (Bkz. A'râf 7/72).

Rivayet edildiğine göre; Hz. Hûd ve kendisine inananlar, Allah'ın rahmetinin tecellisi olarak, azab edilmekten kurtarıldıktan sonra beraberce Mekke'nin kurulduğu beldeye hicret ettiler. Hz. Hûd ise ölünceye kadar o beldede ibadet ile meşgul olarak yaşamış ve öldükten sonra da Kâbe'nin yanına defnedilmiştir.[268] Ayrıca Kâbe duvarının Rüknülyemânî ile Rüknülhacerülesved arasında, Hz. Hûd'dan başka Hz. Şuayb, Hz. Sâlih ve Hz. İsmâil'in kabirlerinin de bulunduğu rivayet edilmiştir.[269]

Netice olarak, Hz. Nûh'un kavminden sonra onların yerine getirilen Âd kavmi, kendilerine verilen nimetlere şükretmek yerine onlar, sadece azgınlık ve isyanlarını artırdılar. Kendilerine gönderilen Hz. Hûd'u yalanladıkları için, siyah bulutlar içinde gelen uğultulu ve dondurucu rüzgâr ile helâk edildiler. Hz. Hûd ve inananlar; hem helâktan hem de azgın olan zorba kavmin şerrinden kurtarıldılar. Rivayetlere göre Hz. Hûd, kendine inananlarla beraber Mekke'ye hicret etmiş ve orada vefat etmiştir. Bu hususu destekleyen delil ise Hz. Peygamber'in vedâ haccı için çıktığı yolculukta, Usfân vadisinden geçerken zikrettiği hadisidir: " يا أبا بَكْرٍ، أيُّ وَادٍ هاذا؟ قالَ: وَادِي عُسْفان. قالَ رَسُلُ اللهِ عَلَيْهِ وَ سَلَّم: لَقَدْ مَرَّ بِهِ هودٌ وَ صالِحٌ عَلَيْهِما السَّلامُ عَلَى بَكْراتٍ حُمْرٍ خُطُمُها اللِّيفُ، أُزُرُهُمُ الْعَباءُ، وَ اَرْدِيَتُهُمُ النِّمارُ، يُلَبّونَ يَحُجّونَ الْبَيْتَ الْعَتِيقَ / *'Ey Ebû Bekir! Bu, hangi vadidir?' Ebû Bekir cevap olarak: 'Usfân vadisidir.' Hz. Peygamber, 'Hûd ve Sâlih'i ellerinde liften yapılmış yuları tuttukları halde, kırmızı renkli genç dişi devenin üzerinde, bellerine abadan yapılmış peştamalı sarmış, alacalı ridalarına bürünmüş olarak, hac için telbiye getirerek bu vadiden geçtiklerini,' haber verdi*."[270]

Bu hadis, bize Hz. Hûd ve Hz. Sâlih peygamberlerin Beytullah'ın yerini bildikleri ve o beldeye zaman zaman ibadet için gelmiş olduklarını gösteriyor.

2.1.4. Hz. Sâlih'in (as) Hicreti

Hz. Sâlih'in ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de 9 âyette tekrar edilmektedir.[271] Kendisinden ve Semûd kavminden 21 sûrede bahsedilmektedir.[272] Hz. Sâlih'in

---

[268] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 882; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 4, s. 149; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *Arâisü'l-Mecâlis (Kısasü'l-Enbiyâ)*, Mektebetü'l-Cumhûriyyeti'l-Arabiyye, Kâhire 2002, s. 71; M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, s. 122.
[269] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 4, s. 150.
[270] Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, (Tahk. Şuayb el-Arnaût ve heyet), Müessetü'r-Risâlet, Beyrut 1991, c. 1, s. 232.
[271] Bkz. A'raf 7/73, 75, 77; Hûd 11/61, 62, 66, 89; Şuarâ 26/142; Neml 27/45.

peygamber olarak gönderildiği Semûd kavmi,[273] Hicr denilen bölgede yaşayan ve Kur'ân-ı Kerîm'de "*Ashâbü'l-Hicr*" diye anılan bir topluluktur.[274] Bu topluluk; vadilerde kayaları yontarak evler,[275] düz arazilerde de kendilerine saraylar ve köşkler yapan, Âd kavminden sonra tarih sahnesine çıkan,[276] Arap kavimlerinden bir kavim idi.[277]

Haktan ve doğruluktan sapmış, putperest bir kavim olan Semûd kavmine, Hakk'ı tebliğ için gönderilen Hz. Sâlih, kavmini Allah'a kulluk yapmaya davet ederken onlara, " وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًاۗ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗۗ هُوَ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِۜ اِنَّ رَبّي قَريبٌ مُجيبٌ / *Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i peygamber gönderdik. (O da): 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yok. O sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı. Öyle ise O'ndan bağışlanma dileyin; sonra da O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır ve dualara cevap verendir' dedi*"[278] bu güzel nasihatları yaptı. Semûd kavmi, Âd kavminden sonra onların yerlerine yerleştirilmiş bir topluluktu. Kayaları oyarak dağlarda evler yapıyor, bağ ve bahçelerle çevrili düzlüklerde de saraylar yapıyorlardı. Allah (cc), onları ustalık isteyen bu işlerde yetenekli kılmıştı. Hz. Sâlih, ilâhi mesajı hem nasihatler ederek hem de kavminin sahip olduğu bu nimetleri, onlara hatırlatarak yapıyordu. Belki kavmi, bu nimetlere şükrederek kulluklarını sadece Allah Teâlâ'ya yaparlar da kurtulurlar, diye ümit ediyordu.[279]

Peygamberlik gelmezden önce Hz. Sâlih, kişiliği ile kavminin dikkatini çeken bir kimse idi. Kişilik olarak olgun, doğru sözlü ve isabetli fikirlerinden dolayı ferasetli birisiydi. Bu özelliklerinden dolayı kavminin ileri gelenleri, onun için gelecekte faydalanalabilecekleri bir yönetici veya istişare edebilecekleri bir bilgin olacağı konusunda beklenti içinde idiler. Ne var ki peygamberlik verildikten sonra,

---

[272] Celal Kırca, "Semûd", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, c. 36, s.500.
[273] Bkz. A'râf 7/73; Hûd 11/61; Neml 27/45.
[274] Bkz. Hicr 15/80.
[275] Bkz. Hicr 15/82; Şuarâ 26/149; Fecr 89/9.
[276] Bkz. A'râf /74.
[277] Heyet, *Kur'an Yolu*, s. 1316.
[278] Hûd 11/61.
[279] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 5, s. 401.

Hz. Sâlih'in davetine önce bu kimseler karşı çıkıyor ve ona, "Biz, senin getirdiğin bu hususlarda gerçekçi olmadığını düşünüyoruz" diyorlardı.[280]

Her topluluğun içinde şerrin kuvvetlenmesi için çalışanlar olabileceği gibi Semûd kavmi içinde de küfrün kuvvet bulması için çalışanların var olduğu " وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ/ *Şehirde dokuz kişilik bir çete vardı. Bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlar ve ıslaha çalışmıyorlardı*"[281] şeklinde ifade edilmektedir. Şehirde çıkardıkları fesatları yüzünden halkı inkâra teşvik edenler, Hz. Sâlih'i yalnızlaştırmak için, ona iman etmiş mü'minlerin kalplerini şüpheye sevketmeye çalışıyorlardı. Onun Allah'a kul olma davasından vazgeçmeyeceğini anladıklarında, "قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ (153) مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا فَأْتِ بِآيَةٍ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ/ *(Ona) Dediler ki: 'Sen ancak büyülenmişlerdensin. Sen de ancak bizim gibi bir beşersin. Eğer doğru söyleyenlerden isen haydi bize bir mûcize getir*"[282] diyerek kendilerince yapılması zor isteklerde bulundular.

Rivayete göre Semûd kavmi'nin ileri gelenleri, şehrin toplanma gününde Hz. Sâlih'i halkın önünde yalancı durumuna düşürmek için ondan mûcize talebinde bulundular. Mûcize olarak da kayadan, doğumu yaklaşmış hamile bir deve çıkarmasını ve hamile olan bu dişi devenin, doğuracağı yavrusununda erkek olmasını istediler.[283] Hz. Sâlih'den kavminin istediği mûcizenin Hz. Allah'ın izniyle gerçekleştiği şu şekilde ifade ediliyor: " وَيَا قَوْمِ هَٰذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ/ *Ey kavmim! İşte size mûcize olarak Allah'ın dişi bir devesi. Bırakın onu, Allah'ın arzında yayılıp otlasın. Ona kötülük dokundurmayın, yoksa sizi yakın bir azap yakalar.*"[284]

Hz. Sâlih'in nübüvvetine, delil olması için mûcize olarak kayadan çıkan iri cüsseli dişi deve, bilinen develerin boyutlarından daha büyük idi. Su içtiğinde, bütün belde halkının içtiği kuyudaki suyu bir içişte bitiriyordu. Böyle olunca Hz. Sâlih, kavminden bir gün devenin, bir gün de kendilerinin su içmeleri konusunda bir sıra

---

[280] Bkz. A'râf 7/74; Hûd 11/62; Şuarâ 26/146-150; (Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 275; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s. 882; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 4, s. 154).
[281] Neml 27/48.
[282] Şuarâ 26/153, 154.
[283] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 627.
[284] Hûd 11/64; (Bkz. A'râf 7/73).

belirledi. Onlardan bu sıraya mutlaka uymalarını, bunun Allah'ın emirlerinden bir emir olduğunu bildirdi.[285]

Râzî tefsirinde; Semûd kavminin isminin "suyu az" manasına gelen "*Semed*" kelimesinden müştak bir isim olduğunu, suyu kısıtlı olan Hicr vadisinde yaşadıklarından dolayı kendilerine bu isim verildiğini ve Semûd kavminin imtihanının da su ile olduğunu,[286] belirtir.

Semûd'un ileri gelenleri, Hz. Sâlih'in nübüvvetinin desteklendiği deve mûcizesinden sonra insanların etkide kalmaması ve kurdukları düzenin bozulmaması için suyun yetmeyişini bahane ederek, haince bir icraatta bulundular: " فَنَادَوْا صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطٰى فَعَقَرَ*/ Derken, (kavmin en azgını olan) arkadaşlarını çağırdılar. O da işe koyuldu ve deveyi kesti.*"[287] Deveyi kesen o azgın topluluk, şımarıkça ve haddi aşarak, Allah'ın peygamberine; " وَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَّا اِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ / *Rablerinin emrine karşı geldiler ve 'Ey Sâlih! Sen eğer (dediğin gibi) peygamberlerden isen, haydi bizi tehdit ettiğin azabı getir' dediler"*[288] cahilce meydan okudular.

Deveyi kesen küçük bir topluluk iken, Allah'ın emrine çoğunluğun karşı gelmiş olması hususunda Zamahşerî; "Deveyi kesme fiilini belki bir kişi ya da küçük bir topluluk yapmış olabilir, ancak kavmin geneli bu yapılan kötü işe rıza gösteriyordu. Deveyi kesenlere de hiç kimse engel olmamıştı. Bu iki sebepten dolayı hepsi, Hz. Allah'ın emrine fiilen karşı gelmiş gibi oldular"[289] der.

Deveyi kestikten sonra, "*Sen gerçekten peygamber isen, tehdit ettiğin o azabı getirde görelim*" diyerek meydan okuyan kavmi hakkında, yazılmış olan o dehşetli helâkı Hz. Sâlih, "فَقَالَ تَمَتَّعُوا في دَارِكُمْ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ ذٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ / *Sâlih: 'Yurdunuzda üç gün daha yaşayın. (Sonra helâk olacaksınız.) İşte bu, yalanlanamayacak bir tehdittir,' dedi*"[290] onlara gerçeği bu şekilde haber verdi. Râzî; âyette geçen üç günlük süre ile ilgili olarak, "Hz. Allah, Semûd kavminin işlemiş oldukları deveyi kesme

[285] Bkz. Kamer 54/28; (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 990).
[286] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 14; s. 168.
[287] Kamer 54/29; (Bkz. A'râf 7/77; Hûd 11/65; Şems 91/14).
[288] A'râf 7/77.
[289] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 892.
[290] Hûd 11/65.

fiiline, hemen ceza vermeyip onların helâkını üç gün daha tehir etti. Belki onlar, bu süre zarfında hatalarından dolayı pişman olup tövbe ederler de kulluğa dönerler diye, süreleri uzatılmış olabilir"[291] şeklinde görüşünü belirtir.

Hz. Sâlih'in helâkı hak eden o kavme üç günlük süreyi bildirmesinden sonra zâlimler, pişman olup tövbe etmek yerine, kötü fiillerinin daha ağırını yapmak için; "قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللّٰهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَاَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّه مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ اَهْلِه وَاِنَّا لَصَادِقُونَ / *Aralarında Allah adına and içerek dediler ki: 'Mutlaka onu ve ailesini geceleyin öldüreceğiz sonra da velisine; biz onun ailesinin öldürülüşüne şahit olmadık. Biz kesinlikle doğru söyleyenleriz diyeceğiz,*"[292] diyerek zâlimce bir plan yaptılar. Semûd kavmi, yaptıkları isyanlarından ve haddi aşmışlıklarından dolayı tövbe etmek yerine, Allah'ın peygamberini öldürmek için haince bir arayış içine girdiler. Onların, Hz. Sâlih için kurdukları tuzağı boşa çıkartan[293] Allah (cc), onların üç günün sonunda sabaha karşı[294] nasıl bir azap ile azaplandırıldıklarını, " وَاَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَاَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ (67) كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا اَلَا اِنَّ ثَمُودَا كَفَرُوا رَبَّهُمْ اَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ / *Zulmedenleri o korkunç uğultulu ses yakaladı da yurtlarında diz üstü çökekaldılar. Sanki orada hiç yaşamamışlardı. Biliniz ki Semûd kavmi Rablerini inkâr etti. (Yine) biliniz ki Semûd kavmi Allah'ın rahmetinden uzaklaştı*"[295] buyurarak onların nasıl bir şeyle karşılaştıklarını açıklıyor.

Zâlimlerin ve hainlerin silinip gittikleri o şiddetli azap geldiğinde, Hz. Sâlih ve ona iman etmiş olanların durumunu Allah Teâlâ, " فَلَمَّا جَاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ / *(Helâk) emrimiz geldiğinde Sâlih'i ve beraberindeki iman etmiş olanları tarafımızdan bir rahmetle helâktan ve o günün rezilliğinden kurtardık. Şüphesiz Rabbin mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir*"[296] diye bidiriyor. Semûd kavminin Çarşamba günü deveyi kestikleri, Pazar günü sabah vaktinde de helâk edildikleri, Hz. Sâlih'in ise iman etmiş olan yüz yirmi kadar mü'minle beraber, helâk hadisesinden evvel bu beldeyi terkettikleri rivayet edilmiştir. Hz. Sâlih'in hicret edip çıktığı, o helâk olan kavmin beldesine tekrar

[291] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 18; s. 21.
[292] Neml 27/49.
[293] Bkz. Neml 27/50, 51.
[294] Bkz. Hicr 15/83, 84.
[295] Hûd 11/67, 68; (Bkz. A'râf 7/78; Şuarâ 26/158).
[296] Hûd 11/66; (Neml 27/53).

dönmediği; kendisine iman etmiş olan müminlerle beraber, bir rivayete göre Şam civarında ki Filistin'e hicret edip orada yaşayıp orada öldüğü,[297] diğer bir rivayete göre ise Mekke'ye hicret edip orada vefat edinceye kadar ibadet ve zikir ile ömrünü geçirdiği ve öldükten sonra da Kâbe'nin yanına defnedildiği rivayet edilmiştir.[298]

Netice olarak; Hz. Sâlih, Semûd halkıyla akrabalık bağı olan, o kavmin bir ferdi idi. İçinde yetiştiği halkı tarafından kendisi, iyilik vasıfları ile tanınan ve herkesin de onu bu vasıflarla kabul ettiği bir şahsiyetti. Fakat elçilik görevi verildikten sonra halkını, Hakk'a ve ilâhi hakikatlere davet etmeye başlayınca kavmi, onu yalanladı ve onu küçük düşürmek için çabaladılar. Zor olduğunu düşündükleri kayadan deve çıkartılma istekleri gerçekleşmesine rağmen, azgınlıklarından dönmediler. Su sıkıntısını sebep göstererek deveyi kestiler. Bunun neticesinde, kendilerine tövbe edip hatalarından dönmeleri için üç günlük süre verildiği halde o azgınlar, bu defa Allah'ın elçisini de öldürmek için plan yaptılar. Onların yaptıkları planlarını boşa çıkartan Allah (cc), onları dördüncü günün sabahında helâk ediverdi. Hz. Sâlih ve inananlar, helâk olan kavmin Hicr diye isimlendirilen beldesini terk ederek; bir rivayete göre Şam civarında ki Filistin'e, diğer bir rivayete göre Mekke topraklarına hicret ettiler. Hz. Peygamber, Usfân vadisinden geçerken haber verdiği hadisinde Hz. Sâlih'in de telbiye getirerek hac için bu vadiden geçtiğini bildirmiştir.[299] Özetle; Hz. Sâlih ve ümmeti için hakikat olan şey, helâk olan Semûd kaviminin yaşadıkları beldede yaşamaya devam etmeyip Hz. Allah'ın rızasına uygun nesillerin yetişeceği başka bir beldeye hicret ettikleridir.

2.1.5. Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'in (as) Hicretleri

2. 1. 5. 1. Hz. İbrâhim (as)

Hz. İbrâhim, Kur'ân'da ismi çokça zikredilen "*ülü'l-azm*"[300] peygamberlerdendir. İbrâhim ismi, 25 sûrede 69 defa tekrar edilmektedir.[301] Kur'ân'daki 14. sûre İbrâhim ismiyle anılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrâhim'in

[297] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 18, s. 95; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 888.
[298] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 4, s. 150; Heyet, *Kur'an Yolu*, s. 1316; Sa'lebî, *Arâisü'l-Mecâlis (Kısasü'l-Enbiyâ)*, s. 79; Ebu'l-Fidâ İmâdüdddîn İbn Kesîr, *el-Bidâye ven-Nihâye*, Mektebetü'l-Meârif, Beyrut 1990, c.1, s. 138; M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, s. 122.
[299] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 1, s. 232.
[300] Bkz. Ahzâb 33/7; Şûrâ 42/13.
[301] Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 1, 2.

sıddîk bir nebî olduğu,[302] kendisine sahifeler verildiği,[303] neslinden kitap sahibi peygamberler geldiği,[304] Allah'ın (cc) onu seçip doğru yola ilettiği,[305] yumuşak huylu (*halîm*), yüreği yanık (*evvâh*) ve kendisini Allah'a adamış (*münîb*),[306] Allah'ın dostu,[307] hanîf[308] bir mü'min[309] olduğu beyan edilir.

Hz. İbrâhim'in fertlere, topluluklara ve yöneticilere tevhidi tebliğ etmekteki gayretlerinden, Kur'ân-ı Kerîm'de çok yerde bahsedilmektedir. Fakat peygamberlik vazifesini yaparken hidâyete davet ettiği kavimlerden, beldelerden ve liderlerden ismen bahsedilmemektedir. Olayların oluşları hakkındaki bilgileri Kur'ân-ı Kerîm'den ve hadislerden, isimleri ve mekân adlarını ise tefsir kitaplarından alıyoruz. Kur'ân'da peygamberlerden sadece Hz. İbrâhim'in ismi, hicret lafzıyla beraber zikredilir.[310] Denilmiştir ki: "Her peygamberin bir hicreti var, ancak Hz. İbrâhim'in ise iki hicreti var."[311] Biz; tezimize Hz. İbrâhim'in Mısır'a, Şam'a (Filistin ve Kudüs bölgesi) ve oğlu Hz. İsmâil ile Mekke'ye yaptığı hicretlerini aldık. Hz. İbrâhim'in hicretleri, tamamen tevhid merkezli bir toplum oluşturma gayesiyle olmuştur. Putperest olan toplum ve bireylere tevhidi yerleştirebilme çabasından Kur'ân'da çokça bahsedilir.

Hz. İbrâhim'in kavmine, tevhidi tebliğ eden bir elçi, bir peygamber olarak gönderildiği, "وَاِبْرٰهيمَ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ / *İbrâhim'i de peygamber olarak gönderdik. Hani o kavmine: 'Allah'a kulluk edin, O'na karşı gelmekten sakının. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır,' demişti*"[312] diye beyan ediliyor.

Hz. İbrâhim, her davetçinin yaptığı gibi ilâhî mesajı iletmeye, önce ailesinden başladı. Babasını şefkatle ve yumuşak bir üslûpla hanîf olması için, " اِذْ قَالَ

[302] Bkz. Meryem 19/41.
[303] Bkz. Necm 53/37; A'lâ 87/19.
[304] Bkz. Nisâ 4/54; Hadîd 57/26.
[305] Bkz. Bakara 2/130.
[306] Bkz. Tevbe 9/114; Hûd 11/75.
[307] Bkz. Nisâ 4/125.
[308] Bkz. Âli İmrân 3/67.
[309] Bkz. Saffât 37/111.
[310] Bkz. Ankebût 29/26.
[311] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 154.
[312] Ankebût 29/16; (Bkz. Nahl 16/121; Meryem 19/41).

لِاَبيهِ يٰٓا اَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْني عَنْكَ شَيْئًا (42) يٰٓا اَبَتِ اِنّي قَدْ جٰٓاءَني مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنٰٓي اَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا / *Hani babasına demişti, 'Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun? Babacığım! Doğrusu, sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Bana uy ki, seni doğru yola ileteyim,*"[313] davetinde bulunduğu rivayet edilir. Hz. İbrâhim'in şefkat dolu üslûbuna karşılık, babasının cevabı ise "قَالَ اَرَاغِبٌ اَنْتَ عَنْ اٰلِهَتي يٰٓا اِبْرٰهيمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَاَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْني مَلِيًّا / *Babası, 'Ey İbrâhim! Sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taşa tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!' dedi*"[314] şeklinde çok sert oldu.

Hz. İbrâhim'in metodu, sorular sorarak kavmini düşünmeye sevketmeye dayanıyordu. Sorularında, "Siz putlara dua ettiğinizde sizi duyarlar mı?" veya "Onlara ibadet ettiğinizde size bir fayda verirler mi, yada onları ihmal edip ibadetlerinizi terk ettiğinizde size bir zararları olur mu?" şeklinde ifadeler yer alırdı. Onlar da "Hayır ama biz babalarımızı böyle yapar bulduk" derler, yapageldikleri şeyleri hiç sorgulamazlardı. Aslında taptıkları putların hayır ve şerlerinin olmadığını putperestler de biliyorlardı. Ancak kendilerinden önce geçen atalarının yaptıklarını taklit etmekten de bir türlü vazgeçmek istemiyorlardı.[315]

Hz. İbrâhim, kavmine bir ve tek olan âlemlerin Rabbine iman ettiğini ilân etti ve onlara, Allah Teâlâ'nın üstün niteliklerini şu şekilde anlattı: " فَاِنَّهُمْ عَدُوٌّ لّي اِلَّا رَبَّ الْعَالَمينَۙ (77) اَلَّذي خَلَقَني فَهُوَ يَهْدينِۙ (78) وَالَّذي هُوَ يُطْعِمُني وَيَسْقينِۙ (79) وَاِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفينِۖ (80) وَالَّذي يُميتُني ثُمَّ يُحْيينِۙ (81) وَالَّذي اَطْمَعُ اَنْ يَغْفِرَ لي خَطٖيـَٔتي يَوْمَ الدّينِّ / *'Şüphesiz onlar (putlar) benim düşmanımdır. Ancak âlemlerin Rabbi olan Allah dostumdur. O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. O, bana yediren ve içirendir. Hastalandığımda da O bana şifa verir. O, benim canımı alacak ve sonra diriltecek olandır. O, hesap gününde, hatalarımı bağışlayacağını umduğumdur*"[316]

Kavmi ise sürdürdükleri eski alışkanlıklarının yanlışlığını düşünüp sorgulamak yerine, Hz. İbrahim'e itiraz ve tehdit yolunu tercih ettiler. " وَحَاجَّهُ قَوْمُهُۜ قَالَ اَتُحَاجُّونّي فِي اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينِۜ وَلَٓا اَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ رَبّي شَيْـًٔاۜ وَسِعَ رَبّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًاۜ اَفَلَا

[313] Meryem 19/42, 43.
[314] Meryem 19/46.
[315] Bkz. Şuarâ 26/71-78; (Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 268,269; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 8, s. 311).
[316] Şuarâ 26/77, 78, 79, 80, 81, 82.

تَتَذَكَّرُونَ / *Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara, 'Beni doğru yola iletmişken Allah hakkında benimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Hem sizin O'na ortak koştuklarınızdan ben korkmam, ancak Rabbim'in bir şey dilemiş olması başka. Rabbim'in ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?' dedi*."[317] Kavmi Hz. İbrâhim'e, "Yeryüzünde her şeyi, tek bir ilâh mı yapmış?" diye itiraz ediyorlardı. Onlar, bu kadar büyüklükteki karmaşık işleri tek bir ilâh'ın yardımcısız yapamayacağını kendi akıllarınca iddia ederek, onunla tartışıyorlardı.[318]

Halkı yöneten üst tabakadaki eşrafı da Allah'a kul olmaya, islâm olmaya davet eden Hz. İbrâhim; ilâhlık iddiasında bulunan kavmin liderine, Allah'ın (cc) nasıl bir kudret ve kuvvet sahibi olduğunu şu sözlerle hatırlattı: " اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذي حَاجَّ اِبْرٰهيمَ في رَبِّهٖ اَنْ اٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ اِذْ قَالَ اِبْرٰهيمُ رَبِّيَ الَّذي يُحْيٖ وَيُميتُ قَالَ اَنَا اُحْيٖ وَاُميتُ قَالَ اِبْرٰهيمُ فَاِنَّ اللّٰهَ يَأْتي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذي كَفَرَ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمينَ / *Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrâhim ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrâhim, 'Benim Rabbim diriltir, öldürür' demiş, o da, 'Ben de diriltir, öldürürüm' demişti. (Bunun üzerine) İbrâhim, 'Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir' deyince, kâfir şaşırıp kaldı. Zaten Allah zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez.*"[319] Râzî, âyette konu edinilen ve Hz. İbrâhim ile tartışmaya giren kişinin "Nemrûd b. Ken'ân" olduğunu söyler ve onun ilâhlık iddiasında bulunan zâlim bir kişi olduğunu belirtir.[320]

Hz. İbrâhim; kavmine, taptıkları putların kendilerini dahi savunamayacak kadar çaresiz nesneler olduklarını, onlara nasihat ederek, misaller getirerek hep anlatmaya çalıştı. Sonunda sözlerinin gerçekliğini göstermek için harekete geçmeye karar verdi. Yapacağı şeyler için kavminin bayram gününü seçti. Kavmi, bayram eğlenceleri için puthane ve çevresini boşalttıkları bir vakitte, Hz. İbrâhim, puthaneye girerek en büyükleri hariç hepsini kırdı. Bayram yerinden dönenler, putlarına yapılan bu saldırıyı Hz. İbrâhim'in yapmış olabileceğini düşünerek, "Putlarımıza bunu sen mi yaptın?" diye sordular. Hz. İbrâhim ise onlara, boynunda balta asılı olan büyük puta

---

[317] En'âm 6/80.
[318] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 13; s. 62.
[319] Bakara 2/258.
[320] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 7, s. 23.

sormalarını işaret edince, onlar da putların konuşamayan âciz nesneler olduğunu itiraf etmek zorunda kaldılar.[321]

Kavminin hem gözlerine, hem de akıllarına hitap eden hakikatler karşısında, onların ileri sürebilecekleri bir cevapları kalmamıştı. Onlar ise hakikatleri kabul edip iman etmek yerine, zâlimlerin yaptığı gibi Hz. İbrâhim'den kurtulma yolunu seçtiler; "فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ اِلَّا اَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ اَوْ حَرِّقُوهُ فَاَنْجٰيهُ اللّٰهُ مِنَ النَّارِ اِنَّ في ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ" / *(İbrâhim'in) kavminin cevabı, 'Onu öldürün veya yakın' demekten ibaret oldu. Allah da onu ateşten kurtardı. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için ibretler vardır*."[322]

2. 1. 5. 2. Hz. İbrâhim'in (as) Eşi Sâre ile Beraber Mısır'a Hicreti

Allah Teâlâ'nın yardımıyla, ateşten kurtulan Hz. İbrâhim'in kendisini ateşe atarak, öldürmek isteyen ve o büyük mûcizeye şahit oldukları halde iman etmeyen, kalpleri mühürlenmiş, imandan nasipleri kalmamış kavmi terk edip; başka beldelerde ki insanları islâm olmaya çağırmak için hicrete çıkışı Kur'ân'da şu şekilde anlatılmaktadır: "فَاٰمَنَ لَهُ لُوطٌ وَقَالَ اِنّي مُهَاجِرٌ اِلٰى رَبّيّ اِنَّهُ هُوَ الْعَزيزُ الْحَكيمُ / *Bunun üzerine Lût, ona (İbrâhim'e) iman etti. İbrâhim, 'Ben, Rabbime (O'nun gitmemi emrettiği yere) hicret edeceğim. Şüphesiz o mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir,' dedi*."[323] Hz. İbrâhim, "*Ben Rabbime (O'nun gitmemi emrettiği yere) hicret edeceğim*" dedikten sonra, nerelere hicret ettiğini *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* adlı eserinde Taberî; Hz. Allah'ın yardımı ile ateşten kurtulan Hz. İbrâhim, eşi Sâre ve yeğeni Lût olduğu halde önce Harran şehrine, oradan da Mısır'a hicret ettiğini, rivayet eder.[324]

Hz. Peygamber'in (sav); Ebû Hüreyre'den (ra) (ö. 58/678) rivayet edilen, bu hususta ki hadisi şöyledir: " هاجَرَ إبْراهيم عليه السلام بِسارَةَ، فَدَخَلَ بِها قَرْيَةً فيها مَلِكٌ مِنَ الْمُلوكِ اَوْ جَبّارٌ مِنَ الْجَبابِرَةِ، فَقيلَ دَخَلَ إبراهيمُ بِامْرَأةٍ هِيَ مِنْ اَحْسَنِ النِّساءِ، فَاَرْسَلَ إليه أَنْ يَا إبْراهيمُ مَنْ هَذِهِ الَّتِي مَعَكَ،

[321] Bkz. Enbiyâ 21/ 58-65; Sâffât 37/85-93; (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 452).
[322] Ankebût 29/24; (Bkz. Enbiyâ 21/68, 69).
[323] Ankebût 29/26; (Bkz. Sâffât 37/99).
[324] Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Dâru'l-Meârif, Beyrut 1967, c.1, s. 244. (Taberî; *Târîhu'l-Ümem*'de Hz. İbrâhim'in Mısır'a yaptığı hicretini ve Firavun ile aralarında gerçekleşen diyaloğu geniş bir şekilde işlemişken; *Câmiu'l-Beyân* adlı tefsirinde Hz. İbrâhim'in hicretini izah ettiği Ankebût Sûresî 26. ayette önce Harran'a sonra Şam'a hicret etti diye zikretmiş, Saffât Sûresî 99. âyette ise sadece Şam'a hicret etti diye zikretmiştir. Hz. İbrâhim'in Mısır'a yaptığı hicretine ise hiç değinmemiştir. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 18, s. 384, 385/ c. 19, s. 576, 577).

قالَ أُخْتِى، ثُمَّ رَجَعَ إليها فَقالَ لَاتُكْذِبِى حَدِيثِى فَإِنِّى أَخْبَرْتُهُمْ أَنَّكِ أُخْتِى وَاللهِ إِنْ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ مُؤْمِنٌ غَيْرِى وَغَيْرُكِ، فَأَرْسَلَ بِها إليه / *İbrahim (as), Sâre ile beraber zorba bir melikin beldesine hicret etti. Melik'e; 'İbrâhim yanında kadınların en güzeli ile şehre dâhil oldu,' diye bildirdiler. Melik (İbrâhim'e): 'Yanındaki kadın kimdir?' diye sorunca: İbrâhim de 'kız kardeşimdir,' dedi. Sonra Sâre'nin yanına dönünce: 'Ben, senin için kız kardeşimdir dedim, beni yalanlama. Allah'a yemin ederim ki, yeryüzünde senden ve benden başka mü'min yoktur!' dedi ve eşi Sâre'yi melik'e gönderdi*."[325] Hz. Peygamber'in hadisinde beyan ettiği, Hz. İbrâhim'in eşi ile beraber hicret ettikleri beldenin, Mısır olduğu rivayet edilir. Mısır melik'i zorba bir hükümdar idi. Zorbalığı ise arzuladığı şeye, zorla el koymasından dolayı idi. Hz. İbrâhim; zorba melik'in kendisini öldürtüp, eşini savunmasız ve kimsesiz bırakarak, elinden almasından korktuğundan dolayı yada kocasıyım diyerek melik'in dikkatini üzerine çekmemek için melik'e eşi için, "kız kardeşimdir" dediği rivayet edilir. Eşi Sâre'ye bu durumu izah ederken, "Şuan senden ve benden başka evli mü'min yoktur, biz evli olsak da Allah'ın kitabına göre kardeşiz" demek istediği rivayet edilmiştir.[326]

Hz. İbrâhim Sâre'yi, zorba olan melik'e gönderdikten sonra, eşi gelinceye kadar dua ve namaz ile Allah'tan yardım istedi. Melik, Sâre'ye elini her uzattığında Allah'ın yardımıyla taş gibi oluyor, melik özür dileyince eski haline geliyordu. Bu hal üç kere tekrar etti. Sâre'de olağanüstü bir durumun varlığından dolayı korkuya kapılan zorba melik'in şöyle dediği; " فَقالَ لَهُ : إِنَّكَ إِنّما أَتَيْتَنى بِشَيْطانٍ، وَلَمْ تَأْتِنى بِإِنْسانٍ. فَأَخْرِجْها مِنْ أَرْضى، وَأَعْطِها هاجَرَ / *Melik, Sâre'yi getiren adama: 'Sen bana insan değil, ancak bir şeytan getirmişsin. Onu hemen benim şehrimden çıkarın ve ona Hâcer'i verin,' dedi*" diye nakledilmiştir. *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi* adlı kitapta; Melik'in Sâre'deki olağanüstü halden tedirgin olup onun, cin taifesiyle bir ilgisinin olabileceğinden korktuğu, zorbaca yaptığı hareketlerinden dolayı Sâre'nin, kendisine bir kötülük yapmaması için Hâcer'in hediye olarak verilmesini istediği ve

[325] Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh*, Hadis No: 1017, c. 6, s. 516.
[326] Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, c.1, s. 244, 245, 247; Sa'lebî, *Arâisü'l-Mecâlis*, s. 87; İbn Kesîr, *el-Bidâye ven-Nihâye*, c.1, s. 152.

yönetimindeki Mısır'dan, Hz. İbrâhim ve ailesinin hemen çıkarılmasını istediği, beyan edilir.[327]

Mısır'daki melik'in tavırlarından rahatsız olan Hz. İbrâhim, onun kendisine ve ailesine zarar vermesinden korktuğu için, ailesiyle beraber hemen Mısır'ı terk etmiştir.[328]

2. 1. 5. 3. Hz. İbrâhim'in (as) Şam'a Hicreti

Hz. İbrâhim'in; Mısır melikinin zülmünden korktuğu için, melikin topraklarını terk edip çıktıktan sonra, Hz. Allah'ın işaret ettiği beldeye hicret etti. Hicret ettiği bu belde, Kur'ân-ı Kerîm'de: "وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا اِلَى الْاَرْضِ الَّتي بَارَكْنَا فيهَا لِلْعَالَمينَ / *Onu Lût ile beraber kurtarıp, içinde âlemler için bereketler kıldığımız yere ulaştırdık*"[329] buyrularak Hz. İbrâhim'in yapmış olduğu İkinci hicretinden haber verilmektedir. Hz. İbrâhim ve yeğeni Hz. Lût'un kurtarıldıktan sonra ulaştırıldıkları fakat işaret edilip de ismi bidirilmeyen "*(Hz. Allah'ın) âlemler için bereketli kıldığı topraklar*" diye ifade edilen belde için Zemahşerî; "Hz. Allah, Hz. İbrâhim'i Mısır'dan sonra Şam civarının topraklarına ulaştırdı. Çünkü Şam beldesi, hem madden hem de manen çok bereketli olan topraklardır. Her çeşit yiyeceğin bolluğu sebebiyle madden bereketlidir. İnsanlığa tebliğ için gönderilen peygamberlerin ekserisi Şam ve civarına (Kudüs ve Filistin bölgesi) gönderilmişlerdir. Onların getirdikleri şeriatları ve dinî tesirleri buradan yayıldığı için de mânen bereketlidir"[330] der.

2. 1. 5. 4. Hz. İsmâil (as)

Hz. İbrâhim, zürriyetini devam ettirecek erkek evladı olmadığı için Hz. Allah'a; "رَبِّ هَبْ لي مِنَ الصَّالِحينَ / *Ey Rabbim! Bana sâlihlerden olacak bir çocuk bağışla*"[331] diye dua ediyordu. Allah (cc), Hz. İbrâhim'in duasını kabul etti, " فَبَشَّرْنَاهُ

---

[327] Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Kitâbü'l-Fedâil, Hadis No. 2371, c. 10, s.169.
[328] Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh*, Hadis No: 1017, c. 6, s. 516.
[329] Enbiyâ 21/71.
[330] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 16, s. 310; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 462; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 22; s. 190.
[331] Sâffât 37/100.

بِغُلَامٍ حَلِيمٍ / *Biz de ona uysal bir oğul müjdeledik*"[332] buyurarak, onun duasına icabet ettiğini böylece bildiriyor.

Hz. İbrâhim'e müjdelenen ve sonra onun da kurban etmek istediği evladının, Hz. İsmâil veya Hz. İshak olduğu hususunda Taberî'nin tefsirinde aktardığı bilgilere göre, âlimler arasında iki görüş vardır:

Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652), Ahnef b. Kays (ö. 67/686), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) ve İkrime el-Berberî'ye (ö. 105/723) göre; müjdelenen ve sonra da kurban edilmek istenen çocuğun Hz. İshak olduğudur. Delilleri ise Kur'ân da müjdelendikten sonra ismi âyetlerde açıkça zikredilen ve bu ifadelerden sonra da kurban edilmek istenen çocuk olabilir ki Hz. İshak'dır.

Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Ebu Tufeyl (ö. 100/718), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Hasân-ı Basrî (ö. 110/728) ve Atâ b. Ebû Rebbâh (ö. 114/732) gibi zatlara göre; müjdelenen ve sonra da kurban edilmek istenen Hz. İsmâil'dir. Bu grup, görüşlerine delil olarak; Hûd Sûresi'nin 71. âyetinde Hz. İbrâhim'e Hz. İshak müjdelenirken, Hz. İshak'ın oğlu Hz. Ya'kub da müjdelenmektedir. Allah Teâlâ, Hz. İbrâhim'e çocuğunun ve ondan sonra gelecek cocuğunu da müjdelemişken, ona oğlunu kurban etmesini emretmez. Bu âyetten anlıyoruz ki, müjdelenen ve kurban edilmesi emredilen çocuk Hz. İsmâildir.[333]

Hz. İsmâil'in ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de 12 yerde geçmektedir.[334] Kur'ân'da verilen bilgilere göre, Hz. İsmâil varlık âleminde üstün bir makam sahibidir.[335] Sabır sahibi olup,[336] Allah'ın rahmetine nâil olmuş sâlih[337] ve hayırlı[338] kullardandır. Babasıyla beraber Beytullâh'ın temellerini yükseltmiş[339] ve o kutsal beyti temiz tutmakla vazifelendirilmiştir.[340] Kavmine peygamber olarak seçilmiş ve diğer

[332] Sâffât 37/101.
[333] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 19, s. 578.
[334] Bkz. Bakara 2/125, 127, 133, 136, 140; Âli İmrân 3/84; Nisâ 4/163; En'âm 6/86; İbrâhim 14/39; Meryem 19/54; Enbiyâ 21/85; Sâd 38/48; (Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 33).
[335] En'âm 6/86.
[336] Enbiyâ 21/85.
[337] Enbiyâ 21/86.
[338] Sâd 38/48.
[339] Bakara 2/127.
[340] Bakara 2/125.

peygamberler gibi vahye mazhar olmuştur.[341] Ehline namazı ve zekâtı emretmiş ve Allah'ın rızasına ulaşmış bir peygamberdir.[342]

2. 1. 5. 5. Hz. İbrâhim (as) ile Hz. İsmâil (as) ve Annesi Hâcer'in Hicretleri

Hz. İsmâil'in süt emme yaşında iken, gelecekte Allah'ın dinini insanlara anlatıp öğreteceği beldeye, babası Hz. İbrâhim tarafından getirildiğini âyet ve hadisten öğreniyoruz.

Bu hususu ifade eden ve Abdullâh ibn Abbâs'dan rivayet edilen hadiste, Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: " جَاءَ إبْرَاهِيمُ وَبِابْنِهَا إِسْمَعِيلَ، حَتَّى وَضَعَهُمَا عِنْدَ الْبَيْتِ عِنْدَ دَوْحَةٍ فَوْقَ زَمْزَمَ فى أعْلَى الْمَسْجِدِ. وَلَيْسَ بِمَكَّةَ يَوْمَئِذٍ اَحَدٌ وَلَيْسَ بِها مَاءٌ. فَوَضَعَهُمَا هُنَالِكَ، وَوَضَعَ عِنْدَهُمَا جِرَابًا فِيهِ تَمْرٌ وَسِقَاءً فِيهِ مَاءٌ. ثُمَّ قَفَّ إبْرَاهِيمُ مُنْطَلِقًا، فَتَبِعَتْهُ أُمُّ إِسْمَعِيلَ، فَقَالَتْ: يَا إبْرَاهِيمُ أَيْنَ تَذْهَبُ وَتَتْرُكُنَا بِهَذَا الْوَادِى الَّذِى لَيْسَ فِيهِ إِنْسٌ وَلَاشَىْءٌ، فَقَالَتْ لَهُ ذَلِكَ مِرَارًا. وَجَعَلَ لَايَلْتَفِتُ إِلَيْهَا. فَقَالَتْ لَهُ االلهُ أَمَرَكَ بِهَذَا، قَالَ: نَعَمْ. قَالَتْ: إِذَا / لَايُضَيِّعُنَا ثُمَّ رَجَعَتْ. فَانْطَلَقَ إبْرَاهِيمُ حَتَّى إِذَا كَانَ عِنْدَ الثَّنِيَّةِ حَيْثُ لَايَرَوْنَهُ اسْتَقْبَلَ بِوَجْهِهِ الْبَيْتَ ثُمَّ دَعَا

İbrâhim, (emzikte olan) oğlu ismâil ve annesiyle beraber (Mekke'ye) geldi. Mescidin üst tarafında, zemzem kuyusunun yukarısında yüksekçe bir yere, beytin yanına her ikisini yerleştirdi. O tarihte Mekke'de kimse yoktu, içmek için su dahi yoktu. İşte İbrâhim, oğlu İsmâil ile Hâcer'i buraya yerleştirdi. Yanlarına içinde hurma olan bir kap ile içinde su bulunan birer kap bıraktı. Sonra İbrâhim dönmek için ayrıldı. İsmâil'in annesi onu takip etti ve dedi ki:

- *Ey İbrâhim! Hiçbir şeyin ve hiçbir insanın olmadığı, bu vadiye bizi bırakıp da nereye gidiyorsun? Bu sorusunu birkaç kez tekrarladı ama İbrâhim'den bir cevap alamadı.*

- *(Bizi buraya bırakmanı) Allah mı emretti? diye sordu.*

- *Evet, Allah emretti, diye cevap verdi İbrâhim.*

- *(Hâcer) O zaman Allah bizi korur, dedi ve geri döndü.*

---

[341] Bakara 2/136; Âli İmrân 3/84; Nisâ 4/163; Meryem 19/54.
[342] Meryem 19/54.

Seniyye mevkiinde kimsenin kendisini görmeyeceği yere gelinceye kadar uzaklaşan İbrâhim, yüzünü beytin olduğu tarafa çevirip dua etti."[343]

Allah (cc), Kurân-ı Kerîm'de Hz. İbrâhim'in Mekke'den ayrılırken, " رَبَّنَآ اِنِّي اَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقيمُوا الصَّلٰوةَ فَاجْعَلْ اَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي اِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ / *Rabbimiz! Ben çocuklarımdan birini, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler*"[344] diye ettiği dua böylece haber veriliyor. Bu âyette Hz. İbrâhim'in "*Çocuklarımdan birini senin beytinin yanına yerleştirdim*" ifadesi Zemahşerî'ye göre**,** Hz. İsmâil ve ondan çoğalacak olan evlatlarıdır. Hz. İbrâhim, evlâdı Hz. İsmâil'i gelecekte imar edecekleri Beytullâh'ın yanına, Allah'a ibadet etmeleri için Mekke'ye getirip yerleştirmiştir.[345]

Netice olarak Hz. İbrâhim'in kavmi, putlara tapan ve yıldızlara bakarak çeşitli bilgi çıkarımlarında bulunan bir kavimdi. Putperest oluşlarına gösterdikleri asıl sebep, babalarını da böyle yaparken görmüş olmalarıdır. Yani babalarının yapageldiğini hiç sorgulamadan taklit etmeleridir. Kendilerinin de kabul ettiği bir gerçek ise putların hiçbir şeye gücünün yetemeyeceğidir. Diğer bir gerçek de alışkanlıklarından bir türlü vazgeçmek istememeleridir. Çünkü Hz. İbrâhim onlara, putların birer âciz nesneler olduğunu hem akıl ile hem de fiil ile göstermiştir.

'Her peygamber hicret etmiştir ama Hz. İbrâhim iki kere hicret etmiştir' kavline göre, Hz. İbrâhim, önce Mısır bölgesine sonra da Şam bölgesine hicret etmiştir. Rivayet edilen bu hicretlerinde yanında eşi Sâre ve yeğeni Hz. Lût da bulunmuştur.

Hz. İbrâhim, Mekke'ye oğlu Hz. İsmâil ile onun annesi Hâcer'i getirmiştir. Hz. İsmâil, peygamberlik vazifesini yapmak için Mekke'den başka beldelere hicret etmemiştir. Sadece çocukluğunda insanın yaşamadığı, suyun bulunmadığı bu beldeye getirilmek onun hicreti olmuştur. Hz. İbrâhim'in duası ile bu belde "Harem" olmuş ve

---

[343] Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh*, Hadis No: 1381, c. 9, s. 1115.
[344] İbrâhim 14/37.
[345] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 844.

bereketlenmiştir. Hz. İsmâil, babası ile beraber Kâbe'yi inşâ edip, onun hizmetkârı olmuştur. Mekke ve çevresinde oturan, Beytullah'ı ziyarete gelen insanlara, Allah Teâlâ'nın dinini tebliğ etmiştir.

2.1.6. Hz. Lût'un (as) Hicreti

Hz. İbrâhim'in yeğeni olan Hz. Lût'un ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de 27 yerde zikredilmektedir.[346] Dolaylı veya doğrudan 16 sûrede, kavmi ve kıssalarından bahsedilmektedir.[347] Hz. İbrâhim'e iman etmiş, onunla beraber kurtarılanlardan olmuştur.[348] Rivayetlere göre; Hz. İbrâhim'in Mısır ve Şam beldelerine yaptığı hicretlerinde bulunmuştur.[349] İnsanlar arasında daha önce görülmemiş bir fiil olan livâta fiilini işleyen kavme, peygamber olarak gönderilmiştir. Gönderildiği kavmin kıssaları birçok sûrede zikredilmekte, fakat bahsi geçen o kavmin ismi ve nerede yaşadıkları Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilmemektedir. Kur'ân'da Hz. Lût'un hidâyete erdirilenlerden olduğu ve âlemlere üstün kılındığı,[350] kendisine kitap, hikmet ve peygamberlik verildiği, [351] doğru yola iletilenlerden olduğu[352] ve Hz. Allah'ın rahmetine nâil olan sâlihlerden[353] olduğu zikredilmektedir. Hz. Lut'un, Hz. İbrâhim ile yaptığı hicretlerinden başka, kendisinin de yaptığı bir hicreti vardır. Peygamber olarak gönderildiği kavmin helâk haberini getiren melekler, aynı zamanda Hz. Lût ile beraber ona inananların da hicret etmeye izin verildiğinin haberini getirdiler.

Hz. İbrâhim'in yanında yetişen Hz. Lût'un, i'lâ-yi kelimetullah'ı tebliğ için gönderilen bir peygamber olduğu Kur'ân'da hususiyetle şu şekilde, " وَاِنَّ لُوطًا لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ / *Şüphesiz Lût da peygamberlerdendi*"[354] diye özellikle ifade edilmiştir. Hz. Lût'un da peygamber olduğuna ve peygamber olarak gönderildiğine dair birkaç âyette vurgular yapılmaktadır. Bu vurguların sebebinin muharref Tevrat'ta, Hz. Lût için Kûr'ân'da kıssası zikredilen kavmin beldesine, mümbit arazilerinde hayvanlarına

---

[346] Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 33.
[347] Bkz. En'âm, A'râf, Tevbe, Hûd, Hicr, Enbiyâ, Şuarâ, Neml, Ankebût, Saffât, Sâd, Kâf, Zâriyat, Kamer, Tahrîm, Hakka.
[348] Bkz. Enbiyâ 21/71.
[349] Sa'lebî, *Arâisü'l-Mecâlis*, s. 114.
[350] Bkz. En'âm 6/86.
[351] Bkz. En'âm 6/89.
[352] Bkz. En'âm 6/90.
[353] Bkz. Enbiyâ 21/75.
[354] Saffât 37/133; (Bkz. A'râf 7/80; Şuarâ 26/161; Ankebût 29/28).

daha iyi otlaklar bulmak gayesiyle, amcası Hz. İbrâhim'den ayrılarak gittiği gibi iftira niteliğinde ifadeler olduğu, bu ifadeleri reddetmek için olabileceği rivayet edilir.[355]

Hz. Lût; gönderildiği kavme, kendisinin Allah tarafından tebliğ için vazifelendirilmiş bir elçi olduğunu şu şekilde haber verilmekte, " اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ لُوطٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ (161) اِنّي لَكُمْ رَسُولٌ اَمينٌۚ (162) فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطيعُونِۚ / *Kardeşleri Lût onlara: 'Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Bilin ki ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin*"[356] diye kavmini aşırılıktan kaçınmaya davet etmiştir.

Hz. Lût'un, peygamber olarak gönderildiği kavmin işledikleri aşağılık bir fiilleri vardı. O, kavmine içine battıkları bu günahın ne kadar çirkin, zâlimce bir şey olduğunu, onlara şu ifadelerle anlattı: " وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اَتَاْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ اَحَدٍ مِنَ الْعَالَمينَ (80) اِنَّكُمْ لَتَاْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاۤءِ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ / *Lût kavmine; 'Sizden önce âlemlerden hiçbir kimsenin yapmadığı çirkin işi mi yapıyorsunuz? Hakikaten siz kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. Hayır, siz haddi aşan bir toplumsunuz' demişti*."[357] Zemahşerî bu hususta; "Tabiatları gereği insanlar, erkeğin erkeğe yaklaşması diye tabir edilen livâta fiilinden iğrenip, nefret ettikleri için bundan önce hiç kimse bu işe tevessül etmemişti. Lût kavmi tabiatları gereği pis, habis karakterli olduklarından dolayı sadece onlar bu fiile tevessül etmişlerdir"[358] der.

Hz. Lût, kavmini işledikleri bu iğrenç fiilden vaz geçirmek için yılmadan ve usanmadan sürekli ikaz ediyor, onları bu işten döndürmeye çalışıyordu. Kavmi ise onun bu ikazlarından dolayı ciddi anlamda rahatsızlık duyuyorlardı. Kendilerini rahatsız etmemesi için Hz. Lût'a, "قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ / *Dediler ki; 'Ey Lût! (İşimize karışmaktan) vazgeçmezsen mutlaka (şehirden) çıkarılanlardan olacaksın!'*"[359] diye tehditte bulundular.

---

[355] Ömer Faruk Harman, "Lût", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, c. 27, s. 228.
[356] Şuarâ 26/161, 162, 163.
[357] A'râf 7/80, 81.
[358] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 156.
[359] Şuarâ 26/167.

Zemahşerî, Lût kavminin Hz. Lût için söyledikleri âyette geçen "مِنَ الْمُخْرَجِينَ / *çıkarılanlardan olacaksın!*" ifadesi için yaşadığı vatanından çıkartılma tehdidi hakkında, 'Zâlimler kızdıkları kimseleri azarlayarak, aşağılayarak ve mallarına el koyarak en kötü şekilde yaşadıkları şehirden çıkartırlardı. Bu durum çıkartılan kimse için yalnız başına hiçbir varlıksız çölde ölmek ya da köle olarak başkalarının yanında hayat sürmek manalarına geliyordu. Hicret eden Müslümanlar, hicret esnasında Mekkeli müşriklerin saldırılarına ve el koymalarına bizzat şahit oldukları için âyette anlatılmak istenen sürgün edilmek meselesini çok iyi biliyorlardı'[360] şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Hz. Lût, kavmine işledikleri aşırı derecede çirkin olan livâta fiiline bir son vermelerini, aksi takdirde kendilerine şiddetli bir azabın gelmesinin yakın olduğunu, gecikmeden tövbe edip dönmeleri gerektiğini, onlara uzun uzun ifade etmesine rağmen onlara son bir ikaz olarak: " اَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ في نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ اِلَّا اَنْ قَالُوا ائْتِنَا بِعَذَابِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ / *Siz hâlâ erkeklere yanaşacak, yol kesecek ve toplantılarınızda edepsizlik yapacak mısınız? Kavminin cevabı; 'eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi Allah'ın azabını getir bize' demekten ibaret oldu.*"[361]

Lût kavmi, icat ettikleri bu ahlaksızlığa, gönüllü veya gönülsüz diğer insanları da teşvik ederek onların da ifsatlarına sebep oluyorlardı. Fakat Lût'un kavmine ettiği nasihatler, onları son derece rahatsız ettiği için, inananların memleketten kovulmalarını istemişlerdi. Kendilerince işledikleri pislik ve çirkefliklerle iftihar ederek, "Alın başımızdan bu temizleri" diye alay ediyorlardı. Onların yaptıkları işlerden, aralarında bulunmaktan nefret eden Hz. Lût; kavminin kötülüklerinden döneceklerine ümidi kalmayınca Allah Teâlâ'ya; "Şu bozguncu kavme karşı bana yardım et" diye dua etti. Allah'dan onlara karşı kendisine vaat ettiği azabı indirerek yardım etmesini beklemeye başladı. Duası kabul olunan Hz. Lût'a melekler düzgün simalı gençler olarak geldiler. Evine gelmiş olan müsafirleri tanıyamayınca "Gerçekten siz pek bilinmeyen kimselersiniz" diyerek, kendilerini tanıtmalarını

[360] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 994.
[361] Ankebût 29/29.

istedi. Melekler, kendilerinin görevli olarak gelen melekler olduklarını açıklayınca ona, kavmi ile ilgili getirdikleri Hz. Allah'ın emrini haber verdiler. [362]

Hz. Lût'a, düzgün simalı gençler şeklinde gelen melekler; Allah'ın men ettiği iğrenç livâta fiilinden dönmeyen kavim için helâk'ın gerçekleşeceği haberini verdiler. Hz. Lût ve ailesinden iman edenler için ise " قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ (63) وَآتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ (64) فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَاتَّبِعْ أَدْبَارَهُمْ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَامْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ / *Dediler ki; 'Evet,biz sana (kavminin) şüphe etmekte olduğu azabı getirdik. Biz sana gerçeği getirdik. Şüphesiz biz doğru söyleyenleriz. Gecenin bir bölümünde aile fertlerini yola çıkar, sen de arkalarından git. Hiçbiriniz arkaya bakmasın. Emrolunduğunuz yere (doğru) geçin gidin*" [363] dediler ve hicret iznini getirdiklerini söylediler. Hz. Lût ve ailesi, helâk edilmeleri kesinleşen kavmin beldesini geceleyin terk ettiler. Meleklerin, "*Emrolunduğunuz yere gidin*!" ifadesi için tefsir âlimlerinin bazısı hicret için emredilen yerin "Mısır" bölgesi olduğunu söylemişler, bazıları ise amcası Hz. İbrâhim'in ikamet ettiği "Şam" bölgesinin olduğunu söylemişlerdir.[364]

Bizim kanaatimiz, "Şam" diyarının olabileceği yönündedir. Çünkü helâk edilen kavmin hidayetine vesile olmaya, amcası Hz. İbrâhim'in yanından ayrılarak gemişti. İhtimal ki tekrar geldiği yere dönmüş olmasıdır.

Allah'ın (cc) hak emri gelince, batılın nasıl zail olduğu âyette şu şekilde ifade ediliyor: " وَلُوطًا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ (74) / *Biz Lût'a da bir hikmet ve bir ilim verdik ve onu çirkin işler yapan memleketten kurtardık. Gerçekten onlar kötü bir toplum idiler, fâsık (Allah'ın emrinden çıkan kimseler) idiler. Onu rahmetimizin içine soktuk. Çünkü o, gerçekten sâlih kimselerdendi.*"[365]

Netice olarak Hz. Lût, dünyanın en alçak beldesine ve aşırı derecede iğrenç fiili işleyen topluma, peygamber olarak gönderildi. Gönderildiği toplumdan önce Hz.

---

[362] Bkz. Hicr 15/61, 62; Şuarâ 26/168; Neml 27/56; Ankebût 29/30; Kamer 54/37; (Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 10, s. 331; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* c. 2, s. 898; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân,* c. 6, s. 466).

[363] Hicr 15/63, 64, 65.

[364] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil,* c. 2, s. 433; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* c. 3, s. 904; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb,* c. 19; s. 205.

[365] Enbiyâ 21/74, 75.

İbrâhim ile beraber iken diğer toplumların küfür hallerine de şahit olmuştu. Ancak tebliğ ve ikaz için gönderildiği kavim; iman ve inanç cihetinden tam bir küfür ehli oldukları gibi kimsenin daha önce işlemedikleri livâta fiilini işlemeye cüret ediyorlardı. Hem kendileri bu fiili işliyorlar, hem de zorbaca başkalarına da bu çirkin işi uyguluyorlardı. Erkek erkeğe yaklaşma fiilinin, kendilerinden sonraki kavimlere yaygınlaşmaması için, dünya durdukça diğer toplumlara da ders olması için, Allah Teâlâ'nın onlara helâk emri çok sert oldu. Lût kavminden tek bir kimse geriye kalmayacak derecede helâk edildiler. Mekkeliler'e de ticaret için geçerken kalıntılarını gördüğünüz o toplumların hallerinden, size de ibretler var denilerek, Allah tarafından ikaz ediliyorlardı.[366] Hz. Lût, kendine iman etmiş olan ev halkıyla beraber, helâk gerçekleşmeden önce bulundukları beldeden, gece yarısı yürüyerek çıktılar. Hicret ettikleri yerin bir rivayete göre Mısır, diğer bir rivayete göre ise amcası Hz. İbrâhim'in bulunduğu Şam'a olduğu söylenmiştir.

2.1.7. Hz. Ya'kûb ve Hz. Yûsuf ’un (as) Hicretleri

Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Ya'kûb'dan hem "*Ya'kûb*" hem de "*İsrâil*" diye bahsedilmektedir. Ya'kûb ismi 10 sûrede, 16 defa zikredilmektedir.[367] İsrâil adı ise 2 yerde geçmektedir.[368] Allah Teâlâ, Hz. Ya'kûb'u melekler vasıtasıyla, dedesi Hz. İbrâhim'e daha Dünya'ya gelmemiş olan babası Hz. İshâk ile beraber müjdeledi.[369] Hz. Ya'kûb, vahye mazhar olmuş bir peygamberdi.[370] Kendisi hidâyete erdirilmiş,[371] bitmeyen bir sabra sahip,[372] sâlih ve âbid bir kul idi.[373] Dininde kuvvetli, basîretli ve ihlâs sahibi olup Allah katında seçilmiş hayırlı kimselerdendi.[374]

---

[366] Hicr 15/77, 78.
[367] Bakara 2/132, 133, 136, 140; Âl-i İmrân 3/84; Nisâ 4/163; En'âm 6/84; Hûd 11/71; Yûsuf 12/6, 38, 68; Meryem 19/6, 49; Enbiyâ 21/72; Ankebût 29/27; Sâd 38/45; (Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu‘cemü’l-Müfehres*, s. 773).
[368] Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *a.g.e.*, s. 33.
[369] Hûd 11/71; (Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 7, s. 204).
[370] Bakara 2/136; Âl-i İmrân 3/84; Nisâ 4/163.
[371] En'âm 6/84.
[372] Yûsuf 12/83.
[373] Enbiyâ 21/72, 73.
[374] Sâd 38/45, 46, 47.

Yûsuf ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de; 3 sûrede, 27 defa geçmektedir.[375] Kıssaların en güzeli, "*Ahsenü'l-kasâs*" diye isimlenmiş olan, Yûsuf kıssasının anlatıldığı 12. sûre'nin ismi "Yûsuf Sûresi" olarak isimlendirilmiştir. Hz. Yûsuf; olgunluk yaşına geldiğinde, kendisine rüyaların yorumu öğretilmiş,[376] ilim ve hikmet verilmişti.[377] Sâlih[378] bir kul olarak Allah Teâlâ'nın kendisine bahşettiği güzel bir yaratılışa sahipti.[379] Mülk ve saltanata nâil olmuş[380] bununla beraber vahye mazhar olmuş bir peygamberdi.[381] Hz. Yûsuf, genç yaşında Mısır'a hicret etmiştir. Bu hicreti âyetle sabittir. Ancak bu durum, onun arzusuyla gerçekleşmemiştir. Hür iken köle muamelesi görmüş, satıldığı beldede Allah'ın yardımıyla idare makamına kadar yükselmiştir ve Allah'ın dinini Mısırlılar'a tebliğ etmiştir.

Hz. İbrâhim'in dördüncü kuşaktan torunu[382] olan Hz. Yûsuf, henüz çocukluk çağında iken,[383] bir rüya görür ve gördüğü rüyasını babasına anlatır. Babası Hz. Ya'kûb da oğluna, gördüğü rüyasıyla ilgili ikazda bulundu, " اِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا اَبَتِ اِنّي رَاَيْتُ اَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَاَيْتُهُمْ لي سَاجِدِينَ (4) قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُءْيَاكَ عَلٰى اِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًاۜ اِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْاِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ (5) وَكَذٰلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْاَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلٰى اٰلِ يَعْقُوبَ كَمَا اَتَمَّهَا عَلٰى اَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْحٰقَۜ اِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ / *Hani Yûsuf babasına; 'Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki, onlar bana boyun eğiyorlardı' demişti. Babası; 'Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma. Yoksa, sana tuzak kurarlar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır. İşte Rabbin seni böylece seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrâhim ve İshak'a nimetlerini tamamladığı gibi sana ve Ya'kûb soyuna da tamamlayacaktır. Şüphesiz Rabbin hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir,' dedi*"[384] ona müjde mahiyetinde açıklamalarda bulundu.

---

[375] Bkz. En'âm 6/84; Yûsuf 12/4, 7, 8, 9, 10, 11, 17, 21, 29, 46, 51, 56, 58, 69, 76, 77, 80, 84, 85, 87, 89, 90 (2), 94, 99; Mü'min 40/34; (Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 773).
[376] Bkz. Yûsuf 12/21.
[377] Bkz. Yûsuf 12/22.
[378] Bkz. Yûsuf 12/24.
[379] Bkz. Yûsuf 12/32.
[380] Bkz. Yûsuf 12/56.
[381] Bkz. En'âm 6/84; Yûsuf 12/15; Mü'min 40/34.
[382] Heyet, *Kur'an Yolu*, s. 1751.
[383] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 276.
[384] Yûsuf 12/4-6.

Hz. Ya'kûb, oğlu Hz. Yûsuf'un anlatmış olduğu rüyasından; oğluna hüküm ve hikmet verileceğini, onun peygamberlik için seçileceğini, ileride büyük bir makama getirileceğini ve ataları gibi dünya ve âhiret şerefine nail olacağını anlamıştı.[385] Rüyadan sonra Hz. Ya'kûb'un oğlu Hz. Yûsuf'a karşı muhabbet ve şefkati, iki kat fazlalaşmıştı. Sürekli onunla olmak istiyor, yanından ayrılmasını istemiyordu.[386]

Babalarının Hz. Yûsuf'a karşı olan aşırı tutkunluğu, aynı zamanda rüyayı da öğrenmiş olmaları, diğer kardeşlerde, kendini hissettirir derece bir kıskançlığa sebep olmuştu.[387] Kıskançlık neticesinde Hz. Yûsuf'un kardeşleri, babaları Hz. Ya'kûb'un muhabbetini tekrar kendilerine çekebilmek için şöyle, " اُقْتُلُوا يُوسُفَ اَوِ اطْرَحُوهُ اَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ اَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ (9) قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَاَلْقُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ / *(Aralarında dediler ki): 'Yûsuf'u öldürün veya onu bir yere atın ki babanız sadece size yönelsin. Ondan sonra (tövbe edip) sâlih kimseler olursunuz.' Onlardan bir sözcü şöyle dedi: 'Yûsuf'u öldürmeyin, onu bir kuyunun dibine bırakın ki geçen kervanlardan biri onu bulup alsın. Eğer yapacaksanız böyle yapın*"[388] diye bir plan sundu.

Kardeşleri, Hz. Yûsuf'u öldürmek üzere hemfikir oldular ancak, "*Ruben*" veya "*Yahuda*" isimli olan kardeş, "Öldürmek ağır bir sorumluluktur!" dediği için vazgeçtiler. Fakat Hz. Yûsuf'dan da kurtulmak istiyorlardı. Bunun için kardeşlerini öldürme fikrinden vazgeçiren Hz. Yûsuf'un abisi, teklif olarak onu kuyuya atmayı alternatif bir plan olarak sundu. Kabul gören bu plana göre; Hz. Yûsuf, uzak yol kervanlarının geçtiği kuyuya atılacak, oradan geçen kervancılar onu bulup çıkaracak, sonra da onu işlerinde çalıştırmak üzere alıp uzak yerlere götüreceklerdir. Böylece çok sevdiği oğlundan ayrı kalan ve onu zamanla unutan Hz. Ya'kûb da kendileriyle ilgilenmeye devam edecektir.[389]

Hz. Yûsuf'u kırlarda gezdirmek, hava aldırmak bahanesiyle, babaları Hz. Ya'kûb dan izin alan abileri (kardeşleri), ona ciddi derecede fiziksel şiddet

---

[385] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 273; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 528; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 18; s. 92; Heyet, *Kur'an Yolu*, s. 1754.
[386] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 532.
[387] Yûsuf 12/7, 8; (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 532).
[388] Yûsuf 12/9, 10.
[389] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 538, 540.

uyguladılar. Onun üzerindeki gömleği de aldıktan sonra onu, kervancıların çok kullandığı bir kuyuya terk ettiler. Hz. Yûsuf'u kuyuya terk etme planlarını gerçekleştirdikten sonra, babalarına ağlayarak geldiler. İzin esnasında babalarının "Gitmek istediğiniz yerin kurtları çoktur. Siz oyuna dalmışken, kurtlar kardeşinize zarar vermesin!" dediği, yani istemeden onlara telkin ettiği bu söz, onların akıllarına geldi ve onlar da Hz. Yûsuf'un kanlı gömleğini babalarına getirdiklerinde "Kardeşimizi kurt yedi!" dediler. Hz. Ya'kûb, getirilen gömleğin yırtılmamış olduğunu görünce bunun bir tuzak oldunu anlayarak, sabırla Allah'ın (cc) yardımına sığındı.[390]

2.1.7.1. Hz. Yûsuf'un (as) Mısır'a Hicreti

Hz. Yûsuf, kardeşlerinin yaptıkları bir planın sonucu olarak, derin bir kuyunun içinde terk edilmiş halde beklerken; Allah Teâlâ'nın yardımı ile atıldığı kuyudan kurtuluşu âyette, " وَجَٓاءَتْ سَيَّارَةٌ فَاَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَاَدْلٰى دَلْوَهٗۜ قَالَ يَا بُشْرٰى هٰذَا غُلَامٌۜ وَاَسَرُّوهُ بِضَاعَةًۜ وَاللّٰهُ عَلِيمٌۢ بِمَا يَعْمَلُونَ / *Bir kervan gelmiş sucularını suya göndermişlerdi. Sucu kovasını kuyuya salınca: 'Müjde! Müjde, İşte bir oğlan!' dedi. O'nu alıp bir ticaret malı olarak sakladılar. Oysa Allah, onların yaptıklarını biliyordu*"[391] şeklinde anlatılır. Hz. Yûsuf'u kuyudan çıkaran kervancılar, onu Mısır'a götürüp, köle pazarında az bir rakam da olsa satıp ellerinden çıkarmak istiyorlardı. Çünkü buldukları şeyin kıymetini bilmiyorlardı.[392] Allah Teâlâ, ailesiyle kölelerin satıldığı pazar yerini gezen ve Mısır yönetiminde söz sahibi olan azizin kalbini, Hz. Yûsuf'a meylettirdi. O kimse hanımına şunları söyledi: " وَقَالَ الَّذِي اشْتَرٰيهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَاَتِهٖٓ اَكْرِمِي مَثْوٰيهُ عَسٰٓى اَنْ يَنْفَعَنَٓا اَوْ نَتَّخِذَهٗ وَلَدًاۜ وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْاَرْضِۖ وَلِنُعَلِّمَهٗ مِنْ تَأْوِيلِ الْاَحَادِيثِۜ وَاللّٰهُ غَالِبٌ عَلٰٓى اَمْرِهٖ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ / *O'nu satın alan Mısırlı kişi hanımına dedi ki: 'Ona iyi bak. Belki bize yararı dokunur veya onu evlat ediniriz.' İşte böylece biz Yûsuf'u o yere (Mısır'a) yerleştirdik ve ona (rüyadaki) olayların yorumunu öğretelim diye böyle yaptık. Allah işinde galiptir, fakat insanların çoğu bunu bilmezler.*"[393] Kölelerin satıldığı pazar yerinde, Hz. Yûsuf'u görüp onu keşfeden kişinin, Mısır hazinelerinin ziraî mahsul depolarından sorumlu aziz, "*Kıtfîr b. Mîşâ*" veya "*Itfir*" olduğu, hanımı

[390] Yûsuf 12/15- 18; (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 546; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 13, s. 34, 35, 36).
[391] Yûsuf 12/19.
[392] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 18; s. 110.
[393] Yûsuf 12/21.

ise "*Züleyhâ bt. Yemlihâ*" veya "*Zelîhâ*" olduğu rivayet edilir. Azizin hiç çocuğu yoktur. Fakat feraset sahibi bir kimse olan aziz, Hz. Yûsuf'un gelecek vaad eden bir genç olduğunu anladığı için, onu hem evlat edinmek hem de yetiştirip devlet işlerinde ondan faydalanmayı düşünmüş olabilir.[394]

Âyette geçen "وَاللّٰهُ غَالِبٌ عَلٰٓى اَمْرِه / *Allah işinde galiptir* " lafzını tefsir eden âlimler; Hz. Yûsuf'un kardeşleri, onun rüyasında görmüş olduğu ayın, güneşin ve yıldızların ona secde etmesini boşa çıkarma arzuları sebebiyle ve kendilerinde oluşan, gün geçtikçe de artan kıskançlığın verdiği saik sebebiyle, onu öldürmek veya ondan kurtulmak için ona, büyük belalar tertip ettiler. Halbuki kardeşlerinin onun başına açmış oldukları bu belalar, Hz. Yûsuf'un Mısır'a ulaşmasına ve o beldeye yerleşmesine vesile olmuştu. Mısır'a ulaştırıldıktan sonra onu iyi bir makam sahibi kılan Allah, onun rüyada gördüklerini de ona Mısır topraklarında lutfetmişti. Kardeşleri, onun şerrini isterlerken, Allah ise onun hayrını dilemişti. Geleceğin peygamberini yetiştirmekte ve onu dilediği yere yerleştirmekte Allah'a engel olacak hiç kimse yoktur. Bu durum, Allah'ın (cc) işinde galip olduğunun delilidir, diye yorumlamışlardır.[395]

Allah Teâlâ; Hz. Yûsuf'u, kardeşlerinin canını kasdeden saldırılarından kurtarmış ve onu selametli bir şekilde Mısır'a yerleştirmişti. Onu satın alan Aziz Kıtfir'in kalbini ona meylettirerek, onun sarayda yetişmesinin yolunu açmıştı. Hz. Yûsuf'a verilen bir başka nimetin de "وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهٗٓ اٰتَيْنٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًاۗ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِيْنَ / *Olgunluk çağına erişince o'na hikmet ve ilim verdik. İşte biz, iyi davrananları böyle mükâfatlandırırız*."[396] olduğu açıklanır. Râzî tefsirinde, Hz. Yûsuf'a verilen "*Hikmet ve ilim*" ile ilgili olarak Hasan-ı Basrî'nin yapmış olduğu açıklamanın şu şekilde olduğunu, "Hz. Yûsuf, kardeşleri tarafından kuyuya atıldığında Allah Teâla'nın ona; ' وَاَوْحَيْنَآ اِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِاَمْرِهِمْ هٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُوْنَ/ *Biz de o'na, 'Andolsun, (senin Yûsuf olduğunun) farkında değillerken onların bu işlerini sen kendilerine haber vereceksin'*

---

[394] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil,* c. 2, s. 327; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* c. 3, s. 558; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb,* c. 18; s. 112.
[395] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* c. 13, s.64; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* c. 3, s. 560; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb,* c. 18; s. 109; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsîri*, Bayraklı Yay., İstanbul 2007, c. 9, s. 396.
[396] Yûsuf 12/22.

diye vahyetti'[397] buyurduğu vakitten itibaren nebî idi. Fakat daha sonra gelen; ' اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًاۚ / *Biz, o'na hikmet ve ilim verdik*' âyetiyle artık o, bir resul oldu. Çünkü Hz. Yûsuf'a verildiği haber verilen '*Hikmet ve ilim*' şeriat ve idare etme bilgisidir" diye nakleder.[398]

Bizim kanaatimiz ise Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin ona düşmanca saldırılarda bulunduğu beldeden Allah'ın yardımıyla kurtarılıp, ilahi mesajı insanlara ulaştırmak üzere vazifelendirileceği Mısır topraklarına yerleştirilmesi, bir hicrete benzemektedir. Hz. Yûsuf da Allah'ın (cc) dilemesiyle; hiç bir can güvenliğinin kalmadığı kardeşlerinin arasından çıkarılarak, yetişip söz sahibi olacağı, hikmet ve ilim sahibi olacağı Mısır beldesine hicret ettirilmiştir.

Hz. Yûsuf olgunluk çağına geldiğinde kendisine verilen hikmet ve ilim sebebiyle, zina teklifi yapan azizin karısını reddetmişti. İsteğine ulaşmakta hırslanan azizin hanımı Züleyhâ ise Hz. Yûsuf'u zindana attırmakla tehdit etmiş, tehdit ve baskı ile onu zina fiilini işlemeye zorlamıştı. Bu durumda Hz. Yûsuf, kadınların tuzaklarından kurtulmak için zindana girmek hususunda Allah'a dua etti. Allah da onun duasını kabul ederek, onu bir müddete kadar zindanda iskan etti.[399]

Hz. Yûsuf'un hapiste bulunduğu esnada, Mısır kralı Reyyân b. Velîd kendisini dehşete düşüren bir rüya görmüştü.[400] Kralın, etkisinde kaldığı ve yorumlanmasını istediği rüyası şu şekilde idi: " وَقَالَ الْمَلِكُ اِنِّي اَرٰى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍۚ يٰٓا اَيُّهَا الْمَلَاُ اَفْتُونِي فِي رُءْيَايَ اِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ / *Kral: 'Ben rüyamda yedi semiz ineği, yedi zayıf ineğin yediğini; ayrıca yedi yeşil başak ve yedi de kuru başak görüyorum. Ey ileri gelenler! Eğer rüya yorumluyorsanız, rüyamı bana yorumlayın' dedi*."[401] Ülkenin tanınmış rüya yorumlayanları, kralın gördüğü rüya için "Bunlar karmakarışık rüyalardır. Bu tür rüyalar, sahih olmayan basit,

[397] Yûsuf 12/15.
[398] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 18; s. 216
[399] Yûsuf 12/22-34; (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 592).
[400] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 610.
[401] Yûsuf 12/43.

önemsiz şeylerdir" diyerek, kralın gördüğü rüyanın yorumunu bilemeyişlerini bu sözlerle gizlemeye çalıştılar.[402]

Uğradığı iftira sebebiyle Hz. Yûsuf ile beraber bir müddet zindanda kalan kralın hizmetkârlarından bir genç; tekrar kralın hizmetine döndükten sonra, kimsenin yorumlayamadığı kralın rüyasını zindana gelip Hz. Yûsufa anlatır. Hz. Yûsuf da ona, rüyanın tabirini, " قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَاَبًاۚ فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ اِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ (47) ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ اِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ / *Yûsuf; 'Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekeceksiniz. Yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında bırakın. Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek, saklayacağınız az bir miktar hariç bu yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek,' dedi*"[403] şeklinde yapar. Rüyasının tabir edilişinden memnun kalan kral, Hz. Yûsuf'u zindandan çıkartılıp kendisine getirilmesini istedi. O'na, yanında saygı duyulacak bir makam vermeyi düşündüğünü açıklayınca, Hz. Yûsuf, ondan hazinelerin yönetimini talep etti. Çünkü bu hususta hem güvenilir bir idareci olduğunu ve hem de hazinelerin yönetimiyle ilgili bilgi sahibi bir kimse olduğunu beyan etti. Bunun üzerine Allah'ın yardımı ile Hz. Yûsuf'un isteğini kabul eden kral, onu yönetimde söz sahibi yaptı ve onu "Aziz" ilân etti.[404]

Rüyada işaret edilen yedi bereketli yıldan sonra kurak yıllar gelmişti. Hz. Yûsuf'un hikmetli ve isâbetli yönetimiyle Mısır'da zahire çokça stoklanmış olduğu için, civar ülkelerde yaşayan milletlere de satış yapılıyordu.[405] Hz. Yûsuf'un babası Hz. Ya'kûb'un yaşadığı beldede kuraklık hüküm sürdüğü için çocuklarını, Mısır'a zahire almaya göndermişti. Hz. Yûsuf, kardeşleri ile karşılaştı, " وَجَٓاءَ اِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ/ *(Derken) Yûsuf'un kardeşleri çıkageldiler ve yanına girdiler. Yûsuf onları tanıdı, onlar ise Yûsuf'u tanımıyorlardı*"[406] o büyüyüp serpildiği için seçememişlerdi. Hz. Yûsuf (as), kardeşlerinin kendisini kuyuya attıkları esnada Allah Teâlâ'nın kendisine; "*Andolsun, (senin Yûsuf olduğunun) farkında değillerken*

[402] Bkz.Yûsuf 12/44; (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 614).
[403] Yûsuf 12/47, 48.
[404] Bkz Yûsuf 12/54-56; (Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil*, c. 2, s. 340).
[405] Sa'lebî, *Arâisü'l-Mecâlis*, s. 135.
[406] Yûsuf 12/58.

onların bu işlerini sen kendilerine haber vereceksin"[407] vahyini hatırlayarak kardeşlerine, kendini tanıttı. Allah Teâlâ'nın kendisini ulaştırdığı bu makama hamdetti ve kardeşlerine karşı müşfik bir ifadeyle şöyle; " قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ/ *Yûsuf dedi ki: 'Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir'*"[408] diyerek kardeşlik duygusuyla onları sahiplendi.

Hz. Yûsuf; kardeşlerini şefkatle karşıladı ve onları sarayda müsafiri ederek izzet ve ikramda bulundu.[409] Daha sonra bütün ailesinin Mısır'a getirilmesi için onları, babasının yanına gönderdi. Hz. Yûsuf'un hasretinden gözlerini kaybeden babasına teselli olması için de gömleğini gönderdi. Kardeşleri, Hz. Yûsuf'un gömleğini getirip babalarına teslim ettiklerinde, Hz. Yâkub'un gözleri Allah'ın izniyle açılıverdi.[410]

2.1.7.2. Hz. Ya'kûb'un (as) Mısır'a Hicreti

Hz. İbrâhim'in üçüncü kuşaktan torunu olan Hz. Ya'kûb; kendi ile beraber bütün oğullarını ve onların ailelerini de yanına alarak Mısır'a hicret etti. Bu hicret, İsrâiloğulları'nın Mısır'a ilk adımları oldu. Hz. Yûsuf'un babası ve annesi ile buluşmaları âyette şöyle ifade edilir: " فَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰى اِلَيْهِ اَبَوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ اِنْ شَآءَ اللّٰهُ اٰمِنِينَ/ *(Mısır'a gidip) Yûsuf'un huzuruna girdiklerinde; Yûsuf ana babasını bağrına bastı ve 'Allah'ın iradesi ile güven içinde Mısır'a girin' dedi.*"[411]

Hz. Yûsuf, yıllar önce çocukluğunda bir rüya görmüştü. Gördüğü rüyasını babasına anlattığında, babası "Rüyanı kardeşlerine anlatma" demişti. Yıllar sonra, gizli kalması istenen o rüyanın gerçekleşmesi şöyle oldu: " وَرَفَعَ اَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يٰٓا اَبَتِ هٰذَا تَأْوِيلُ رُءْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبّي حَقًّا وَقَدْ اَحْسَنَ بّي اِذْ اَخْرَجَني مِنَ السِّجْنِ وَجَآءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ اَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْني وَبَيْنَ اِخْوَتّي اِنَّ رَبّي لَطيفٌ لِمَا يَشَآءُ اِنَّهُ هُوَ الْعَليمُ الْحَكيمُ / *Ana*

---

[407] Yûsuf 12/15.
[408] Yûsuf 12/92.
[409] Zemahşerî kitabında şöyle bir rivayet zikreder: Hz. Yusûf (as), kardeşlerine en güzel ikram ve itibarda bulununca kardeşleri: "Biz yaptıklarımızdan dolayı senin yanına çıkmaya utanıyoruz" dediler. Hz. Yusûf (as) ise: "İnsanlar yirmi dirhemlik bir köleye, böyle bir saltanat bahşeden Allah ne yücedir! diyerek, onlar ilk günkü bakışlarından bir şey değiştirmemişlerken; siz geldikten sonra benim Hz. İbrâhim'in torunu olduğumu anladılar. Böylece benim itibar ve değerim sizin sayenizde arttı" dedi. (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 690)
[410] Bkz.Yûsuf 12/93-96; (Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 7, s. 403).
[411] Yûsuf 12/99.

babasını tahtın üzerine çıkardı. Hepsi ona (Yûsuf'a) saygı ile eğildiler. Yûsuf; 'Babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi. Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra; Rabbim beni zindandan çıkararak ve sizi çölden getirerek bana çok iyilikte bulundu. Şüphesiz Rabbim, dilediği şeyde nice incelikler sergileyendir. Şüphesiz O, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir' dedi."[412] Bu âyette zikredilen, "*hepsi ona saygı ile eğildiler*" ifadesindeki eğilme (secde) hususunda iki görüş vardır: Bir kısım tefsir ulemâsına göre; Hz. Ya'kûb ve ailesinin eğilmesi, Hz. Âdem'den Hz. İsâ'ya kadar gelen peygamberlerin şeriatında mevcud olan bir durum idi. Bu şekilde eğilmek, tazim için selamlamak gayesiyle yapılıyordu ve caizdi. Ancak İslâm dini geldikten sonra, insanın başka bir insanı selamlamak gayesiyle eğilmesi, yasaklanmış bir âdet oldu. Diğer bir kısım tefsir ulemâsına göre ise burada zikri geçen secdenin, uzun yıllar ayrı kalmış bir ailenin buluşmasından dolayı Allah'a teşekkür için topluca yapılmış bir secdedir. Yoksa Hz. Yûsuf'a tazim için yapılmış bir secde değildir.[413]

Netice olarak; Allah Teâlâ'nın dilemesiyle henüz peygamberlik verilmezden evvel Hz. Yûsuf'un, kendisini öldürme girişiminde bulunan kardeşlerinden kurtarılıp Mısır'a getirilmesi ve oraya yerleştirilmesi yönüyle, hicrete benzemektedir. Çocukluğunda gördüğü rüyanın karşılığına, Allah tarafından hicret ettirildiği Mısır topraklarında ulaşmıştır. Allah (cc) onu seçmiş, ona hikmet ve ilim vermiştir. Mısır topraklarında hem peygamberlik yapmış hem de yönetimde söz sahibi olmuştur. Hz. Ya'kûb ise yıllarca ayrılı kalışına sabrettiği evladı Hz. Yûsuf'a, hicret ettiği Mısır da kavuşmuştur. Evlât hasretine karşılık gösterdiği Allah'a olan tevekkül ve teslimiyeti sebebiyle, kendisinden sonra gelecek ümmetlerin dilinde "*sıdk*" ile anılmıştır. Yıllar önce Hz. İbrâhim'in hicret ettiği ve sonra çıkmak zorunda kaldığı rivayet edilen Mısır'a, onun torunları olan Hz. Ya'kûb ve ailesi (İsrâiloğulları) hicret ettiler. Hicret eden bu torunlar, Mısır halkına hanîf dinîni tebliğ ettiler ve nice insanların hidâyetlerine vesile oldular.

---

[412] Yûsuf 12/100.

[413] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* c. 13, s. 355; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 363; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* c. 3, s. 698; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb,* c. 18; s. 216; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* c. 8, s. 74.

2.1.8. Hz. Şuayb'ın (as) Hicreti

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Şuayb'ın ismi 11 yerde zikredilmektedir.[414] Şuayb peygamber'in Medyen halkını[415] ve Eyke halkını[416] dîne davetmek için onlara Allah'ın elçisi olarak gönderildiği rivâyet edilir.

Hz. Şuayb'ın peygamber olarak gönderildiği Medyen halkı ve Eyke halkı için müfessirlerin beyan ettiği üç görüş vardır:

Birinci kısım tefsir ulemâsının görüşüne göre; Medyen halkı ve Eyke halkı ayrı ayrı topluluklardır. Hz. Şuayb, her iki topluma da ayrı ayrı tebliğde bulunmuştur. Hz. Şuayb'ın kendisi, Medyen halkındandır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Allah, "*Medyen'e kardeşleri Şuayb'ı peygamber olarak gönderdik*"[417] diye beyan ederken, Eyke ismi geçtiğinde böyle bir beyanda bulunmamıştır. Hz. Allah; Medyen halkını "الرَّجْفَةَ / *er-racfe*" "şiddetli bir deprem" ve "الصَّيْحَةَ / *es-sayha*" "korkunç bir ses" ile helâk etmiştir. Eyke halkını ise "عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ / *azâbü yevmi'z-zulle*" "gölge gününün azâbı"[418] ile helâk etmiştir. Mukatil, Taberî ve Zemahşerî'de bu görüştedir.[419]

İkinci kısım tefsir ulemâsına göre; Medyen halkı ile Eyke halkı aslında aynı toplumlardır. Çünkü her ikisinin de âyetlerdeki uyarılma konularının içeriği aynıdır. Ayette geçen Medyen halkı zikredildikten sonra Hz. Şuayb için gelen "*kardeşleri*" lafzının zikredilmiş olması, manaya hususîlik katmaz. Çünkü herkes Hz. Âdem'in çocukları olmakla, hükmen kardeştirler.[420]

---

[414] Bkz. A'râf 7/85, 88, 90, 92 (2); Hûd 11/84, 87, 91, 94; Şuarâ 26/177; Ankebût 29/36; (Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 383).
[415] Bkz. A'râf 7/85; Hûd 11/84; Ankebût 29/36.
[416] Bkz. Şuarâ 26/176.
[417] Bkz. A'râf 7/85; Hûd 11/84; Ankebût 29/36.
[418] Rivayete göre; Eyke halkı, yedi gün boyunca devam eden ve hiçbir esintinin olmadığı aşırı sıcaklardan dolayı çok bunalmışlardı. Çölden, içinde serin yellerin estiği bir bulutun belirmesi üzerine kadın, erkek, yaşlı ve genç hepsi onun altında toplaştılar. Serinleyip, gölgelenmek için toplaştıkları buluttan, üzerlerine inen ateş sebebiyle hepsi orada helâk oldular. (Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* c. 17, s. 638; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* c. 4, s. 1004)
[419] Bkz. A'râf 7/91; Hûd 11/94; Şuarâ 26/189; Ankebût 29/37; (Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil,* c. 3, s. 278; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* c. 14, s. 100; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* c. 3, s. 914 / c. 4, 1004).
[420] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 10, s. 366.

Üçüncü kısım tefsir ulemâsına göre ise Medyen halkının Eyke, Eyke halkınında Medyen olup olmadığı; Hz. Şuayb'ın her ikisi de aynı olan topluluğa tek seferde mi ya da nisbet edildiği topluluğa önce gönderilip sonra da diğer topluluk olan Eyke'ye mi gönderildiğini sadece Allah bilebilir. Çünkü âyetlerde bu hususu belirten açık bir ayrım yapılmamıştır.[421]

Biz ise Hz. Şuayb'ın hem Medyen halkına hem de Eyke halkına ayrı ayrı olarak gönderildiği kanaatindeyiz. Tezimizi, Hz. Şuayb'ın her iki topluma ayrı ayrı gönderilmiş olabileceği şekliyle ele almaya çalışacağız. Çünkü âyetlerde ki ifadelere bakıldığında hem Medyen'den hem de Eyke'den bahsedilirken bazı farklı noktalardan bahsediliyor. Fakat aynı anda mı, yoksa ardı ardına mı olduğu belirtilmiyor. Bu hususa açıklık getiren yorum Bursevî'nin olup onun görüşü ise "Hz. Şuayb önce Medyen halkına sonra da Eyke halkına olmak üzere iki farklı topluma, ayrı ayrı zaman diliminde peygamber olarak gönderilmiştir"[422] şeklindedir.

2.1.8.1. Hz. Şuayb'ın (as) Medyen'den Hicreti

Her peygamber; kavmini, Allah'ın tek ve bir olduğuna onları iman etmeye ve O'ndan başka kulluk yapmaya lâyık bir mâbudun bulunmadığını kavmine bildirmek üzere gönderilir.[423] Hz. Şuayb'ın kavmine peygamber olarak gönderilişi ve onları Hakk'a daveti şöyle; " وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًاۗ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗۗ قَدْ جَاۤءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ / *Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir bir ilâh yoktur. Rabbinizden size açık bir delil gelmiştir*"[424] demek oldu. Medyen halkı; alışverişte insanları hilelerle aldatan, kötü bir ticaret ahlakına sahip kimseler idi. Bunlar insanları haraca bağlamak, yağmacılık, çalmak ve yol kesmek gibi kötü fiillerde ün yapmışlardı. Memleketlerine gelen tüccarların değerli mallarını alıp "bunlar sahte"

---

[421] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 10, s. 333.
[422] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 6, s. 304; (Mevdûdî (ö. 1979), ismi geçen bu iki şehir hakkında "Medyen ve Eyke; aynı soydan gelen fakat ayrı iki kola mensup olan kişilerin kurduğu şehirlerdir. Dilleri ve kültürleri aynı olan bu iki milletin, ticaret ahlakları da neredeyse birbirlerinin aynısıdır. Medyenliler, Akabe körfezi bölgesinde yaşıyorlardı. Başkentleri de Medyen idi. Eykeliler ise bu gün Tebük diye isimlendirilen şehrin eski sakinleridir" der. Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, (Trc. Heyet), İnsan Yay., 2. bs., İstanbul 1996, c. 4, s. 65).
[423] Mâtürîdî, *a.g.e.*, c. 5, s. 416.
[424] A'râf 7/85.

diyerek veya kesip eritip sahteleriyle değiştirerek onların mallarını ve paralarını değersizleştiriyorlardı. insanlara alım satım hususunda çok zulmediyorlardı.[425]

Hz. Şuayb, Medyenliler'i doğruluk üzere olmaları konusunda ikaz edince, toplumun tepkisi; " قَالُوا يَا شُعَيْبُ اَصَلٰوتُكَ تَأْمُرُكَ اَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ اٰبَاؤُنَا اَوْ اَنْ نَفْعَلَ فِي اَمْوَالِنَا مَا نَشٰٓؤُا اِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ / *Onlar; 'Ey Şuayb! Babalarımızın taptığını, yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor. Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve aklı başında bir adamsın' dediler*"[426] ona karşı alaycı bir tavır almak olmuştu. Zemahşerî; "Namaz, kişinin dinine olan bağlılığının bir göstergesidir. Rivayete göre Hz. Şuayb'ın çok namaz kılmasından dolayı kâfirler hem alay etmek, hemde küçümsemek için "Bunu sana namazın mı emrediyor?" diyorlardı. Medyenliler burada onunla alay etmek için "namaz" kelimesini, "dinden" kinâye olarak kullanıyorlardı"[427] der.

Hz. Şuayb'ın kavmini küfür ve bozuk ahlaklarından döndürmek için yaptığı mücadelesinden, kavmi içinde rahatsız olan bir kısım kuvvet sahibi kimseler vardı. Onlar, Hz. Şuab'ı davasından döndürmek için sert bir tehdit ile ona; " قَالَ الْمَلَاُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِه لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَٓا اَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ اَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ / *Şuayb'ın kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler dediler ki: 'Ey Şuayb! Andolsun, ya kesinlikle bizim dinimize dönersiniz ya da mutlaka seni ve seninle birlikte inananları memleketimizden çıkarırız*"[428] dediler. Hz. Şuayb'ı yaşadığı vatanından çıkarmakla tehdit eden kâfirler, aynı şekilde iman edenlere de "Şuayb'a uyarsanız mutlaka zarar edenlerden olursunuz!" diye tehditler ediyorlardı. Medyenliler'in bu davranışlarına karşılık Hz. Şuayb, onlara geçmiş kavimlerin başlarına gelenleri; " وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي اَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَٓا اَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ اَوْ قَوْمَ هُودٍ اَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ / *Ey Kavmim! Bana karşı olan düşmanlığınız, Nûh kavminin veya Hûd kavminin, yahut Sâlih kavminin başına gelenin benzeri gibi bir felaketi sakın sizin de başınıza*

[425] Bkz. Hûd 11/85; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 902.
[426] Hûd 11/87.
[427] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 698; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 18; s. 44.
[428] A'râf 7/88.

getirmesin. (Ve unutmayın ki) Lût kavmi sizden uzak değildir"[429] şeklinde hatırlatarak onları ikaz ediyordu.

Hz. Şuayb'ın kabilesi, kendilerinden önceki helâk olan kavimlerin hallerinden haberdar idiler. Hem mekân olarak hem de zaman olarak yakın olan Lût kavmine olanları biliyorlardı. Hz. Şuayb, kavmine yaptıkları bu kötü fiilerinden dolayı tövbe etmeleri için sürekli nasihat etti. Çünkü tövbe edip hatadan dönmek, gelecek belâdan kurtulmalarına sebep olabilirdi.[430] Medyen halkının ileri gelenleri Hz. Şuayb'a, "Senin kabilenin bizim yanımızda değeri olduğu için seni taşlayarak öldürmedik. Bundan sonra senin konuşmalarının bize bir faydası yoktur" dedikleri için[431] Hz. Şuayb onlara; " وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتيهِ عَذَابٌ يُخْزيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُوا اِنّي مَعَكُمْ رَقيبٌ / *Ey Kavmim! Elinizden geleni yapın. Şüphesiz ben de (elimden geleni) yapacağım. Rezil edici azabın kime geleceğini ve kimin yalancı olduğunu yakında bileceksiniz. Gözleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber gözlüyorum*"[432] diyerek onlara dönüşü olmayan o korkunç azabın yaklaşmakta olduğunun haberini verdi.

Hakk'dan iyice uzaklaşan Medyen halkı, peygamberlerini de yalanladılar. Hz. Şuayb'ı davet ettiği hak yoldan dönmediği takdirde öldürmekle tehdit ettiler. Çok kere ikaz edildikleri halde, gelmesini yalanladıkları o helâk hadisesi; " وَلَمَّا جَاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَاَخَذَتِ الَّذينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَاَصْبَحُوا في دِيَارِهِمْ جَاثِمينَ / *(Azap) emrimiz gelince, Şuayb'ı ve onunla birlikte iman edenleri, katımızdan bir rahmetle kurtardık. Zulmedenleri ise o korkunç (uğultulu) ses yakaladı da yurtlarında dizüstü çökekaldılar*"[433] şeklinde bir azap ile tarih sahnesinden silinip gittiler. Medyen halkı, uğultulu bir ses ve şiddetli yer sarsıntısıyla helâk edildiler. Hz. Şuayb ve ona iman edenler ise helâk edici korkunç sesin isabet etmesinden, Allah'ın bir lütfu olarak kurtuldular.[434]

---

[429] Hûd 11/89.
[430] Bkz. Hûd 11/90; A'râf 7/96; (Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 14; s. 188).
[431] Bkz. Hûd 11/91.
[432] Hûd 11/93.
[433] Hûd 11/94.
[434] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 12, s. 559.

Tefsir kitaplarında, Medyen halkının helâk hadisesinden sonra, Hz. Şuayb'ın ve inananların yaşamları hakkında geniş bilgiler verilmemektedir. Ancak Bursevî'nin tefsirinde Hz. Şuayb'ın, Medyen'den sonra Eyke'ye hicret ettiği rivayet edilmiştir.[435] Bu hicret rivayetiyle ilgili geniş bir malumat bulunmamaktadır.

2.1.8.1. Hz. Şuayb'ın (as) Eyke'den Hicreti

Eyke halkı, sık ve birbirine geçmiş ormanlarla kaplı bir bölgede yaşıyorlardı. Rivayete göre bu halk, ağaca tapan bir topluluktu. Yol kesen, alım ve satım için kullandıkları tartıda, sürekli hile ve haksızlık yapan, helâk olan Medyen halkı gibi kötü bir ticaret ahlakına sahiptiler.[436] Böyle bir topluluğa, hidayetlerine rehber olması için Hz. Şuayb gönderilmişti. O ise onları, Allah'ın yoluna davet etmek için şu şekilde hitap etti: "اِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ (177) اِنّي لَكُمْ رَسُولٌ اَمينٌۙ (178) فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطيعُونِ / *Hani Şuayb onlara: 'Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin,' demişti.*"[437]

Hz. Şuayb, Eykeliler'e alırken fazla fazla tartıp, satıcının hakkını gaspetmekten; satarken de eksik tartarak, alıcıların hakkını yemekten men ediyordu. Öderken parayı eksilterek vermemelerini, sürekli doğruluk üzere olmalarını tavsiye ediyor, "*Sizi ve sizden öncekileri yaratan Hz. Allah'ın gazabını üzerinize çekmeyin*" diye onları uyarıyordu.[438] Fakat onlar, bu ikaz ve uyarılara karşılık peygambere şu karşılıkta bulunuyorlardı: " قَالُوا اِنَّمَا اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرينَۙ (185) وَمَا اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَاِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ/ *Onlar da: 'Sen ancak büyülenmişlerdensin. Sen sadece bizim gibi bir insansın. Biz senin yalancılardan olduğunu sanıyoruz,' dediler.*"[439] Hz. Şuayb'ı, sıradan bir insan görüp onu zengin ve itibarlı bir kimse değil diye küçümseyen Eykeliler'e, zulüm ve isyanda ileri giden toplumların, sonlarının nasıl olduğu hatırlatılınca[440] onlar, "فَاَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِنَ السَّمَٓاءِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ / *Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi gökten üzerimize bir parça düşür*"[441] dediler. Eyke

[435] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 6, s. 304.
[436] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 634.
[437] Şuarâ 26/177-179.
[438] Bkz. Şuarâ 26/181-184; (Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 10, s. 334).
[439] Şuarâ 26/185, 186.
[440] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 10, s. 335.
[441] Şuarâ 26/187.

halkının Hz. Şuayb'ı inkâr etmeye ve yalanlamaya devam etmekte israrcı olmaları, onların kalplerinde iman etmeye artık bir meyillerinin kalmadığını gösterir. Eğer onlar böyle olmasaydı, belânın getirilmesi için cahilce meydan okumazlardı.[442]

Eykeliler'in, Hz. Şuayb'e "Doğru sözlüysen eğer, bize haber verdiğin o azabı getir de görelim" diyerek meydan okudukları azap, " فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ اِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ/ *Onlar Şuayb'ı yalanladılar. Derken gölge gününün azabı onları yakaladı. Şüphesiz o, büyük bir günün azabı idi*"[443] şeklinde oldu. Kavmi helâk edilen Hz. Şuayb'ın ve ona iman edenlerin; helâk hadisesinden kurtarıldıktan sonra ki yaşamlarıyla ilgili olarak, Kur'ân-ı Kerîm'de açık bir bilgi mevcut değildir. İncelediğimiz İlk dönem tefsir kaynaklarından da Hz. Şuayb'ın nereye hicret ettiği hususunda bir açıklamaya ulaşamadık. Ancak Bursevî'nin; 'Kavmi helâk olan peygamberler, Mekke'nin kurulduğu beldeye gelerek, ömürlerinin sonuna kadar burada ibadet ve zikir ile meşgul olurlar. Sonra da vefat ettiklerinde, Beytullah'ın civarına defnedilirlerdi. Hz. Şuayb da buraya defnedilen peygamberlerdendir'[444] diye yaptığı bir rivayete ulaşabildik. Bizce de Medyen ve Eyke beldeleri, Mekke'ye ulaşılabilecek mesafede olan yerler oldukları için, Hz. Şuayb da helâk hadisesinden sonra hicretini Mekke'ye yapmış olabilir.

Netice olarak; Hz. Şuayb, Kur'ân-ı Kerîm'de isimleri Medyen ve Eyke olarak zikredilen iki ayrı belde halklarına peygamber olarak gönderilmiştir. Bu iki ismin, tek bir halkın ismi olduğu veya iki ayrı halkın ismi olduğu hususunda tefsir âlimleri ihtilaf etmişlerdir. İsimleri geçen bu toplulukların uyarıldıkları hususlar her ikisinin de aynıdır. Bu her iki toplum; Allah'a isyan etmemek, peygambere isyan etmemek, yol kesmemek, alırken ve satarken tartıda hile yapmamak (ticareti ifsad etmemek) ve yol üstlerine oturup iman etmek isteyenlere engel olmamak hususlarında çok ciddi bir şekilde uyarılmışlardır. Uyarıları dikkate almayıp, meydan okumalarından dolayı her iki şehir halkı kuvvetli bir ses, yer sarsıntısı ve gölge gününün azabıyla azaplanarak helâk edilmişlerdir. Hz. Şuayb'ın kavminin kıssası ve onun hakikati ikame etme mücadelesi, Kur'ân'da ayrıntılı bir şekilde anlatılmış iken; helâkdan

---

[442] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 1002.
[443] Şuarâ 26/189.
[444] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 4, s. 151; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. 1, s. 191; M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, c.1, s. 335.

sonraki hayatı ve nereye hicret ettiği belirtilmemiştir. Müfessirlerden Bursevî; Hz. Şuayb'ın Mekke'ye hicret ettiğini ve Beytullah'ın yakınına defnedildiğini, tefsirinde rivayet etmiştir.

2.1.9. Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un (as) Hicretleri

Hz. Mûsâ, Kur'ân-ı Kerîm'de ismi en çok zikredilen peygamberlerdendir. İsmi 136 defa, 34 sûrede geçmektedir.[445] Kendisi hem nebî ve hemde ihlâsa erdirilmiş bir resuldür.[446] Hz. Allah ile doğrudan konuştuğu için seçkin insanlardan kılınmıştır.[447] Bu kanuşmalarda fısıldayan kimse kadar Allah'a yaklaştırılmıştır.[448] Allah (cc), ona tarafından bir sevimlilik vermiş ve onu kendi gözetimi altında yetiştirmiştir.[449] Onu, "*ülü'l-azm*" peygamberler içinde zikretmiştir.[450] O seçilmiş, güçlü ve güvenilir bir elçidir.[451] Göstermiş olduğu mûcizelerden dolayı "sihirbaz" olmakla itham edilmiştir.[452]

Biz tezimizin bu bölümünde; Hz. Mûsâ'nın yapmış olduğu ve Kur'ân-ı Kerîm'de de zikredilen üç hicretini izah etmeye çalışacağız. Birincisi; yeni doğan erkek çocukları tesbit edip onları öldürmek için her yeri kontrol eden Firavun'un askerlerinden kurtarılıp, kundağıyla nehir üzerine bırakıldıktan sonra saraya yerleştirildiği hicretidir. İkincisi; istemeden Kıptîlerden birisini öldürdüğünden dolayı Firavun'un adamları tarafından öldürülmek için arandığı esnada, gizlice Medyen'e çıktığı hicretidir. Üçüncü hicreti ise peygamber olarak seçilip tebliğ için gittiği Mısır'dan, geceleyin kardeşi Hz. Hârûn ve İsrâiloğulları'nı da yanlarına alarak Firavun'dan kurtulmak için yaptıkları hicretidir.

2.1.9.1. Hz. Mûsâ'nın (as) Kundaktaki Hicreti

Hz. Ya'kûb ve Hz. Yûsuf'dan sonra İsrâiloğulları'nın yaşamakta oldukları Mısır da nüfusları her geçen gün artmış ve hatırı sayılır bir topluluk haline

---

[445] Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 680.
[446] Bkz. Meryem 19/51.
[447] Bkz. A'râf 7/144.
[448] Bkz. Meryem 19/52.
[449] Bkz. Tâhâ 20/39.
[450] Bkz. Ahzâb 33/7; Şûrâ 42/13.
[451] Bkz. Tâhâ 20/13, 41; Kasas 28/26; Duhân 44/17-18.
[452] Bkz. Kasas 28/48

gelmişlerdi. Firavun, kendisine başkaldırmamaları için onları sınıf-sınıf ayırarak, en ağır işlerde çalıştırmaya başlamış, onları köle haline getirmişti.[453] Firavun'un zulmü iyice artmış, artık İsrâiloğulları için Mısır da can güvenliği kalmamıştı. Bu durum da kendilerine; " وَاِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْ وَفي ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظيمٌ / *Hani, sizi azabın en kötüsüne uğratan, kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlayan Firavun ailesinden kurtarmıştık. Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir imtihan vardı*"[454] buyurularak, onların çok sıkıntı çektikleri durumdan nasıl kurtarıldıkları hatırlatılıyor.

Mısır kıralı Firavun'un gördüğü rüyayı tabir edenler; ona, İsrâiloğulları neslinden dünyaya gelecek olan bir erkek çocuk sebebiyle, sahip olduğu mülk ve saltanatını kaybedeceğinin haberini verdiler. Bunun üzerine Firavun da tedbir olarak, İsrâiloğulları'nın erkek çocuklarını öldürtüyor, kız çocuklarına ise köle olarak kullanılmak üzere dokunmuyordu. Firavun'un gözcüleri, doğumu yaklaşan kadınları tesbit ediyorlar, doğumu yaptıran ebeler de doğan çocuk erkek olursa, askerlere teslim ediyorlardı. İşte böyle bir ortamda Hz. Mûsâ'nın annesi, çocuğunun öldürülmemesi için onu mağarada dünyaya getirmişti.[455] Fakat askerler, yeni doğumların olması ihtimaline karşın, bölgeyi ciddi derecede kontrol ediliyorlardı. Bu sebepden annesine, daha yeni doğumunu yaptığı çocuğuyla ilgili bir endişe yaşadığında yapması gerekenler, " وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّ مُوسٰٓى اَنْ اَرْضِعيهِۚ فَاِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَاَلْقيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافي وَلَا تَحْزَنيۚ اِنَّا رَٓادُّوهُ اِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلينَ / *Mûsâ'nın annesine: 'Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil'e) bırak, korkma, üzülme. Çünkü biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız,' diye ilham ettik*"[456] buyurularak annesi teselli ediliyor.

Hz. Mûsâ'nın annesi, çocuğuyla ilgili endişesi artmaya başlayınca kendisine ilham edildiği gibi, onu bir sandığa koyarak Nil nehrine bıraktı. Firavun'un askerleri, suda yüzmekte olan sandık içinde ki kundağa sarılı çocuğu, getirerek Firavun ailesine teslim ettiler. Firavun'un karısına Hz. Mûsâ'ya karşı muhabbet tesis ettiren

---

[453] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 3; s. 73.
[454] Bakara 2/49.
[455] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 18, s. 156.
[456] Kasâs 28/7.

Hz. Allah, onu sarayda korumaya aldırdı.[457] Kundaktaki Hz. Mûsâ, düşmanının sarayında koruma altına alındıktan sonra; annesine, "*O'nu sana döndüreceğiz*" diye verilen ilham, şu şekilde gerçekleşti: " وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى اَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ (12) فَرَدَدْنَاهُ اِلٰى اُمِّه كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ / *Biz, daha önce onun, sütanalarının sütünü emmemesini sağladık. Kız kardeşi: 'Size onun bakımını, sizin adınıza üslenecek ve ona içtenlik ve şefkatle davranacak bir aile göstereyim mi?' dedi. Böylece biz, anasının gözü aydın olsun ve üzülmesin, Allah'ın va'dinin hak olduğunu bilsin diye onu anasına geri döndürdük*"[458]

Hz. Mûsâ'nın askerlerce öldürülmekten kurtulup, koruma altına alınacağı saraya doğru, sandık içinde kundağa sarılı olarak Nil nehri üzerinde yaptığı yolculuğu, bizce hicrete benzemektedir. Bu benzerlikten dolayı biz bu yolculuğu, "Hz. Mûsâ'nın kundaktaki hicreti" diye isimlendirdik.

2.1.9.2. Hz. Mûsâ'nın (as) Medyen'e Hicreti

Hz. Mûsâ'ya sarayda dünya ilimleri, devlet ve toplum idaresinin incelikleri talim ediliyordu. Hz. Allah tarafından da ona, atalarının dini olan tevhid dininin öğretildiği, "وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَاسْتَوٰى اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ / *Mûsâ olgunluk çağına ulaşıp gelişimini tamamlayınca biz ona ilim ve hikmet verdik*"[459] ifadesinden anlamış oluyoruz. Müfessirlerce, bu âyette geçen "*biz ona ilim ve hikmet verdik*" ifadesinin; Hz. Mûsâ'ya, atalarının dîninin öğretildiği ve öğrendikleriyle de amel ettirildiği manasına olduğu ifade edilmiştir.[460]

Şehre dolaşmak için çıktığında biri Kıptî diğeri de İsrâiloğulları'ndan olan iki kişinin kavga yaptığını gören Hz. Mûsâ; Kıptî'yi bir yumruk darbesiyle vurup öldürünce, pişmanlık duygusuyla[461] Allah Teâlâ'ya yalvararak şu şekilde O'ndan affını istedi: " قَالَ رَبِّ اِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسي فَاغْفِرْ لي فَغَفَرَ لَهٗ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحيمُ (16) قَالَ رَبِّ بِمَا اَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ اَكُونَ ظَهيرًا لِلْمُجْرِمينَ / *Mûsâ, 'Rabbim! Şüphesiz ben nefsime zulmettim. Beni affet' dedi. Allah da onu affetti. Şüphesiz o, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*

---

[457] Bkz. Tâhâ 20/38-40; Kasâs 26/8-11; (İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 10, s 444).
[458] Kasâs 28/12, 13.
[459] Kasâs 28/14.
[460] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 11, s. 20; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 18, s. 182; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 24.
[461] Bkz. Kasâs 28/15.

'Rabbim! Bana verdiğin nimetle asla suçlulara arka çıkmayacağım,' dedi."[462] Hz. Mûsâ, öldürdüğü adamdan dolayı tövbe etmiş ve Allah da onun tevbesini kabul edip affetmişti. O da Allah'ın kendisini cezalandırmayıp affetme nimetine şükretti.[463]

Hz. Mûsâ şehir de korku içinde dolaşırken bir adam gelerek, Firavun'un ileri gelen adamlarının, kendisini öldürmek için sarayda görüşme yaptıklarını haber verdi ve şehri terk etmesi için ona nasihat etti.[464] Bu olağan dışı durumdan tedirgin olan Hz. Mûsâ, Allah'dan yardım isteyerek; "فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ/ *Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek şehirden çıktı ve 'Ey Rabbim! Beni bu zâlim kavimden kurtar' dedi*"[465] kendisini uzak bir yere çıkarması için dua etti. Bilmediği bir yön olan Medyen'e doğru yola çıkan Hz. Mûsâ, çıktığı yönün gerçekten kendisini Firavun'un beldesinden uzaklaştıracak bir yer olması için şu şekilde dua etti: " وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ/ *(Şehirden çıkıp) Medyen'e doğru yöneldiğinde: 'Umarım Rabbim beni doğru yola iletir' dedi.* "[466]

Uzun bir yolculuktan sonra vardığı belde de koyunlarını sulamak için bekleyen iki kıza yardım eden Hz. Mûsâ, kendisinin iyiliğine karşılık davet edildiği evde, başından geçenleri Hz. Şuayb'a anlattı. Hz. Şuayb da ona, "Korkma! Burası Firavun'un yönetiminde olmayan bir beldedir" diyerek onu teselli etti.[467] Hz. Mûsâ'nın güçlü ve kuvvetli birisi olması sebebiyle Hz. Şuayb'ın kızı, babasına onu ücretini vererek tutması için teklifte bulundu.[468] Hz. Şuayb da Hz. Mûsâ'ya yanında kalıp, işlerinde kendisine yardımcı olması için ona teklifte bulundu: " قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِيَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ / *Şuayb: 'Ben, sekiz yıl bana çalışmana karşılık şu iki kızımdan birisini sana nikahlamak istiyorum. Eğer sen bunu on yıla tamamlarsan o da senden olur. Ben seni zora koşmak da istemiyorum. İnşallah beni sâlih kimselerden bulacaksın,' dedi*."[469]

---

[462] Kasâs 28/16, 17.
[463] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 26.
[464] Bkz.Kasâs 28/20.
[465] Kasâs 28/21.
[466] Kasâs 28/22.
[467] Bkz. Kasâs 28/23-25; (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 36).
[468] Bkz. Kasâs 28/26.
[469] Kasâs 28/27.

2.1.9.3. Hz. Mûsâ'nın (as) Mısır'a Dönüşü

Hz. Şuayb'ın kızlarından biriyle evlendikten ve on yıl süreyle hizmetinde bulunduktan sonra Hz. Mûsâ'nın,[470] Mısır'a doğru yaptığı yolculuğu şu şekilde anlatılır: " فَلَمَّا قَضٰى مُوسَى الْاَجَلَ وَسَارَ بِاَهْلِهٖٓ اٰنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًاۗ قَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُوٓا اِنِّيٓ اٰنَسْتُ نَارًا لَعَلِّيٓ اٰتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ / *Mûsâ süreyi tamamlayıp ailesiyle yola çıkınca, Tûr tarafında bir ateş görmüş ve ailesine: 'Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm, (oraya gidiyorum). Umarım oradan size bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir kor getiririm,' dedi.*"[471] Hz. Mûsâ, ateşi gördüğü dağa yaklaştığında, kendisine Allah (cc) tarafından seslenildi. Kendisinin peygamber olarak seçildiği, namaz kılması ve kıyamet gelmeden ona hazırlık yapması emredildi. Hareket eden bir yılana dönüşebilen ve günlük işlerinde kullandığı değneği ile dilediğinde lekesiz bembeyez bir nur olan eli, kendisine peygamberlik alameti olarak verildi. Dilindeki tutukluktan dolayı ailesinden ona yardımcı olması için kardeşi Hz. Hârûn ile güçlendirildi.[472]

Hz. Hârûn'dan Kur'ân-ı Kerîm'de 13 sûrede 20 defa ismen bahsedilmektedir.[473] Hayatı ve doğumu ile ilgili bilgi olmamakla beraber, kendisine vahiy geldiği ve hidayete erdirilenlerden olduğu,[474] Hz. Allah'ın ihsânına mazhar olmuş,[475] konuşması düzgün,[476] Hz. Mûsâ ile beraber, Hakk'ı batıldan ayıran Tevrat'ın kendilerine verildiği[477] bir peygamberdir. Hz. Mûsâ, dilindeki tutukluktan dolayı ailesinden Hârûn'un kendisine yardımcı olarak verilmesini Allah Teâlâ'dan talep etmiş, onun da bu isteği kabul edilerek Hz. Hârûn'a hem peygamberlik hem de yardımcılık verilmiştir.[478]

Allah (cc) tarafından, Tûr dağındaki Tuvâ vadisinde kendisine seslenilen, çeşitli mûcizelerle desteklenen ve kardeşi Hârûn ile de güçlendirilen Hz. Mûsâ'ya,

---

[470] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* c. 18, s. 321.
[471] Kasâs 28/29.
[472] Bkz. Tâhâ 20/11-23; Şuarâ 26/13; Kasâs 28/30-32; (Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* c. 18, s. 241-248).
[473] Bkz. Bakara 2/248; Nisâ 4/163; En'âm 6/84; A'râf 7/122, 142; Yûnus 10/75; Meryem 19/28, 53; Tâhâ 20/30, 70, 90, 92; Enbiyâ 21/48; Mü'minûn 23/45; Furkân 25/35; Şuarâ 26/13, 48; Kasâs 28/34; Saffât 37/114, 120; (Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres,* s. 736).
[474] Bkz. Nisâ 4/163; En'âm 6/84.
[475] Bkz. Saffât 37/114
[476] Bkz. Kasas 28/34.
[477] Bkz. Enbiyâ 21/48.
[478] Tâhâ 20/29-36; Furkân 25/35; Meryem 19/53.

اِذْهَبْ اَنْتَ وَاَخُوكَ بِاٰيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِيۚ (42) اِذْهَبَآ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰىۚ (43) فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ " يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى / *Sen ve kardeşin mûcizelerim ile (desteklenmiş olarak) gidin ve beni anmakta gevşeklik göstermeyin. Firavun'a gidin. Çünkü o azmıştır. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır, yahut korkar.*"[479] buyurularak Firavun'a gitmeleri emredilmişdir. Âyette, "*ona yumuşak söz söyleyin*" ifadesi için Râzî; "Firavun, Hz. Mûsâ'yı çocukluğundan itibaren büyütüp, yetiştirdiği için onun üzerinde babalık hakkı vardı. Analık-babalık hakkı, büyük bir hak olduğundan dolayı Allah, bu hakka, bu hassasiyete dikkat çekmek için böyle bir emir vermiş olabilir"[480] der.

Hz. Mûsâ; Firavun'un sarayına varıp, mûcizelerle desteklenmiş bir peygamber olarak onu, Hakk'a davet etmek için gönderildiğini söyleyince Firavun, alaycı ve küçümser bir tavırda bulunarak, " قَالَ فَأْتِ بِهٖٓ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (31) فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌۚ (32) وَنَزَعَ يَدَهُ فَاِذَا هِيَ بَيْضَاۤءُ لِلنَّاظِرِينَ / *Firavun: 'Doğru söyleyenlerden isen haydi getir onu,' dedi. Bunun üzerine Mûsâ, asâsını attı, bir de ne görsünler asâ açıkça kocaman bir yılan olmuş. Elini koynundan çıkardı, bir de ne görsünler, bakanlara bembeyaz olmuş*"[481] böylece Firavun'un istediği mûcizeleri ona gösterdi.

Olağanüstü halleri gördüğü halde, gurur ve kibrinden dolayı kendilerine köle ettikleri İsrâiloğulları'nın iki ferdi olan Hz. Mûsâ ve kardeşi Hârûn'a tabi olmak istemeyen ve saltanatının elinden çıkacağından korkan Firavun'un, " وَلَقَدْ اَرَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَاَبٰى (56) قَالَ اَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ اَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسٰى/ *Andolsun, biz ona (Firavun'a) bütün mûcizelerimizi gösterdik de o bunları yalanladı ve reddetti. Şöyle dedi: 'Ey Mûsâ! Sihrin ile bizi yurdumuzdan çıkarmak için mi geldin?*"[482] diye iftirada bulunarak, davet edildiği Allah'a kul olmaya yanaşmadı.

Müfessirler; Hz. Mûsâ, kendisine verilen mûcizeleri göstermesine ve diğer peygamberlere verilen mûcizelerin hepsinin Allah Teâlâ'nın varlığına dair apaçık birer deliller olduğunu anlatmasına rağmen Firavun, Allah'ı kabul etmeye ve O'nu tasdik etmeye yanaşmadı. Onun bu tasdike yanaşmaması, asılda zevk ve sefa içinde

[479] Tâhâ 20/42-44
[480] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 22; s. 58.
[481] Şuarâ 26/31-33.
[482] Tâhâ 20/56, 57.

yaşamasına sebep olarak gördüğü saltanatını kaybetme korkusundan olduğunun, yorumunu yaparlar.[483]

Firavun ve ileri gelenlerinin küfürlerinden hidayete dönmeleri için Allah (cc), Firavun'un beldesine bir takım belâlar vermişti. O, belâlardan bazıları şunlardır: *Tûfan, çekirge, haşere, kurbağa, kan* ve *karanlık* gibi belâlardı. Onlar, bu geçen belâlardan başka uzun süren kuraklık ve mahsul kıtlığı gibi belâlar ile de ikaz edildiler. Bir iyiliğe kavuştuklarında "Bu bizim hakkımız" derlerdi. Başlarına gelen belâları ise Hz. Mûsâ ve ona inanların uğursuzluğu olarak kabul ederlerdi.[484]

Bütün hakikatler kendisine anlatılmasına ve bir çok mûcizeye de şahit olmasına rağmen, Firavun'un iman etmemesi üzerine Hz. Mûsâ, Allah'a; " وَقَالَ مُوسٰى رَبَّنَآ اِنَّكَ اٰتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَاَهٗ زِينَةً وَاَمْوَالًا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۙ رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ ۚ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلٰٓى اَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ / *Mûsâ şöyle dedi: 'Ey Rabbimiz! Gerçekten sen Firavun'a ve onun ileri gelenlerine dünya hayatında nice zinet ve mallar verdin. Ey Rabbimiz, yolundan saptırsınlar diye mi? Ey Rabbimiz, sen onların mallarını silip süpür ve kalplerine darlık ver, çünkü onlar elem dolu azabı görünceye kadar iman etmezler*"[485] diye dua etti.

2.1.9.4. Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un (as) Mısır'dan Hicretleri

"Bize ne kadar mûcize getirirsen getir, sana inanmayız" diyerek küfürlerinde inat eden Firavun ve ailesi'nin, iman etmelerine dair hiçbir ümit kalmamıştı. İsrâiloğulları'na yaptıkları zulüm ve işkencelerini daha da artırmışlardı.[486] Bunun üzerine Allah Teâlâ daha önce Hz. Lût'a emrettiği gibi[487] Hz. Mûsâ'ya da şöyle; " وَاَوْحَيْنَآ اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادِي اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ/ *Biz Mûsâ'ya, 'Kullarımı geceleyin yola çıkar, muhakkak ki takip edileceksiniz' diye vahyettik*"[488] şeklinde hicret etmeleri için emir verdi.

---

[483] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 9, s. 207; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 316; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 22; s. 70.
[484] Bkz. A'râf 7/130, 131, 133; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 950.
[485] Yûnus 10/88.
[486] Bkz. Bakara 2/49; İbrâhîm 14/6; A'râf 7/127; (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 940, 948).
[487] Hûd 11/81; Hicr 15/65.
[488] Şuarâ 26/52.

Firavun, İsrâiloğulları'nın gece gizlice Mısır'dan çıktılarını haber aldıktan sonra, hemen şehirlere haber göndererek büyük bir ordu topladı. Onun, Hz. Mûsâ'yı takip etmek için ordusu ile yola çıkış vakitleri şu şekilde: "فَاَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ / *Firavun ve adamları gün doğarken onları takibe koyuldular*"[489] ifadesiyle haber verilmektedir. Firavun ve askerlerinin arkalarından hızlıca geldiğini gören İsrâiloğulları, büyük bir endişeye kapıldılar. Hz. Mûsâ'ya, telaş ile gelerek "*Eyvah yakalandık*!" dediler. Bunun üzerine Hz. Mûsâ onlara; "*Rabbim benimle beraberdir, bana yol gösterecektir*" diyerek, Hz. Allah'ın yardımını bekledi.[490] Kendisine, Allah Teâlâ tarafından şöyle bir emir verildi: " فَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَۜ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِۚ (63) وَاَزْلَفْنَا ثَمَّ الْاٰخَرِينَۚ (64) وَاَنْجَيْنَا مُوسٰى وَمَنْ مَعَهٗٓ اَجْمَعِينَۚ (65) ثُمَّ اَغْرَقْنَا الْاٰخَرِينَۜ / *Bunun üzerine Mûsâ'ya: 'Asân ile denize vur' diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı. Her parçası koca bir dağ gibiydi. Ötekileri de oraya yaklaştırdık. Mûsâ'yı ve beraberindekilerin hepsini kurtardık. Sonra ötekileri suda boğduk.*"[491]

Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları'na Hz. Allah'ın yardımı gelince, zâlim Firavun ve askerleri suda boğuldular. İsrâiloğulları sabretmelerinin karşılığı olarak köle muamelesi gördükleri Mısır'dan, sancılı bir hicret ile çıkıp, hürlüğe kavuştuktan sonra onlara verilen nimetler âyette; "وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِٓي اِسْرَٰٓءيلَ مُبَوَّاَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِۚ / *Andolsun, biz İsrailoğullarını çok güzel bir yurda yerleştirdik ve onlara temiz rızıklar verdik*"[492] şeklinde anlatılmaktadır. Hz. Mûsâ, kardeşi Hz. Hârûn ve İsrâiloğulları, denizi geçtikten sonra Firavun korkusu olmaksızın bir müddet çölde kaldılar. Çölde kaldıkları zaman içerisinde kendilerine, lezzetli meyveler ile beraber Hz. Allah'ın bir ikramı olarak bıldırcın eti ve kudret helvası ikram edildi.[493]

Netice olarak Hz. Mûsâ; bebekliliğinde öldürülmekten kurtarılarak daha iyi yetişmesi için Allah tarafından su üzerinde hicret ettirilerek, Firavun'un sarayına yerleştirildi. Kendisine orada ilim ve hikmet verildi. Gençliğinde ise Hz. Şuayb'ın yanına, Medyen'e hicret ettirildi ve orada Hz. Şuayb'a damat oldu. Medyen'den Mısır'a dönüşte Tûr dağının Tuvâ vadisinde, Allah Teâlâ kendisiyle konuştu ve onu

---

[489] Şuarâ 26/60.
[490] Bkz. Şuarâ 26/61, 62; (Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 10, s. 301).
[491] Şuarâ 26/63-66.
[492] Yûnus 10/93.
[493] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 107; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 12, s. 284.

peygamber olarak seçtiğini bildirdi. Allah'a iman etmesi ve İsrâiloğullarına yaptığı zulüme son vermesi için kardeşi Hz. Hârûn ile beraber Firavun'a gönderildi. Saltanatını kaybetme korkusundan, kibir ve gururundan dolayı o, bu davete icabet etmedi. Bir gece vakti, İsrâiloğulları ile beraber Mısır'dan hicret yolculuğuna çıkan Hz. Mûsâ, Firavun tarafından takip edildi. Bu gece yolculuğu Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn ve İsrâiloğulları için kurtuluş olurken; Firavun ve onun yolunda gidenler için kötü bir son oldu. Mü'minler sabretmelerinin karşılığını görürken, iman etmeyenlerin hali kendilerinden sonra gelecek ümmetlere de ibret oldu. Denizi geçtikten sonra İsrâiloğulları bir müddet çölde kaldılar. Bu zaman zarfında kendilerine, Allah tarafından bıldırcın eti ve kudret helvası ikram edildi. Bir müddet kaldıkları çölden sonra bir kısmı Mısır topraklarına, bir kısmı da Şam topraklarına yerleştirildiler.

2.1.10. Hz. Yûnus'un (as) Hicreti

Hz. Yûnus; Kur'ân-ı Kerîm'de 4 yerde "*Yûnus*" ismi ile anılırken,[494] bir yerde "*Zünnûn*" (balık sahibi) olarak,[495] bir yerde ise "*Sâhibü'l-hût*" (büyük balığın dostu) olarak[496] anılmaktadır. Kur'ân'ın onuncu sûresi, "Yûnus Sûresi" olarak isimlendirilmiştir. Hz. Yûnus'a vahiy indirilmiş[497] hidâyete erdirilip, âlemlere üstün kılınmıştır.[498] Tebliğ görevi için seçilmiş sâlih peygamberlerdendir.[499] Tebliğ için gönderildiği kavmin ismi ve yaşadığı beldeyle ilgili bir bilgi Kur'ân'da bulunmamaktadır. Tebliğ için gönderildiği kavminin işlemekte oldukları hangi günahları sebebiyle uyarıldığı da açıklanmamıştır.

Biz bu bölümde, Hz. Yûnus'un Allah Teâlâ'dan bir izin olmaksızın, öfkeyle kavmini terk etmesini; helâkı haketmiş bir kavmin beldesinden daha huzurlu bir beldeye hicret eden diğer peygamberlerin hicreti gibi değerlendireceğiz.

Hz. Yûnus'un insanları, Hz. Allah'a itaate davet etmek, inanmışları da itaate devam ettirmek üzere vazifelendirildiği, Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde ifade

---

[494] Bkz. Nisâ 4/163; En'âm 6/86; Yûnus 10/98; Sâffât 37/139; (Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 774).
[495] Bkz. Enbiyâ 21/87.
[496] Bkz. Kalem 68/48; (İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 261).
[497] Bkz. Nisâ 4/163.
[498] Bkz. En'âm 6/86.
[499] Bkz. Kalem 68/50.

edilmektedir: "وَاَرْسَلْنَاهُ اِلٰى مِائَةِ اَلْفٍ اَوْ يَزِيدُونَ / *Biz onu yüz bin, yahut daha fazla insana peygamber olarak gönderdik.*"[500] Hz. Yûnus'un gönderildiği topluluk, Semûd kavminden geriye kalıp zamanla nüfusları çoğalmış ve yüz binleri geçmiş bir topluluk idi. İmanları sebebiyle helâkdan geriye bırakılmış bir topluluğun nesli iken, zamanla inanç cihetinden zayıflayıp, putperestliğe döndükleri için onlara, Hz. Yûnus gönderildi. Onları hidayete ulaştırabilmek için Hz. Yûnus'un da kırk sene gibi bir müddet tebliğde bulunduğu, fakat kendisine iman edenlerin adedinin az olduğu rivayet edilmiştir.[501]

Hz. Yûnus'un kavmine peygamber olarak gönderilmesinin balığın yutmasından önce mi veya sonra mı olduğu hususunda tefsir âlimleri arasında iki görüş vardır:

Hasan-ı Basrî ve Mücâhid b. Cebr'den yapılan rivayate göre; Hz. Yûnus, balık tarafından yutulmazdan önce Ninova halkına peygamber olarak gönderilmiştir. Çünkü kavminin, kendilerine yaklaşmakta olan azabı görünce tövbe edip hidâyete ulaştıklarının zikredildiği âyetlerde, Hz. Yûnus'un ismi geçmemektedir. Balığın karnından kurtulduktan sonra da kavminin yanına dönmemiştir.

Abdullah b. Abbas'dan yapılan rivayete göre; Hz. Yûnus, balık tarafından yutulup Allah'ın (cc) izniyle balığın karnından kurtulduktan sonra, Ninova halkına peygamber olarak gönderilmiş ve onların azaptan kurtulmalarına vesile olmuştur.[502]

Hz. Yûnus'un balık tarafından yutulduktan sonra mı veya önce mi kavmine peygamberlik yaptığı hususunda Zemahşerî'nin değerlendirmesi; 'Peygamberler hicret edip çıktıkları beldelere tekrar gelip hayatlarını orada ikame etmezler. Olabilir ki Hz. Yûnus da balığın, kendisini yutma hadisesinden önce Ninova şehrine peygamber olarak gönderilmiş ve sonra da oradan hicret etmiştir. Böylece balığın karnından kurtulduktan sonra tekrar hicret ettiği o beldeye dönmemiştir'[503] şeklindedir.

---

[500] Sâffât 37/147.
[501] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 7, s. 486.
[502] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 19, s. 638.
[503] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 764.

Uzun yıllar hidayetleri için çabaladığı şehir halkının, hidayete gelmemelerinden dolayı Hz. Yûnus'un kavminin arasından çıkıp gitmesi şu şekilde, "اِذْ اَبَقَ اِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِۙ/ *Hani o kaçıp yüklü gemiye binmişti*"[504] denilerek onun, izinsiz olarak yaptığı hicreti ayıplanır. Hz. Yûnus için âyette, "*kaçma*" diye tabir edilen ifade için Taberî; "Peygamberler; içinde bulundukları kavimleri hakkında, helâkın geleceği kesinleştiği zaman, bulundukları yerden başka yerlere, ancak Allah'ın çıkmalarına izin vermesiyle hicret ederler. Fakat Hz. Yûnus, helâk haberinden hemen sonra izin gelmesini beklemeden hicret ettiğinden, onun yaptığı bu fiili kınamak için 'kaçma' diye ifade edilmiş olabilir[505] şeklinde görüşünü ortaya koymuştur.

Gemi, ağır yükler sebebiyle batmak gibi bir tehlikeye girince; gemi ve içindekilerin tamamının batıp helak olmaması için yüklerden ve yolculardan bazısının denize atılmasına karar verilir. Ancak kimin atılacağını belirlemek için şu şekilde bir yöntem uyguladılar: "فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَۚ / *Gemidekilerle kur'a çekmiş ve kaybedenlerden olmuştu*."[506] Kura sonucunun kendisine çıkması sebebiyle, geminin karşılaştığı bu tehlikeli durumun, kendi hatası sonucunda oluştuğunu düşünen Hz. Yûnus, denize kendi isteğiyle atlar:[507] "فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ / *Böylece, Yûnus kendini kınayıp dururken balık onu yuttu*."[508]

Kuranın her seferinde kendisine çıkması, gemi ve içindekilerin başına böyle bir belanın gelmesinin kendi hatasından dolayı olduğunu anlayan Hz. Yûnus, yaptığına çok pişman oldu. İri bir balık tarafından yutulduğunda, hatasının affı için; "وَذَا النُّونِ اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادٰى فِي الظُّلُمَاتِ اَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنْتَ سُبْحَانَكَۖ اِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَۚ / *Zünnûn'u da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti. Kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde: 'Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum' diye dua etti*"[509] diye pişman oluşundan haber verilir.

---

[504] Sâffât 37/140.
[505] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 12, s. 185.
[506] Sâffât 37/141.
[507] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 760.
[508] Sâffât 37/142.
[509] Enbiyâ 21/87.

Hz. Yûnus'un balığın karnında yapmış olduğu dua, Allah tarafından nasıl karşılık bulduğu âyette; "فَاسْتَجَبْنَا لَهٗ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذٰلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ / *Biz de duasını kabul ettik ve kendisini kederden kurtardık. İşte biz mü'minleri böyle kurtarırız*"[510] şeklinde ifade edilir.

Bir süreye kadar balığın karnında kalan Hz. Yûnus, Allah'ın bir lütfu olarak balık tarafından sahile bırakılmıştı. Hasta ve bitkin olması sebebiyle, kuvvet bulması için onun üzerine geniş yapraklı bitkiler bitiren Allah (cc),[511] Hz. Yûnus'un öfkeyle terk ettiği kavminin durumu hakkında, "فَاٰمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى حِينٍ / *Nihayet onlar iman ettiler. Biz de onları bir süreye kadar geçindirdik*"[512] beyanıyla affedildiklerini bildirmektedir. Hz. Yûnus'un ikaz edip aralarından öfkeyle çıkıp gitmesi üzerine, azap alametlerini gören şehir halkı; çocuk, yaşlı bütün herkes, çöle çıkarak durumlarına tövbe edip, iman ettiler. Tövbe edip iman etmeleri sebebiyle, Allah Teâlâ da onlardan takdir ettiği azabı kaldırdığı rivayet edilmiştir.[513]

Hz. Yûnus'un aralarından çıkıp gitmesinden sonra iman edip, tövbe eden bu topluluk hakkında Allah, " فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَا ايمَانُهَا اِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا اٰمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى حِينٍ / *Yûnus'un kavminden başka, keşke (azabı görmeden) iman edip, imanı kendisine fayda veren bir tek memleket halkı olsaydı! (Yûnus'un kavmi) iman edince, dünya hayatında (sürüklenebilecekleri) rezillik azabını onlardan uzaklaştırmış ve onları belli bir zamana kadar yararlandırmıştık*"[514] buyurarak diğer kavimlerin bu şekilde pişman olup dönüş yapmadıklarını bildiriyor. Bu âyette Allah (cc); Hz. Yûnus'un kavminin üzerlerine azap isabet etmezden önce onların samimi bir şekilde iman ettiklerini bidiriyor. "Keşke helâk edilen kavimlerin de kendilerine azap gelmezden evvel, Hz. Yûnus'un kavmi gibi iman etmiş olsa idiler, bu durum onlar için daha hayırlı olurdu!" buyurarak Hz. Peygamber'in ümmetine de yol gösteriyor.[515]

---

[510] Enbiyâ 21/88.
[511] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 764.
[512] Sâffât37/148.
[513] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 342.
[514] Yûnus 10/98.
[515] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 112.

Netice olarak tefsir âlimleri; Hz. Yûnus'un kavmine, balık tarafından yutulmazdan önce mi veya sonra mı peygamber olarak gönderildiği hususunda, ortak bir karara varamamışlardır. Hz. Yûnus, kavminin hidayeti için çok çabalamış fakat başarılı olamamış. Bunun üzerine kavminin başına azabın geleceğini ilân ettikten sonra, hicretine izin verilmesini beklemeden kavmini terk etmiştir. Yaptığı hatayı anlayıp balığın karnında iken Allah'ı tesbih edip, tövbe ederek affa mazhar olmuş ve af edildikten sonra da balık tarafından sahile çıkarılmıştır. Kavmi ise Hz. Yûnus'un yokluğunda, kendilerine azap isabet etmezden önce tevbe etmişler böylece Allah Teâlâ da onların yaptığı bu samimi tevbeyi kabul ederek, üzerlerine yazılmış olan azabı kaldırmıştır. "*Keşke diğer helâk olan kavimlerde, azap gelmezden önce tevbe etmiş olsa idiler*!" buyurarak, af kapısının her toplum için açık olduğunu beyan etmiştir.

Sonuç olarak, buraya kadar zikrettiğimiz Kur'ân'da ismi geçen peygamberlerin, her türlü zorluğa ve baskıya rağmen ilâhi mesajı tebliğ etmeye gayret ettiklerini biz âyetlerle açıklamaya çalıştık. Âyetlerde tebliğ edilen ilâhî mesaja, fertlerin ve toplumların nasıl bir karşılık verdiklerini gördük. Toplumların verdiği bu karşılık bazen iman ve itaat olurken, bazen de isyan ve inkâr olmuştur. İnkâr edenlerin genel sebeplerine baktığımızda:

* Atalardan beri gelen yanlış inançların, sorgulanmadan alışılagelen şekliyle devam ettirme arzusu. Yani körü körüne sebebini bilmeden sahip çıkma arzusu.

* Yönetimi ellerinde tutan üst tabakanın, elde ettikleri refahı ve saltanatı paylaşmaktan kaçınmaları veya kaybetme korkuları.

* Kabileyi oluşturan fertlerin ise toplumdan kopma korkusu, kabilecilik ruhunu devam ettirme arzuları vb. sebepleri sayabiliriz.

Yukarıda saydıklarımız bu sebepler gibi daha başkaca sebeplerden dolayı toplumun bir kısmı inkâr ve isyan yolunu seçmişken, diğer bir kısmı ki genellikle azınlık olan kısmı da imanı ve itaati seçmiştir. Azınlıkta kalan mü'minler ve onların hidayetine vesile olan peygamberler, uğradıkları zulüm ve baskılar neticesinde, imanlı bir toplum oluşturma arzusuyla, beraber bulundukları inatçı ve zorba

toplulukları terk edip, daha selâmetli yerlere hicret etmişlerdir. Genel manada ifade edecek olursak hicret; peygamberlerin ve inananların neredeyse tamamı için karşılaştığı veya gelecekte de karşılaşacakları ortak bir olgu haline gelmiştir. Bu olgunun sonuncunda dejenere olmuş toplumların içinden ayrılıp çıkan Müslümanlar, yapısında adalet, hak ve inancın olduğu yeni toplumlar ve medeniyetler kurmuşlar ve bu medeniyetlerde sonraki gelecek olan toplumlara ışık olmuştur. Günümüzde Dünya devletlerinin imza koydukları "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini" incelediğimizde, o beyannamede gördüğümüz bütün maddelerin ana konusunun insanlığa tebliğ edilen İlâhî Mesajın neredeyse aynısı olduğudur. Allah'ın yeryüzüne gönderdiği bütün elçiler, ümmetlerine bu mesajı iletmişlerdir.

Bu bölümde isimlerini zikrettiğimiz peygamberlerden Hz. İsmâil, Hz. Yûsuf ve Hz. Mûsâ kendilerine peygamberlik verilmezden önce hicret et(tiril)mişlerdir.

Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Lût, Hz. Şuayb, Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn ve Hz. Yûnus'un hicretleri kavimlerinin helâkıyla ilgilidir. İsimlerini hicret bağlamında zikrettiğimiz peygamberlerin genelinde, Müslümanlardan oluşacak homojenize bir İslâm devleti kurma arzuları mümkün olmamıştır.

Biz bu çalışmamızda; Kur'ân'da ismi geçen peygamberlerin hicretlerini, âyetlerde açık lafızlarla zikredilenleri ve çevre lafızlarla zikredilenleri aldığımız gibi, müfessirlerin kitaplarında hicret ettiğini rivayet ettikleri peygamberleri de almaya çalıştık. Ancak Hz. İdrîs[516] ve Hz. İsâ'yı[517] hicret eden peygamberler arasında zikredemedik. Çünkü her iki peygamberin âyetlerde geçen ref' edilmelerini, hicret olarak yorumlayan bir müfessire ulaşamadık. Sadece Kâdiyâniliğin kurucusu Mirza Gulam Ahmed'in, "Allah Teâlâ, Hz. Îsâ'yı öldürmeyip Hindistana hicret ettirdi. Hz. Îsâ, orada hak dinî insanlara tebliğ etti ve orada vefat etti. Mezarı da şuan Hindistan'dadır" diye bir beyanına rastladık.[518]

[516] Bkz. Meryem 19/57.
[517] Bkz. Nisâ 4/158.
[518] Ali Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri (Hulâsatü't-Tefasir)*, Arslan Yay., İstanbul 1996, c. 3, s. 539.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KUR'ÂN-I KERÎM'DE SON PEYGAMBER HZ. MUHAMMED'İN (SAS) HİCRETİ

Cenâb-ı Hak, peygamberleri (as) ortak ve tek bir gaye üzerine göndermiştir. Bundaki tek gaye ise hitap ettikleri toplulukları eşi ve benzeri olmayan bir tek yaratıcıya kul olmaya yöneltmek ve Allah'tan başka ilâh diyerek taptıkları şeyleri bırakmaya davet etmektir. Peygamberlerin davet ediş metodlarında farklılıklar olsa bile, onların ulaşmak ve ulaştırmak istedikleri sonuçları hep aynıdır. "Ulaşmak ve ulaştırılmak istenen sonuç nedir?" denilirse buna cevap olarak, "İman ve ahlâk sahibi toplumlar oluşturmaktır" denilebilir.

Biz bu bölümde ise Hz. Peygamber'in (sas) Medine'ye hicret edinceye kadar Mekke'de geçirdiği on üç yıllık zaman dilimini, dönem dönem ele alarak, hicrete yönelten sebep ve olayları ana ekseninde işlemeye çalışacağız.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in Ahmed ve Muhammed isimlerinden beş yerde bahsedilmektedir. Ahmed ismi bir yerde[519] geçerken, Muhammed ismi ise dört yerde[520] geçmektedir. Kur'ân'ın 47. sûresi'nin adı Muhammed Sûresi'dir. Kur'ân'da Hz. Peygamber'e birçok hitap şekilleriyle hitap edilmiş fakat "Resul ve Nebî" hitapları daha fazla kullanılmıştır.[521]

Hz. Peygamber, genel kabul gören şekliyle Fil Vak'ası'nın gerçekleştiği sene Rebîülevvel ayının 12'si Pazartesi günü Mekke'de dünyaya geldi. Babası Abdullah b. Abdülmuttalib, annesi Âmine bt. Vehb'dir. Babası ve annesi tarafından Kureyş kabilesine mensup bir aileden gelen Hz. Muhammed, kendisine peygamberlik vazifesi verilinceye kadar yaşamını Mekke'de sürdürmüştür. Kırk yaşına ulaştığı senenin Ramazan ayında, zaman zaman inzivaya çekildiği Hira mağarasında Cebrâil kendisine gelerek, Kur'ân âyetlerinden bir kısmını tebliğ etmesi neticesinde Hz.

---

[519] Saff 61/6.
[520] Âl-i İmrân 3/144; Ahzâb 33/40; Muhammed 47/2; Feth 48/29.
[521] Mesut Okumuş, "Mekkî Sûre ve Âyetlerde Hz. Peygamber'e Yönelik Hitaplar", *Kur'ân Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu*, Çorum 2012, s. 326.

Peygamber (sas) 23 yıl sürecek olan elçilik vazifesini yüklenmiş oldu.[522] Böylece her peygamber gibi Hz. Peygamber de insanları Hak yola davet edecek; sinelere, kültürlere, beldelere ve memleketlere yerleşmiş olan küfrü kaldırmaya çalışacaktır.

3.1. Hicret Öncesi Durumun Kur'ân-ı Kerîm'deki Tasviri

3.1.1. İlk Vahiyden Umûmî Tebliğe Kadar olan Dönem

Hz. Aişe (ö. 58/678); Hz. Peygamber'e gelen vahyin başlangıcının genellikle geceleri kendisine gösterilen "rü'yâ-yı sâdıka, rü'yâ-yı sâliha" şeklinde olduğu, Hz. Peygamber'in gece rüyasında gördüklerinin gündüz açık bir şekilde gerçekleştiğini, bu durumun Hira'da Cebrâil ile karşılaşıncaya kadar devam ettiğini, rivayet etmiştir.[523] Vahyin başlangıcının sâdık rüyalarla olması konusunda Bursevî, 'Beşerin tahammül gücü meleği görmeye yetmez. Hz. Peygamber de bir beşerdir. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in Cebrâil ile ilk karşılaştığında büyük bir korku yaşamaması için onu Cebrâil'den vahiy almaya hazır hale getirmek ve onu rahatlatmak için ilk vahiylerin sadık rüyalarla başlamış olması muhtemeldir,' der.[524]

Peygamberliğin ilk müjdelerinden biri olan doğru ve hasen rüyaların yaklaşık altı ay kadar devam ettiği rivayet edilir. Hz. Peygamber bu süreçte günlerini daha çok halktan uzakta, şehrin dışında, yalnız kalarak ve tefekkür ederek geçiriyordu.[525] 610 yılının Ramazan ayında yine Hira mağarasında inzivaya çekildiği bir esnada, Cebrâil gelerek, " اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذي خَلَقَۚ (1) خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍۚ (2) اِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُۙ (3) اَلَّذي عَلَّمَ بِالْقَلَمِۙ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْۜ (4) / *Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı 'alak' dan yarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir*"[526] âyetlerini vahyetti.

İlk inen âyetler, içerik bakımından davet edilen muhataplara hiç bir emir ihtiva etmemektedir. Bu bakımdan da Hz. Peygamber'e tebliğ yapma hususunda bir sorumluluk yüklenmemiştir. Âyetler, Hz. Peygamber'i hem rûhen, hem fikren ve hem

---

[522] Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1990, c. 1, s. 183; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 39, 78; Mustafa Fayda, "Muhammed", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, c. 30, s. 408.
[523] Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh*, Hadis No: 3, c. 1, s. 3.
[524] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 10, s. 471.
[525] İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 81.
[526] Alak 96/1-5.

de bedenen ileride yükleneceği sorumluluğa hazırlama, uyarı ve telkin kabilinden bir kapsama sahiptirler.[527]

Müfessirlerin vahyolunan Alak Sûresi'nin ilk âyetleri hususundaki görüşleri şu şekildedir: Gelen ilk âyetlerin Allah'ın ismiyle başlaması, Kur'ân okumaya başlarken besmele ile başlanılmasının gerekliliğini ifede etmek için olabilir. Bu sûrede "اِقْرَأْ / Oku!" emrinin iki kez tekrar edilmesi, Kur'ân'ın hem namaz içinde hem de namaz dışında okunmasının gerekliliğini haber vermek için olabilir. Okumanın kalem ile beraber zikredilmesinin sebebi ise Hz. Peygamber'in yazı ilmine dikkatini çekmek için olabilir. Bu durum kendisine gelen vahyi yazdırmaya ihtimam göstermesi ve daha sonra o âyetleri okuyup tebliğ etmesi için de birer emir olabilir.[528]

İlk inen âyetlerden sonra vahyin bir müddet kesildiği, Hz. Peygamber'in de bu kesintiden dolayı kaygılanmaya başladığı rivayet edilir. Âlimler, vahyin kesildiği bu zaman aralığını "fetret'ül-vahiy" diye ifade etmişlerdir. Kesintinin süresi hususunda âlimler arasında ihtilaf vardır. Bu durum üç yıl veya en az bir yıl kadar sürmüştür diyenlere, Derveze itiraz etmiştir. Ona göre vahiyde meydana gelen kesinti, bir veya iki ay sürmüş olabilir. Çünkü tebliğ ve eğitim faaliyetlerine bakıldığında üç yıl gerçekten çok uzun bir zaman dilimidir.[529] Tefsir âlimlerinden Zemahşerî, vahiyde yaşanan bu kesilmenin Hz. Peygamber'i nübüvvete hazırlama evresi olabileceği görüşündedir. Çünkü verilen görevin mahiyetini anlamak için o göreve fikren ve mânen hazırlanmak gerekir.[530]

Kaynaklarda, ilk vahiyden sonra kesintinin yaşandığı o süreç içerisinde, Hz. Peygamber'in yine Hira mağarasına gitmeye devam ettiği haber verilir. Hira da bulunduğu bir esnada, Cebrâil ile karşılaşınca korku ve heyecan içinde evine geldiği,

---

[527] Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. 2, s. 142, 165.

[528] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 6, s. 1362; -Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 32; s. 16; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1971, s. 5954, (c. 8); Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, s. 3084, (c. 6).

[529] İbn Kesîr, *el-Bidâye ven-Nihâye*, c.3, s. 17; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 88; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 83; Burhan Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Sürelerin Tahlili*, (Doktora Tezi), A. Ü. S. B. E., Ankara 2015, s. 14.

[530] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 6, s. 1006.

eşi Hatice'den (ö. m.620) kendisini örtmesini istediği belirtilir.[531] Cebrâil, Hira da Hz. peygamber'e göründüğü gibi evinde de görünerek şu âyetleri okumuştur: " يَٰٓا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُۙ (1)/ قُمْ فَاَنْذِرْۙ (2) وَرَبَّكَ فَكَبِّرْۙ (3) وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْۙ (4) وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْۙ */ Ey örtünüp bürünen (Peygamber!) Kalk da uyar. Rabbini yücelt. Nefsini arındır. Şirkten uzak dur*."[532]

Müfessirler, Hz. Peygamber'e âyette hitap olarak zikredilen, "يَٰٓا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ / *Ey örtünüp bürünen* " ifadesini; "Ey nübüvvet elbisesine bürünen peygamber!" olarak mecâzi anlamda yorumlamışlardır.[533] Ayrıca ilâhi mesajın devamında ki sorumluluk yükleyen "قُمْ فَاَنْذِرْ / *Kalk da uyar*" emrinin gerçekleştirilmesinde inzâra ilk kimlerden başlanılması gerektiği hususunda ise Şuarâ Sûresi'nin; "وَاَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْاَقْرَبِينَۙ */(Önce) en yakın akrabanı uyar*"[534] âyeti ile Hz. Peygamber'e akrabalarından başlaması gerektiğine bir işaret olabileceğini belirtmişlerdir.[535]

Fetret'ül-vahy döneminin ardından Cebrâil'in tekrardan inerek âyetleri Hz. Peygamber'e yeniden getirmeye başlamasına âlimler, nübüvvetin ikinci evresi yani "gizli davet devresi" adını vermişlerdir. Bu devrede Hz. Peygamber kendisine en yakın olan kişileri ve akrabalarını Allah yoluna davet etmiş; itaat edip uyanların dünya ve âhirette huzura kavuşacaklarını müjdelemiş, yüz çevirip düşmanlık edenlerin ise öldükten sonra cehennemde acıklı bir azap ile azaplanacaklarını haber vermiştir. Bu şekilde yapılan gizli davetin, süreç olarak peygamberliğin dördüncü yılına kadar sürdüğü rivayet edilmektedir.[536]

Hz. Peygamber, ilâhi mesajı duyurmaya ilk önce en yakın akrabalarından başlamıştır. Akrabalarından sadece Abdülmuttaliboğulları'nın bulunduğu bir yemek

---

[531] عَنْ جابِرِ بْنِ عَبْدِاللهِ الأنْصارِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما وَهُوَ يُحَدِّثُ عَنْ فَتْرَةِ الْوَحْيِ . فَقالَ فى حَدِيثِهِ بَيْنَ اَنا اَمْشِي اِذَ سَمِعْتُ صَوْتًا مِنَ السَّماءِ فَرَفَعْتُ رَأْسِى . فَاِذَا الْمَلَكُ الَّذِى جَاءَنِى بِحِراءَ جالِسٌ عَلَى كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّماءِ وَالْاَرْضِ . فَرُعِبْتُ مِنْهُ فَرَجَعْتُ فَقُلْتُ زَمِّلونى. فَاَنْزَلَ اللهُ تَعالى يا اَيُّها الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَاَنْذِرْ . وَرَبُّكَ فَكَبِّرْ . وَثِيابَكَ فَطَهِّرْ . وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ . فَحَمِيَ الْوَحْيُ وَتَتابَعَ . / Câbir b. Abdullâh el-Ensârî şöyle demiştir: Resûlüllâh (sas) fetret-i vahiyden yani vahyin kesildiği o ızdıraplı zamandan bahsederken söz arasında dedi ki; "Ben yürürken sema tarafından bir ses işittim. Başımı kaldırıp baktım ki Hira da bana gelen melek, sema ile arz arasında bir kürsîde oturuyor. Ondan korktum ve eve gelip; 'Beni örtün! Beni örtün!' dedim. Bunun üzerine Allah Teâlâ: '*Ey örtünüp bürünen (Peygamber!) Kalk da uyar. Rabbini yücelt. Nefsini arındır. Şirkten uzak dur*.' âyetlerini inzâl etti. Artık vahiy kızıştı da kızıştı. Bir daha arkası da kesilmedi. (Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh*, Hadis No: 4, c. 1, s. 13).

[532] Müddessir 74/1-5.

[533] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 404; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 30; s. 192.

[534] Şuarâ 26/214.

[535] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 89.

[536] Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. 2, s. 146; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 89; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 84.

tertip etmiş ve o davete gelenlere, kendisinin görevlendirilmiş bir elçi olduğunu bildirmiştir. Başka bir günde de Safâ Tepesine çıkmış, oraya Abdülmuttaliboğuları'nı, Hâşimoğulları'nı ve Abdümenâfoğulları'nı toplayarak onları inzâr etmiş ve orada bulunanlara, ataları Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil gibi kendisinin de bir peygamber olduğunu açıklamıştır.[537] Hz. Peygamber'in akrabalarına yapmış olduğu bu tebliğden, orada bulunanların geneli tarafından kendisine olumlu ya da olumsuz bir dönüş yapılmamış, sadece amcası Ebû Leheb'in rahatsızlık verecek derecedeki tepkisiyle karşılaşmıştır.[538] Hz. Peygamber'e evi cihetiyle yakın bir mesafede oturan Ebû Leheb, toplum içinde verdiği tepkiyle yetinmemiş, Hz. Peygamber'e (sas) eziyet vermek için evini taşlatmıştır. Daha da ileri giderek adam kiralamış, tuttuğu bu adamlar eliyle daha başka sıkıntılar da gerçekleştirmiştir. Ebû Leheb'in karısı olan Ümmü Cemîl'in de kocasıyla beraber Hz. Peygamber'e birçok hakaret ve eziyetlerde bulunduğu rivayet edilir.[539]

Ebû Leheb ve karısı Ümmü Cemîl'in, Hz. Peygamber'e eziyet ve düşmanlıkları o kadar fazla olmalı ki Allah Teâlâ, onlara karşı vahiy indirerek, " تَبَّتْ يَدَآ اَبي لَهَبٍ وَتَبَّ (1) مَا اَغْنٰى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ (2) سَيَصْلٰى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ (3) وَامْرَاَتُهٗ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ (4) في جيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ / *Ebû Leheb'in elleri kurusun. Zaten kurudu. Ona ne malı fayda verdi, ne de kazandığı. O, bir alevli ateşe girecektir, boynunda bükülmüş hurma liflerinden bir ip olduğu halde sırtında odun taşıyarak karısı da (o ateşe girecektir)*"[540] buyurarak levmetmiş, onların daha dünyada iken cehennemlik olduklarını haber vermiştir.

Ebû Leheb ve karısı Ümmü Cemîl'in yaptığı eziyet ve hakaretler, Hz. Peygamber'i ciddi derecede üzüyor olmalı ki daha onlar ölmeden, onların kahredici ve sarsıcı olan cehennem azabıyla azaplanacakları haber verilmiştir. Daha sonraki âyetlerin nüzülü sürecinde, bu ikisinden başka hiçbir şahıs için isim belirtilerek, süregelen bir cehennem azabıyla azaplanacakları haberi verilmemiştir.

---

[537] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 1020.
[538] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 6, s. 1454.
[539] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 91.
[540] Tebbet (Leheb/Mesed) 111/1-5.

İslâm'a davetin gizli ve kısıtlı olarak yapıldığı bu dönemin, üç yıl kadar sürdüğü rivayet edilir. Allah'tan gelen ilâhi mesajların büyük gizliliklerle tebliğ edildiği bu dönemde; Hz. Peygamber'e genellikle aile efradı ve en yakınında olan kişiler iman etmişlerdi. En yakın arkadaşı olarak Hz. Ebû Bekr (ö. 13/634) hem iman etmiş ve hem de çevresindeki dostlarının da iman etmelerine vesile olmuştur. İslâm'a davetin gizli yapıldığı bu devrede, Hz. Peygamber kendisine inanmış bu az toplulukla beraber ibadetlerini kendi evinde, öğlen sıcağının şiddetlendiği öğle vakti Kâbe'de, müşriklerin kendilerini rahatsız etmeyeceği tenha yerlerde veya Erkam b. Ebu'l-Erkam'ın (ö. 55/675) Safâ tepesinin yakınlarında bulunan evinde yapmaya özen gösteriyordu.[541]

Netice olarak nübüvvetin ilk dönemini Derveze, "Bireysel girişimler dönemi" olarak tanımlamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber, mesajı iletmeye başlarken ilk önce daveti kabul edeceğini ümit ettiği en yakınındaki fertlerden başlamıştır. Bu fertlerin bazısı daveti kabul edip Müslüman olmuşlar, bazısı da olumlu cevap vermemişler fakat düşmanca bir tavır da sergilememişlerdir. Şu kadar var ki daveti kabul etmeyip reddedenlerin düşmanlıkları da genellikle bireysel bir tavır içinde kalmış, toplu bir reaksiyona dönüşmemiştir. Durum bu şekilde sürerken, Hz. Peygamber'e iman etmiş az ama samimi bir mü'min topluluğu oluşmuştur.[542] Bu dönemde gelen vahyin dili kısa ve veciz bir üslupta olup, muhtevâ itibarıyla daha çok tevhid odaklı olmuştur. Bu dönemde ilâhi mesajın teması; genellikle tevhidi ilân etme, şirke karşı dikkat çekme, nübüvvetin tasdiki ve âhiret inancını yerleştirmek üzerinedir.[543] Kısacası bu dönem Hz. Peygamber'in yükleneceği büyük bir görevin hazırlık aşaması olmuştur.

3.1.2. Umûmî Tebliğden Habeşistan'a Hicrete Kadar Olan Dönem

Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ilk yıllarında fert fert yürüttüğü belirtilen bu gizli davetin, üç yıl gibi bir zaman sürdüğü, nübüvvetin dördüncü yıllarında ise ilâhi davetin açıktan yapılmaya başlandığı kaynaklarda rivayet edilir.[544] İslâm yoluna

---

[541] Mustafa Fayda, "Muhammed", *DİA*, c. 30, s. 411; İsmail L. Çakan-N. Mehmed Solmaz, *Kurân-ı Kerîm'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, s. 263.
[542] Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. 2, s. 185, 186.
[543] Derveze, *Kur'ân'a Göre a.g.e.*, c. 2, s. 146; Burhan Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Sürelerin Tahlili*, s. 17.
[544] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 95.

yapılan çağrının ilk muhatapları, Kureyşliler olmuştur. Bütün akıl sahiplerini, İslâm olmaya çağıran davetin bundan sonra açıktan ve alenî yapılmasını Allah Teâlâ; Hz. Peygamber'e, " فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (94) اِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِءِينَۙ (95) اَلَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَۚ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ / *Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve Allah'a ortak koşanlara aldırış etme. Şüphesiz biz, Allah ile beraber başka ilâh edinen alaycılara karşı sana yeteriz. İlerde bilecekler*"[545] âyetiyle emretmiştir.

Tefsir âlimleri bu yukarıdaki âyetleri, 'Allah (cc), Hz. Peygamber'den gizli olarak yürütmekte olduğu elçilik vazifesini; müşriklerin baskı yapmalarından, alay etmelerinden veya tehdit etmelerinden korkmadan ve onların tesirinde kalmadan açıkça izhar etmesini emrediyor. O baskı yapan müşriklerin, kendi yakın akrabalarından olması durumunda dahi onlara cevap vermemesini, cevap verme çabası içerisinde de olmamasını istiyor. Müşriklere karşı kendisine yardım olunacağını bildiriyor' şeklinde yorumlamışlardır.[546]

Vahye ilk muhatap olan Mekke halkına, yaşadıkları beldenin bütün Araplar nezdinde nasıl kıymetli bir belde olduğunu hatırlatan Allah Teâlâ, bu değeri ve kıymeti onlara veren Kâbe'nin sahibine nasıl karşılık vermeleri gerektiğini de vahiyle şu şekilde bildiriyor: " اِنَّمَا اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ رَبَّ هٰذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَۙ (91) وَاَنْ اَتْلُوَا الْقُرْاٰنَۚ فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَدي لِنَفْسِهٖۚ وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ اِنَّمَا اَنَا مِنَ الْمُنْذِرِينَ / *De ki: 'Bana ancak, bu beldenin (Mekke'nin); onu mukaddes kılan ve her şey kendisine ait olan Rabbine kulluk yapmam emredildi. Yine bana, müslümanlardan olmam ve Kur'ân'ı okumam emredildi. 'Artık kim doğru yola girerse yalnız kendisi için girer. Kim de doğru yoldan saparsa de ki: 'Ben ancak uyarıcılardanım*."[547]

Müfessirlere göre, Mekke'de yaşayan Kureyşliler ve civarında yaşayan Araplar, Mekke'nin kutsal ve değerli bir şehir olduğunu geçmişten beri biliyorlardı. Hz. Peygamber, dünyaya gelmezden önce gerçekleşen 'Fil Vak'ası' da Kâbe ve onun bulunduğu bu şehrin kutsallığını, Araplar nezdinde daha da artırdı.[548] Câhiliye Dönemi Araplarının bu şehrin kutsiyetini biliyor olmaları, atalarından kendilerine

---

[545] Hicr 15/94-96.
[546] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 8, s. 65; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 19; s. 219.
[547] Neml 27/91, 92.
[548] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 10, s. 517.

ulaşan haberler sebebiyledir. Çünkü Allah, Mekke şehrini "Harem" bir belde kıldığını, gönderdiği peygamberleriyle bildirmiş, mü'minler de öğrendikleri bu kutsiyet bilgisini, kendilerinden sonra gelen nesillere ulaştırmışlardır. Böylece Mekke'nin harem olduğu bilgisi, Hz. Peygamber zamanına kadar ulaşmış ve de hiçbir kimse bunu inkâr etmemiştir. Mekke şehrinin kutsal kılınması, Allah tarafından verilmiş hususi bir nimettir. Çünkü bu kutsallık nimetini, o şehirde yaşayan insanlar çalışarak elde etmediler. Allah Teâlâ dilediği için böyle oldu. Öyleyse bu nimeti veren Rabbe, kulluk edip hiçbir şeyi ortak koşmamak, müslümanlardan olup Kur'ân okumak, onlara emredilen bir haslettir.[549]

Allah (cc), kullarının İslâm yoluna nasıl bir metod kullanılarak çağırılmaları gerektiğini, Hz. Peygamber'e ve O'nun mesajını her bir devir de iletecek olan davetçilere şu şekilde açıklamaktadır: " اُدْعُ اِلٰى سَبيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتي هِيَ اَحْسَنُۜ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبيلِه وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدينَ / *(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir*"[550]

Bizce bu âyette geçen "*Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır*" ifadesi ile Allah Teâlâ, İslâm'ın davet metodunun nasıl olması gerektiğinin prensiplerini belirlemiştir. Bu yolun davetçileri; ilim sahibi, basiretli, akıllı ve olgun vasıflara sahip olmalıdırlar. Allah'ın mesajını iletirken de içerisinde kabalık olmayan, taasuptan uzak bir dil kullanmalıdırlar. Muhatabının iyiliğini ve menfaatini istediklerini hissettirmelidirler. Burada Allah (cc), kullarının İslâm olmaya çağırılırken kullanılan dilin, mücadeleci bir dil olmamasını emretmiştir. Çünkü mücadele dili muhatabı susturmaya ve sindirmeye yöneliktir. Tereddüt ve çekincelerini açıklayamayan muhatabın, bu durumda zahiren sessizleşmesi ve gönül ile de kabullenmeyişi söz konusu olabilir. İslâm ise gönüllere dokunan bir dindir. Allah'ın davetini gönüllerine yerleştiren kişiler, bu yol uğruna her türlü engellemelere karşı elbette sabır ve tahammül göstereceklerdir.

---

[549] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 10, s. 425; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 1156; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 6, s. 381, 382.
[550] Nahl 16/125.

Âyetin devamındaki "*Onlarla en güzel şekilde mücadele et*" ifadesinde geçen "en güzel şekilde mücadele etme" nasıl olmalıdır? Bunun için müfessirler; muhataplardan ümidini kesmeyip, sabırla ve aynı dili kullanarak usanıp, darılmadan davet etmeye devam etmek gerektiğini belirtirler. Çünkü kalbinde hayır bulunan kimseye belki az bir öğüt veya küçücük bir nasihat bile yeterli olabilir.[551]

İslâmın evrensel mesajları; ilk başlarda müşrikler tarafından uçuk ve hayali kavramlar olarak görülüp kendi aralarında alay konusu yapılmış, onları pek de tedirgin etmemişti. Fakat daha sonraları iman edenlerin çoğalmaya başlaması ve ilâhi mesajı dinleyenlerin de bu mânevî atmosferden etkilenmeleri sebebiyle, müşrikler içten içe tedirgin olmaya başladılar. Bundan dolayı bütün Mekkeliler'in "el-Emin" diye itibar ettikleri o değerli zatı, itibarsızlaştırmayı hedefleyen kara propaganda çalışmalarına başladılar.[552] Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i çeşitli iftiralarla itibarsızlaştırma gayretinde olan müşriklere karşı, " فَذَكِّرْ فَمَا اَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍۚ (29) اَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِه رَيْبَ الْمَنُونِ (30) قُلْ تَرَبَّصُوا فَاِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَۚ (31) اَمْ تَأْمُرُهُمْ اَحْلَامُهُمْ بِهٰذَٓا اَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَۚ (32) اَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهٗۚ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَۚ (33) فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهٖٓ اِنْ كَانُوا صَادِقِينَۚ / *(Ey Muhammed!) O halde, sen öğüt ver. Rabbinin nimeti sayesinde, sen ne bir kâhinsin, ne de bir deli. Yoksa onlar, 'O bir şairdir; onun, zamanın felaketlerine uğramasını bekliyoruz' mu diyorlar? Onlara de ki, 'Bekleyin. Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.' Bunu kendilerine akılları mı emrediyor, yoksa onlar azgın bir topluluk mudur? Yoksa, 'O Kur'ân'ı kendisi uydurup söyledi' mi diyorlar? Hayır, (sırf inatlarından dolayı) iman etmiyorlar. Eğer doğru söyleyenler iseler, haydi onun gibi bir söz getirsinler*!"[553] buyurarak, onlara meydan okuyor.

Müşrikler, Kur'ân'ı dinleyenlerin etkilenmemesi, inanmış olanların da dağılıp gitmesi için Hz. Peygamber'i karalayıcı ve küçük düşürücü bir propaganda çalışmasına başladılar. Onun hakkında "sihirbaz, mecnun ve şair" gibi ifadeler kullanıyorlardı. Dâr'un-Nedve denilen mecliste bir araya gelen müşriklerin ileri gelenleri**;** "Muhammed bir şairdir. Onun söylediklerinin gerçeklerle bir ilgisi yok.

---

[551] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 1054; Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, c. 3, s. 1502; Heyet, *Kur'ân Yolu*, s. 2000.
[552] Yusuf Bahri Gündoğdu, "İslam Hicretinin Sosyolojik ve Pedogojik Tahlili", *Geçmişten Günümüze Göç*, Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun 2017, s. 967.
[553] Tûr 52/29-34.

Onun sözleri asla hiçbirimizi etkilemesin" benzeri ifadeleri kullanmak üzere söz birliği ettiler. Atalarının dininden döndüğü zehâbıyla Hz. Peygamber'in üzerine putlar tarafından bir belanın isabet ettirileceği umudunda idiler. Böylece Hz. Peygamber'in de babası gibi genç yaşta ölmesini bekliyorlardı. Halbuki bu beklenti içinde olanların hemen hemen hepsi Bedir harbinde öldürülen kişilerdi. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i itibarsızlaştırmak için ona, "O bir şairdir, Kur'ân'ı kendi uydurdu" diye iftira eden müşriklere karşı, "İçinizdeki veciz ve beliğ şiirler okuyan şairlerinize veya uzun uzun irticalen nutuklar atan hikâyeler ve masallar anlatan hatiplerinize emredin bakalım! O Peygamber'in getirdiği Kur'ân'ın bir benzerini onlar da söyleyebilirler mi?" diyerek meydan okumaktadır.[554]

Bi'setin ilk evrelerinde Hz. Peygamber, müşrikleri ve onların taptıkları putları, müşriklerin tepkilerini çekecek derecede ayıplamamamıştı. Bunun için müşriklerden tarafa alaya almaktan, küçümsemekten öteye geçmeyen ciddi yaptırımlarla karşılaşmamıştı. Daha sonraki ilerleyen süreç içerisinde gelen âyetlerde Allah Teâlâ, puta tapmanın çirkinliğinden şu şekilde bahsetti: " وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هٰٓؤُلَآءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ قُلْ اَتُنَبِّؤُنَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ / *Allah'ı bırakıp, kendilerine ne zarar, ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve 'İşte bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir' diyorlar. De ki: 'Siz, Allah'a göklerde ve yerde onun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? O, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır, yücedir*"[555]

Şefaate aracılık edecek olanın, şefaat talebini kabul edecek olan zatın katında bir kadri ve kıymeti olursa ancak o zaman talep yerini bulur. Hiçbir şeye zarar vermeye veya yarar sağlamaya güçleri olmayan putların, Allah katında şefaat etmeye yetkileri olsaydı eğer, bunu en iyi bilen Allah Teâlâ olurdu. Buna göre Allah, müşriklerin putlar lehine söyledikleri iddialarından uzaktır.[556]

Hz. Peygamber'e inen âyetlerde putperestliğin yerilmesi, Âdemoğlunun elleriyle yaptığı, hiçbir şeye fayda ve zarar sağlamayan nesnelere ilâh diyerek

---

[554] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil,* c. 4, s. 147; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 14, s. 176, 177; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 28; s. 256, 257; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 9, s. 201, 202.
[555] Yûnus 10/18.
[556] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 31, 32.

tapınmalarının, insanlık onuruna sığmayan vasıflar olduğu, şirk ehlinin cehennemde olduğunun vurgulanması, müşriklerde ciddi derecede tepkilere neden oldu. Tepkilerinin bir karşılığı olarak Hz. Peygamber'e daha önce uyguladıkları küçümseyici, alay edici ve onunla muhatap olmamaya yönelik olan psikolojik savaşlarını daha da artırma yoluna gittiler.[557] Bu uyguladıkları baskı ve sindirme polikalarından istediklerini alamayan müşrikler, Hz. Peygamber'e gelerek yeni bir teklifte bulundular.[558] Onların tekliflerine karşılık Allah (cc), Peygamber'ine, " قُلْ يَا اَيُّهَا الْكَافِرُونَۙ (1) لَٓا اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَۙ (2) وَلَٓا اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَٓا اَعْبُدُۚ (3) وَلَٓا اَنَا۠ عَابِدٌ مَا عَبَدْتُّمْۙ (4) وَلَٓا اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَٓا اَعْبُدُۜ (5) لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ / *De ki: 'Ey Kâfirler! Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk etmem. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz. Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk edecek değilim. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim de banadır*"[559] buyurarak vahyettiği âyetleriyle, küfre asla açık kapı bırakmamasını bildirdi.

Hz. Peygamber'i ikna etmek için Velid b. Mugîre, As b. Vâil, Ümeyye b. Halef ve Esved b. Abdulmuttalib gibi önde gelen müşrikler bir teklifle geldiler ve 'Ey Muhammed! Bir süreye kadar (bir yıl veya bir ay) biz senin ilâhına ibadet edelim, bir süreye kadar da sen bizim ilâhlarımıza ibadet et. Böylece aramızda düşmanlık gitmiş, yerine barış gelmiş olur. Sürenin sonunda, senin yaptığın şey daha menfaatli ve akla daha uygun ise biz de onu almış, ondan faydalanmış oluruz. Ama bizimki daha menfaatli ve akla daha uygun ise sen de ondan faydalanmış olursun' dediler. Hz. Peygamber (sas), müşriklere bir şey söylemeyip susmuştu. Bunun üzerine Allah (cc) elçisini ikaz ederek, müşriklerle asla ortak bir yolda buluşmamasını emretti.[560]

Arap toplumlarında kabilecilik anlayışının ileri derecede olması sebebiyle, kabile liderlerinin veya kabiledeki saygın kişilerin iman etmeleri, diğer kabile üyelerinin de iman etmelerini teşvik ediyordu. Bu durumu bildiği için Hz. Peygamber de toplumdaki saygın ve ileri gelenlerin iman etmesi için çok çabalıyordu. Ancak kibir sahibi olan bu vasıftaki kişiler, iman etmiş fakir veya kölelerle bir ortamda bulunmak istemediklerin için onların, kendi ortamlarından

---

[557] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 92.
[558] Burhan Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Sürelerin Tahlili*, s. 23.
[559] Kâfirûn 109/1-6.
[560] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 32; s. 144.

uzaklaştırılmalarını talep ediyorlardı. Allah Teâlâ, müşriklerin isteklerini yerine getirmemesi için Hz. Peygamber'e şu şekilde bir uyarıda bulundu: " وَلَا تَطْرُدِ الَّذينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُريدُونَ وَجْهَهُۜ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظّٰلِمينَ / *Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam ona dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun*."[561]

Rivayete göre, İslâm'ın evvelinde mü'minler Sabah ve İkindi'den sonra olmak üzere iki vakit namaz kılıyorlardı. Mekke'nin hatırı sayılır zenginlerinden bazıları, Hz. Peygamber'e gelerek onunla beraber oturan Ammâr b. Yâsir (37/657), Suheyb b. Sinân (38/659), Bilâl-i Habeşî (20/641) ve Habbâb b. Eret (37/658) gibi fakir mü'minleri yanlarından bir süreliğine de olsa uzaklaştırmasını, aksi takdirde kendisiyle oturup sohbet etmeyeceklerini söylediler. Hz. Peygamber de müşriklerin iman etmelerini çok arzuladığından, onların şart koştukları bu isteklerini bir an kabul etmeyi düşündü. Fakat Allah (cc), yukarıdaki âyeti vahyederek Hz. Peygamber'i bu düşüncesinden dolayı ikaz etti.[562]

Mekke'de yerleşik bir hayat süren veya Mekke'de kurulan panayırlara ticaret maksadıyla dışarıdan gelen tüccarlar içerisinde Ehl-i Kitap olanlar da bulunmaktaydı. Aralarında ilim sahibi olanlar bulunduğu gibi, haberini aldıkları yeni peygamberin mesajını, kendi toplumlarına iletenler de vardı. Bu sebepten dolayı Hz. Peygamber, panayırlara gelen Ehl-i Kitap ile de görüşüyor, İslâm'ın mesajını onlara da iletmeye çabalıyordu.[563] İlk dönem inen âyetlerde Ehl-i Kitab'a şu ilâhî mesaj verilmektedir: " وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَاۜ وَالَّذينَ يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِه وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ / *İşte bu (Kur'ân) da, bereket kaynağı, kendinden öncekileri (ilâhî kitapları) tasdik eden ve şehirler anasını (Mekke'yi) ve bütün çevresini (tüm insanlığı) uyarasın diye indirdiğimiz bir kitaptır. Âhirete iman edenler, ona da inanırlar. Onlar namazlarını vaktinde kılarlar*"[564]

---

[561] En'âm 6/52.
[562] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 652.
[563] Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. 2, s. 353.
[564] En'âm 6/92.

Kur'ân-ı Kerîm'in kendisinden önce gelmiş olan ilâhî kitapları tasdik etmesi iki şekilde olabilir:

Birincisi, ilk gönderilen ilâhî kitaplarda Hz. Peygamber'in gönderileceği müjdesi vardı. Bu müjde, Kur'ân'ın indirilmeye başlamasıyla birlikte fiilen tasdiklenmiş oldu.

İkincisi ise Kur'ân-ı Kerîm en baştan itibaren Allah'ın varlığı ve birliği, nübüvvet ve âhiret gibi birçok itikadî hüküm ve esasları, geçmiş kitaplar gibi ifade etmiştir. Bu durum, Kur'ân'ın geçmiş kitapları tasdikleyici olduğunun işaretidir.[565]

İbn Abbas, âyette zikri geçen"اُمَّ الْقُرٰى / ümmü'l-kurâ" ifadesiyle kasdedilen beldenin, Mekke olduğunu belirtmiştir. Buna gerekçe olarak; 'Allah (cc) yeryüzünü şekillendirmeye başlarken önce Mekke'den başlamıştır. Bu İlk yaratılmanın sebebi olarak Mekke, "beldelerin anası" veya "beldelerin merkezi" manasına bu isimle anılmıştır.' Bu rivayete dayanarak Râzî, "Ey peygamber! Mekke ile beraber ona bağlı bütün belde halklarını uyarman için sana Kur'ân'ı Kerîm verildi. Bu ilâhî mesajı bütün toplumlara tebliğ et" şeklinde mana vermiştir.[566]

Hz. Peygamber'in etrafındaki mü'minlerin oluşturduğu halkanın genişlemeye başlaması, iktidarı elinde tutan müşrikleri telaşlandırmaya başlamıştı. Hz. Peygamber gece ve gündüz durmadan, bıkmadan fert fert, grup grup uğradığı herkese İslâm'ın mesajını anlatıyordu. Nihayetinde Mekke içinde bulunanlar ve dışarıdan gelenler de dahil herkes bu ilâhi durumdan haberdar olmuştu. Müşrikler, aralarında dile getirdikleri endişelerin, kendilerine dönebilecek bir tehlike boyutuna ulaşmasını önlemek için mü'minlere fiziksel baskı uygulamaya başladılar.[567] Müşriklerin, inananları imanlarından vazgeçirmek veya korkutarak sindirmek gayesiyle yaptıkları bu işkencelerine karşılık Allah Teâlâ, " اِنَّ الَّذينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَريقِّ (10) اِنَّ الَّذينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْري مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُّ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْكَبيرُّ / *Şüphesiz mü'min erkeklerle mü'min kadınlara işkence edip, sonra da tövbe etmeyenlere; cehennem azabı ve yangın azabı vardır. İman edip sâlih ameller*

[565] Heyet, *Kur'ân Yolu*, s. 1209.
[566] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 13; s. 86.
[567] Muhammed İzzet Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. 2, s. 279.

işleyenlere gelince; onlara içinden ırmaklar akan, cennetler vardır. İşte bu büyük başarıdır. Şüphesiz, Rabbinin yakalaması çok çetindir"[568] buyurmuş ve zâlimlerin yaptıklarına karşılık âhirette şiddetli bir azap ile azaplanacaklarını; sabreden inananların ise büyük iltifatlara kavuşacaklarını haber vermiştir.

Râzî; yıllar önce 'ashâbü'l-uhdûd'un' karşılaştığı bu elim olayın Kur'ân'da zikredilmesini, Kaffâl'dan (ö. 365/976) gelen bir rivayetle şöyle nakleder: 'Kur'ân'ın ashâbü'l-uhdûd diye isimlendirdiği bu mü'minler'e uygulanan zulüm hakkında Kureyş toplumu'nun, ticaret için güneye giden kervan sahipleri ve tacirler vasıtasıyla malumatı olabilir. Bu sebepten Allah Teâlâ, Mekkeliler'e bilgi sahibi oldukları bu kıssayı hatırlatmak için indirmiş olabilir. Bu kıssa ile Allah, Mü'minlere imanları uğruna karşılaştıkları sıkıntılara sabır göstermeleri gerektiğini, sabırlarının karşılıksız kalmayacağını haber vererek, onları teselli etmeyi; müşriklere ise mü'minlere eziyet yapmamalarını, aksi takdirde şiddetli bir ceza ile karşılaşacakları hususunda, onları tehdit etmeyi murat etmiş olabilir.'[569]

Mü'min erkek ve kadınlardan ister hür olsun isterse de köle olsun hemen hemen hepsi, Mekke'li müşriklerin önceleri psikolojik ve sözlü daha sonraları da fiziksel baskı ve şiddetlerine maruz kalmışlardı. Zulüm artarak devam etmiş ve sonunda müşriklerin işkenceleri neticesinde mü'minlerden öldürülenler de olmuştu. Hz. Peygamber bu duruma çok üzülüyor, fakat engellemeye de güç yetiremiyordu.[570] Böyle sıkıntılı bir atmosferde iken, Allah Teâlâ ilk defa mü'minlere hicretten bahseden bir âyet indirdi: " وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (41) الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ/ *Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, elbette onları dünyada güzel bir şekilde yerleştiririz. Âhiret mükafatı ise daha büyüktür. Keşke bilselerdi... Onlar, sabreden ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimselerdir*."[571]

Bursevî âyetin tefsirinde Kureyşin ileri gelenleri tarafından işkence ve zulme uğrayan mü'minlere Hz. Peygamber'in; "Yeryüzüne dağılın! Allah Teâlâ sizi mutlaka

---

[568] Burûc 85/10, 11.
[569] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 31; s. 118.
[570] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 109. (Yâsir ailesi islam'da ilk şehit edilen mü'minlerdir. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, c. 1, s. 346.)
[571] Nahl 16/41, 42.

biraraya getirecektir" buyurduğu, mü'minlerin de "Nereye gidebiliriz?" diye sual etmelerine karşılık "Habeş ülkesine gidin! Orada halkını adaletle yöneten ve onlara zulmetmeyen bir hükümdar iş başındadır" dediği rivâyeti nakleder.[572]

Hz. Peygamber'in mü'minlere, Necâşî Ashame'nin (ö. 9/630) yönetimindeki Habeşistan'a gitmelerini tavsiyesi etmesi üzerine; nübüvvetin 5. yılında Mekke'den 11 erkek, 4 kadından oluşan 15 kişilik ilk kafile Habeşistan'a hicret etti. İlk hicret eden mü'minlerin Habeş beldesinde iyi karşılanmaları ve Mekke'de baskı ve zulmün daha da çoğalması üzerine, yaklaşık bir yıl sonra Ca'fer b. Ebû Tâlib (ö. 3/629) başkanlığında 108 kişilik ikinci bir kafilenin daha Habeşistan'a hicret ettiği rivayet edilir. Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret etmesinden bir müddet sonra Habeşistan'da bulunan muhacirler, Medine'ye kısım kısım dönmüşler, kalan muhacirler ise hicretin 7. yılında Hayber'in fethi esnasında Medine'ye dönerek Hz. Peygamber (sas) ile buluşmuşlardır.[573] Müslümanlar Mekke'den Ashame'nin ülkesi Habeşistan'a hicret ederken de oradan dönerken de Kızıldenizi geçerek gidip geldikleri için Hz. Peygamber, genellikle Habeş muhacirlerine "gemi ehli" diye iltifat etmiştir.[574]

3.1.3. Mekkeliler'in Boykotundan Medine'ye Hicrete Kadar Olan Dönem

Müşriklerin büyük ümitlerle Habeşistan'a gönderdikleri elçilerinin, oradaki müslümanları teslim alamadan elleri boş bir halde dönmeleri, Mekke'li müşriklerin

---

[572] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 5, s. 35.

[573] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 110; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 104; Mustafa Fayda, "Muhammed", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 30, s. 413.

[574] Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh*, Hadis No: 1615, c. 10, s. 274. "*Ebû Mûsâ el-Eş'arî'inin (ra) rivayetine göre: Yemendeyken bize Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiği haberi ulaştı. Biz de üç kardeş ve kavmimden de 53 kişi ile beraber bir gemiye binerek yola çıktık. Bindiğimiz gemi bizi Habeş ülkesinin sahiline bıraktı. Habeşistan'da Ca'fer b. Ebû Tâlib ile buluştuk. Bir müddet Habeşistan'da kaldıktan sonra hep beraber bütün müslümanlarla beraber yola çıkıp Medine'ye geldik ve Peygamber'e (sas) Hayber'de kavuştuk. Hayber'e Fethe gelmiş olan askerlerden bazıları, bizimle beraber Habeş diyarından gelen müslümanlara hitaben: 'Hicret sevabında biz sizi geçtik' diyorlardı. Bizimle beraber Habeşistan hicretinden dönen Esmâ bn. Umeys, Hz. Peygamber'in hanımı Hafsa'yı ziyarette bulunduğu esnada Hafsa'nın babası Hz. Ömer içeri girer ve orada Esmâ'yı görünce ona: 'Hicret sevabında biz sizi geçtik' der. Esmâ ise 'Hayır Ya Ömer! Durum senin düşündüğün gibi değil. Çünkü sizin açlarınızı Hz. Peygamber doyurup, adam etti. Cahillerinizi okutup, âlim etti. Biz ise kin ve adavetle dolu yerde ızdırap içinde bekliyorduk. Bizim açlarımızı, ne bir doyuranımız ne de içirenimiz vardı. Garip bir halde bulunuyorduk. Ama siz öyle değildiniz' dedi. Bir müddet sonra içeriye Peygamber (sas) teşrif etti. Hafsa durumu Peygamber'e anlatınca, Hz. Peygamber; 'Ömer ve Ömer ile beraber Medine'ye hicret edenlere bir sevap vardır. Ey Gemi ehli size ise iki hicret fazileti vardır' dedi.*"

morallerini çok bozdu. Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644) ve Hamza b. Abdülmuttalib'in (ö. 3/625) İslâm'a girmeleri; Müslümanların morallerini yükseltirken, müşrikleri ise çok tedirgin etti. Böyle bir moral bozukluğunun içinde bulunan müşrikler, geride kalan mü'minleri imanlarından döndürebilmek için ve açıkta ibadet yapanları da tamamen korkutup sindirebilmek için baskı ve işkencelerini iyice artırmaya başladılar.[575]

Hz. Peygamber'e iman edenler içerisinde müşriklerin dahî karşılaşmaktan korktukları güçlü, kuvvetli olan sahabeler zaman zaman gelerek Hz. Peygamber'den müşriklerin baskı ve zulümlerine fiziksel olarak karşı koymaya izin istiyorlardı. Allah Teâlâ vahyettiği âyetlerle izin isteyen mü'minlere, " قُلْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ اَيَّامَ اللّٰهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (14) مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهٖۚ وَمَنْ اَسَاۤءَ فَعَلَيْهَاۚ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ / *İnananlara söyle, Allah'ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar ki, Allah herhangi bir topluma (kendi) kazandığının karşılığını versin. Kim salih bir amel işlerse kendi lehine işlemiş olur. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhine yapmış olur. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz*"[576] buyurarak onlardan sabırlı olmalarını istiyordu.

Hz. Ömer gibi güçlü ve kuvvetli olan bazı mü'minler, fert veya grup olarak müşriklerin yaptıkları eziyet ve baskılara fiilen bir cevap vermek, karşı koymak gibi bir gayretin içine giriyorlardı. Henüz Müslümanların Mekke'de zayıf bir durumda olmalarından dolayı Allah (cc), mü'minlere öfkelerini yutup, sabırlı olmalarını, hoşgörülü hareket etmelerini ve müşriklerin yaptıkları şeylerden dolayı onları, Allah'a havale edip onlara karşılık vermemelerini telkin ediyordu. Mutlaka her bir kimsenin iyilik yaptığında iyilik, kötülük yaptığında da kötülüğün karşılığını bulacağını belirtilerek, mü'minleri teselli etmiştir. Müslümanların müşriklere karşılık vermeyip sabretmelerinin istendiği bu âyetin daha sonraki süreçte gelen seyf âyetlerinden olan Enfâl Sûresi'nin 57. âyetiyle, Tevbe Sûresi'nin 5. ve 36. âyetiyle veya Hacc Sûresi'nin 39. âyetiyle nesh olunduğu hususunda rivayetler vardır.[577]

---

[575] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 111.
[576] Câsiye 45/14, 15.
[577] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil*, c. 4, s. 837; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 21, s. 82; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 6, s. 128; Heyet, *Kur'ân Yolu*, s. 3123.

Toplumların birbirleri arasında üstünlük sebebi olarak gördükleri kıstaslardan birisi de nesep yani asil bir soydan gelme kavramıdır. Bu kavram çerçevesince, Kureyş toplumu da kendilerinin Hz. İbrâhim'e dayanan bir soydan geldiklerini diğer Arap toplulukları içerisinde zaman zaman dile getiriyorlardı. Bundan dolayı kendilerini seçilmiş, üstün bir topluluk olarak görüyorlardı. Müşriklere, puta tapmanın çirkin bir eylem olduğu söylenince, onlar da atalarının yolu üzerine olduklarını öne sürerek itiraz ediyorlardı.[578] Allah (cc), Hz. İbrâhim'in babası ve kavmi ile aralarında geçen konuşmayı onlara misal vererek, " اِذْ قَالَ لِاَبيهِ وَقَوْمِه مَا هٰذِهِ التَّمَاثيلُ الَّتي اَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ (52) قَالُوا وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا لَهَا عَابِدينَ (53) قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُكُمْ في ضَلَالٍ مُبينٍ / *Hani o babasına ve kavmine, 'Ne bu tapınıp durduğunuz heykeller?' demişti. 'Babalarımızı bunlara ibadet ediyor bulduk' dediler. İbrâhim, 'Andolsun, siz de atalarınız da apaçık bir sapıklık içindesiniz' dedi*"[579] aynı şekilde Kureyş müşriklerinin de sapıklık içinde olduklarını yüzlerine vuruyordu.

Tefsir âlimleri, bu âyet ve devamında zikredilen diğer âyetlerin hem Kureyşliler'e hem de Hz. Peygamber'e mesaj olduğunu belirtirler. Onlara göre; Kureyşliler, 'Hz. İbrâhim'in soyundan geliyoruz' diyerek bununla hem övünüyorlar hem de kendileri için bu durumu bir üstünlük vesilesi sayıyorlardı. Kâbe'nin hizmetini ve korumasını yaptıkları için Arabistan coğrafyasında itibar gören bir topluluk haline gelmişlerdi. Allah Teâlâ, Kureyş toplumuna indirdiği bu âyet ve devamındaki âyetlerde zikredilen Hz. İbrâhim kıssasıyla, 'Atanız İbrâhim, sizler gibi kendi elleriyle şekil verdikleri âciz nesnelere ilâh diyerek tapan, hak yoldan çıkmış, câhil bir topluluğun hidâyeti için çok mücadele etmişti. Onun da içinde yaşadığı kavmi, sizler gibi taptıkları nesnelerden hayır ve şer umuyorlardı. Kendileri ikaz edildiklerinde 'Biz babalarımızı böyle yapar bulduk. Yanlış olsaydı onlar yapmazdı' diyerek sizler gibi, peygamberlerine itiraz ediyorlardı. Artık geçmiş atalarınızın yaptıkları yanlışları sizler de yapmayın! Atanız İbrâhim'in de tebliğ ettiği tevhid yoluna uyun!' diyerek burada müşrikler topluluğuna bir ikazın olduğunu belirtirler. Kıssanın devamı ile de Hz. Peygamber'e, 'Atan İbrâhim gibi İslâm'ı tebliğ mücadelesine devam et. Müşrikler sana zarar veremeyecekler. Çünkü müşriklerin

[578] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 28.
[579] Enbiyâ 21/52-54.

yaktıkları o büyük ateşten İbrâhim'i biz kurtardık, seni de müşriklerin her türlü zulmünden biz koruyacağız' manasına gelen bir tesellinin olduğunu belirtmişlerdir.[580]

Müşrikler, açıktan davetin başladığı ilk zamanlarda Hz. Peygamber'i küçümseyip alaya almışlar, getirdiği hakikatlari ise "eskilerin masalı" diyerek önemsememişlerdi. Zaman geçtikçe Mekke içerisinden ve dışarısından insanların Allah'ın yoluna yapılan çağrıya icabet etmeleri üzerine, müşrikler de zayıf ve savunmasız mü'minlerden başlayarak acımasızca şiddet içerikli, fiziksel müdahalelerde bulunmaya başladılar. Fakat Hz. Peygamber'e kabilesinden dolayı fiziki bir saldırıda bulunamadılar. Çünkü iman etmemiş olmasına rağmen amcası Ebû Tâlib, Peygamber'i koruyor, O'na dokundurtmuyordu. Böyle olunca müşrikler de Hz. Peygamber'in kabilesi Haşimoğulları ve Muttaliboğulları'yla karşı karşıya gelmemek için sadece Hz. Peygamber'le alay ederek, O'nu küçümseyerek veya hakkında kara propaganda yaparak O'nu itibarsızlaştırmaya çalışıyorlardı. Zaman geçtikçe müslüman olanların adedindeki artış, Habeşistan'a hicret edenler sebebiyle İslâm'ın Mekke dışında da tanınmaya başlaması, yıllardır ticaret sebebiyle dostluk kurdukları ve ticaret anlaşmaları yaptıkları Necâşî'nin de Müslümanlardan yana tavır alması, Mekke müşriklerini ciddi endişelere sevketti. Ebû Tâlib'e gelerek yeğenini, yolundan vazgeçirmesini ısrarla talep ettiler. Her bir geliş-gidişlerinde müşriklerin ulaşmak istedikleri sonuçta bir değişiklik olmuyordu.

Müşrikler; Resûl-i Ekrem'i kutlu davasından döndüremeyeceklerini anlayınca, öldürmek de dâhil O'nu etkisizleştirme yolunu aramaya başladılar. Bunun için nübüvvetin 7. yılında, Milâdî olarak 616-619 yılları arasında etkili olabileceğini düşündükleri "toplumsal ambargo" kararını devreye soktular. Kureyşliler bu ambargo kararını, müşrikler safında yer alan Ebû Leheb ve oğulları hariç bütün Hâşimoğulları ile Muttaliboğulları'na uyguladılar. Kararın içeriğinde şunlar vardı: "Hz. Peygamber kendilerine teslim edilinceye ya da öldürülünceye kadar, iki zümreyle hiçbir şekilde barış yapılmayacak, hiçbir kabile üyesiyle barış konuşulmayacak, mal alınıp satılmayacak, kız alınıp verilmeyecek, evlerine girilmeyecek, muhatap alınılmayacak ve onlarla görüşülmeyecek." Müşrikler uygulayacakları boykotun bağlayıcı olması

[580] Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, c. 3, s. 313; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsîri*, c.12, s. 471, 472.

için alınan karar metnini Kâbe'nin iç duvarına astılar. Ebû Tâlib, yeğeni Hz. Peygamber'i korumak ve onu her durumda savunmak için sorumluluğunda bulunan Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları'nı bir araya getirterek, onları kendi ismiyle anılan Ebû Tâlib Mahallesinde (Şi'bü Ebû Tâlib) topladı. Müşriklerin uyguladıkları tecrid ise ancak haram aylarda biraz hafifletiliyordu. Bu aylarda kurulan panayırlara, Mekke dışından gelen tüccarlardan alış veriş yapılmasına engel olunmuyordu. Bu sıkıntılı süreç yaklaşık üç yıl kadar sürdü.[581]

Müşrikler, iman etmeleri hususunda Hz. Peygamber'in kendilerinden umudunu kesmesi için küfürlerini ısrarla nasıl ikrar ettikleri ve Hz. Peygamber'in de onlara, nasıl cevap vermesi gerektiği Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle haber veriliyor: " وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي اَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا اِلَيْهِ وَفِي اٰذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ اِنَّنَا عَامِلُونَ (5) قُلْ اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰى اِلَيَّ اَنَّمَا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا اِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ (6) اَلَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ / *Dediler ki: '(Ey Muhammed!) Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz örtüler içerisindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık, seninle bizim aramızda da bir perde vardır. O halde sen (istediğini) yap, şüphesiz biz de (istediğimizi) yapacağız.' De ki: 'Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Fakat bana ilâhınızın yalnızca bir tek ilâh olduğu vahyediliyor. Artık O'na yönelin ve O'ndan bağışlanma dileyin. Allah'a ortak koşanların vay haline!' Onlar zekâtı vermeyen kimselerdir. Onlar âhireti de inkâr ederler.*"[582]

Muhammed Tâhir İbn Âşûr (ö. 1973) e*t-Tahrîr ve't-Tenvîr* isimli kitabında "قُلُوب/ kulûb" kelimesinin açıklamasını şu şekilde yapmıştır: 'Araplar 'kalb' kelimesini genellikle 'akıl' anlamında kullanırlar. Kur'ân'daki âyetlere baktığımızda bu kelime genellikle tekil veya çoğul formunda geçmektedir. Anlam yönünden incelendiğinde bazı âyetlerde Arapların kullanımına benzer olarak 'akıl' anlamında kullanıldığını görmekteyiz.'[583] Âyette geçen "*(Ey Muhammed!) Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz örtüler içerisindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık, seninle bizim aramızda da bir perde vardır. O halde sen (istediğini) yap, şüphesiz biz de (istediğimizi)*

[581] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 110; Mustafa Fayda, "Muhammed", *DİA*, c. 30, s. 413; Mehmet Azimli, "Mekke Dönemindeki Boykot Yılları Üzerine Bazı Mülahazalar", *İstem*, y. 4, sy. 7, Konya 2006, s. 56.
[582] Fussilet 41/5, 6, 7.
[583] Muhammed Tâhir İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru Sahnûn, Tunus 1997, c. 24, s. 233 (6784).

yapacağız" ifadesini günümüz müfessirleri İbn Âşûr'un izahatına dayanarak 'Bize karşı sen hangi hakikati getirirsen getir, bizim aklımız o hakikati anlamak için bir araştırma içine girmeyecektir. Kulaklarımız, senin anlattığın gerçekleri duymayacaktır. Sen ne kadar çabalarsan çabala, inandığımız yoldan bizim çevrilmemize seninle bizim aramızdaki set engel olacaktır', şeklinde tefsir etmişlerdir.[584]

Mâturîdî ise âyetin devamındaki "*Ben de ancak sizin gibi bir insanım*" ifadesi için Hz. Peygamber'in müşriklere 'Siz de insansınız ben de insanım. İnsan olmamın gereği olarak Allah'ın indirdiklerini aklımla düşünüp anlıyorum. Siz ise perde var diyerek mazeret beyan ediyorsunuz. Beyan etmiş olduğunuz mazerette gerçekçi değilsiniz. Gelin küfrü ve sapıklığı terk edin! Tevbe edip, tevhide yönelin ki bağışlanasınız', dediğini nakleder.[585]

İbn Abbas ve âlimlerin çoğu, bu âyette geçen "*Onlar zekâtı vermeyen kimselerdir*" ifadesindeki "*zekât*" kelimesinin "arınma, temizlenme" anlamına geldiğini söylemişlerdir. Çünkü bu âyet Mekke'de inen âyetlerdendir. Allah Teâlâ, maldan zekât verilmesi emrini Medine'de farz kılmıştır. Durum böyle olunca burada kasdedilen arınma, "nefislerin arındırılması" olup, "malların arındırılması" değildir. Nefislerin arındırılması ise kalb ile beraber bütün bedenin küfür, şirk, kibir ve inkâr kirlerinden arınmasıyla olur. Bunun yolu ise ancak "kelime-i tevhidi" ikrar ile mümkün olabilir.[586]

Hz. Peygamber ve O'na iman etmiş olan mü'minler, Kureyş'in ileri gelenlerinin İslâm'a girmelerini çok arzuluyorlardı. Bu kimselerin İslâm olması demek, neredeyse Mekke'nin yarıdan fazlasının Müslüman olması demekti. Bunun için Müslümanlar gece gündüz onları İslâm'a çağırıyorlardı. Fakat ne acıdır ki, müşrikler de Müslüman olmamak için türlü türlü sebebler öne sürüyorlardı. Sebeplerin içerisinde gerçekleşmesi zor olan mûcize ve istekler de bulunuyordu.[587] Âyette, müşriklerin gerçekleşmesini talep ettikleri istediklerinden ve Allah Teâlâ'nın

---

[584] Heyet, *Kur'ân Yolu*, s. 3001.
[585] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 13, s. 105.
[586] Heyet, *a.g.e.*, s. 3003.
[587] Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. 2, s. 236.

dilemesinden şu şekilde söz edilir: " وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ اَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْاَرْضُ اَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتٰىۜ بَلْ لِّلّٰهِ الْاَمْرُ جَمِيْعًاۜ اَفَلَمْ يَايْئَسِ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَنْ لَّوْ يَشَاۤءُ اللّٰهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيْعًاۜ وَلَا يَزَالُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا تُصِيْبُهُمْ بِمَا صَنَعُوْا قَارِعَةٌ اَوْ تَحُلُّ قَرِيْبًا مِّنْ دَارِهِمْ حَتّٰى يَأْتِيَ وَعْدُ اللّٰهِۗ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيْعَادَ / *Kendisiyle dağların yürütüleceği veya yeryüzünün parçalanacağı, ya da ölülerin konuşturulacağı bir Kur'ân olacak olsaydı (o yine bu kitap olurdu). Fakat bütün emir yalnız Allah'ındır. İman edenler anlamadılar mı ki, Allah dileseydi bütün insanları doğru yola eriştirirdi. Allah'ın sözü yerine gelinceye kadar, inkâr edenlere yaptıkları işler sebebiyle devamlı olarak, ya büyük bir felaket gelecek veya o felaket yurtlarının yakınına inecektir. Şüphesiz Allah verdiği sözden dönmez.*"[588]

Müfessirlerin rivayetlerine göre müşrikler, Hz. Peygamber'den kendilerinin iman edebilmeleri için Mekke'nin çevresindeki dağların yerlerinin değiştirilmesi, ırmaklar akıtılması veya geçmiş yıllarda ölmüş atalarının diriltilmesi gibi ağır isteklerde bulunuyorlardı. İman edeceklerine dair Allah'ın adını vererek yemin de ediyorlardı. Mü'minler de Mekke'nin ileri gelenlerinin gerçekten İslâm'a gireceklerini zannederek, "Keşke onların talep ettiği gibi bu büyük mûcizeler gerçekleşse de, şu kâfirler iman etseler" diye içlerinden geçiriyorlardı. İşte yukarıdaki âyet mü'minlerin bu beklentilerine cevap olarak gelmiştir. En'âm Sûresi'nin 111. âyetiyle aynı içeriğe sahip olan bu âyette Allah (cc), mü'minlere kâfirler için olan gerçeği, " وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَآ اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُٓوا اِلَّآ اَنْ يَّشَاۤءَ اللّٰهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُوْنَ / *Biz onlara melekleri de indirseydik, kendileriyle ölüler de konuşsaydı ve her şeyi karşılarında (hakikatın şahidleri olarak) toplasaydık Allah dilemedikçe yine de iman edecek değillerdi*" buyurarak onların, asla iman etmeyeceklerini haber veriyordu. Çünkü onların bu tür mûcizeler istemelerinin gözleriyle hakikate şahit olmak için değil de sırf Hz. Peygamber ile alay etmek maksadıyla olduğunu âyet ile mü'minlere açıklamaktadır. Allah Teâlâ dileseydi eğer, Mekke müşrikleri de dahil bütün insanlar O'na iman ederlerdi. Elbette ki O'nun buna gücü yeter. Fakat Allah (cc) böyle dilemedi. Dilemiş olsaydı eğer insana yüklemiş olduğu sorumluluk yetisini elinden almış olurdu. Çünkü insan sorumluluk yetisinin icabı olarak, akıl ve iradesini kullanarak amellerde bulunmaktadır. Bundan dolayı da işlemiş olduğu amelleri sebebiyle suale çekilecektir. Müşrikler, çirkin amellerinin peşinde koşmakta inat

[588] Ra'd 16/31.

ederken, Allah Teâlâ onlara hidayeti nasip etmez. Çünkü Allah onlara ölünceye kadar bela ve musibetler vereceğini vadetmiştir.[589]

Mâturîdî ise âyette geçen, "*Allah'ın sözü yerine gelinceye kadar, inkâr edenlere yaptıkları işler sebebiyle devamlı olarak, ya büyük bir felaket gelecek veya o felaket yurtlarının yakınına inecektir*" sözünü iki şekilde yorumlamıştır:

Birincisi, müşriklerin kuraklık, açlık ve korku gibi çeşitli bela ve sıkıntılarla karşılaşacaklarına işaret vardır.

İkincisi, müşriklerin Müslümanlarla yapacakları çeşitli savaşlardan sonra Mekke'nin Hz. Peygamber ve ashâbı tarafından feth edileceğine dair işaret vardır. Mâturîdî'nin kanaati de Mekke'nin fethine dair bir işaretin olduğu yönündedir.[590]

Bizim kanaatimize göre ise âyetin geçtiği sûre, "Fussilet Sûresi" olup boykot sonrası yani hicretten hemen önce inen sûrelerden olması sebebiyle, bu âyette Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e bundan sonra hiçbir müşriğin nasihat ile iman etmeyeceğini, hicret sonrası müslümanların çoğalıp kuvvetlenecekleri ve Mekke'nin de İslâm şehri olacağının müjdesini veriyor olabilir.

Hz. Peygamber ve O'nu koruyan kabilesine Mekke müşriklerinin uyguladıkları ambargonun kalkmasından dokuz ay sonra yani nübüvvetin onuncu senesinde Resûl-i Ekrem; amcası Ebû Tâlib'i, ardından da eşi Hz. Hatice'yi kaybetti. Her zaman madden ve manen çok destek olan bu iki insanın kaybı, Hz. Peygamber'i çok üzdü. Bundan dolayı kaynaklarda vefatların yaşandığı seneye "senetü'l-hüzn / âmü'l-hüzn" yani hüzün yılı, denmiştir. Amcası Ebû Tâlib'in mevcudiyeti sebebiyle fiilî saldıralarda bulunamayan müşrikler, amcasının vefatından sonra ona zorbalık yapmaya, fiziksel saldırılarda bulunmaya başladılar. Hâşimoğulları'nın liderliğini devralan amcası Ebû Leheb, kısa bir müddet koruma ilân ettiyse de araya giren diğer müşriklerin kışkırtmasıyla Hz. Peygamber'i toplum dışı ilân etti. Bundan dolayı Mekke'de İslâm'ı hem tebliğ etmek hem de İslâm'ı yaşamak güçleştiği için Hz. Peygamber, Tâif'e gitmeye karar verdi. Tâif'i tercih etmesindeki ana maksadının,

---

[589] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 13, s. 532; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 431; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, c. 3, s. 188; Heyet, *Kur'ân*, s. 1829.
[590] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 435.

aralarında az bir yaş farkı olan amcası Abbas'ın (ö. 32/653) Tâifte bulunan Sakîfliler ile dost olması olduğu rivayet edilir. Tâif şehrinin ileri gelen liderleri, Mekkeliler ile aralarının bozulacağını bahane ederek hem Hz. Peygamber'i himaye etmeye yanaşmadılar, hem de O'nu alaya alan hakaretâmiz davranışlar ile şehirden çıkmaya mecbur ettiler. Hz. Peygamber'in Tâif dönüşü doğrudan Mekke'ye girebilmesi, can güvenliği yönünden çok sıkıntılı olduğundan dolayı Kureyş'in ileri gelenlerinden eman talep etmesi gerekti. Nevfeloğulları liderlerinden Mut'im b. Adî'nin himayesinde ancak Mekke'ye girebildi.[591]

Kendisini her hususta destekleyen iki vefalı insanın vefatı, Haşimoğulları'nın liderliğini alan Ebû Leheb'in O'nu toplum dışı bırakması, Tâiflilerin hiçbir şekilde alaka göstermemeleri ve Mekke'deki müşriklerin de uygulamaya başladıkları fiziksel zorbalıklar, Hz. Peygamber'i çok üzüyordu. Bu ruh hali içindeyken Allah Teâlâ, " وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍۜ وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ بِاٰيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُٓوا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُبْطِلُونَ (58) كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (59) فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ / *Andolsun, biz bu Kur'ân'da insanlara her türlü misali verdik. Andolsun, eğer sen onlara bir âyet getirsen, inkâr edenler mutlaka, 'Siz ancak asılsız şeyler uyduranlarsınız' derler. Allah, bilmeyenlerin kalplerini işte böyle mühürler. Sabret. Şüphesiz, Allah'ın va'di gerçektir. Kesin imana sahip olmayanlar sakın seni gevşekliğe (ve tedirginliğe) sürüklemesinler*"[592] âyetleriyle Habîb'ine, müşriklerin sözlerinden etkilenmemesini ve sabırlı olmasını vahyetti.

İnsanları, Hakk'a ulaştıracak olan bütün gerçekleri, Allah (cc) Kur'ân'ında açıklamıştır. Hz. Peygamber de kendisine tenzîl edilen gerçeklerin hepsini tebliğ etmiştir. Akledip düşünenler, o Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği Kur'ân'dan bir ilim öğreniyorken; küfürleri sebebiyle kalpleri kaskatı olmuş olan müşrikler ise kendilerine, Hz. Peygamber neyi getirirse getirsin, imana yanaşmıyorlardı. Allah, onların kalplerini inkârları sebebiyle mühürlemişti. Bundan dolayı bu âyette, müşriklerin içinde bulundukları şirk bataklığından kurtulamayacakları için Hz.

---

[591] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 115; Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. 2, s. 314; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 110; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Senetü'l-Hüzn", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, c. 36, s. 519.
[592] Rûm 30/58-60.

Peygamber'e onların kurtuluşuna umut bağlamaması ve onların yaptıklarına karşılık sabırlı olması öğütlenmektedir.[593]

Derveze âyette geçen "*Sabret. Şüphesiz, Allah'ın va'di gerçektir*" ifadesini, 'Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'ine vadettiği hicret beldesine mutlaka ulaştırılacağını fakat bunun için Mekke dışından gelen kabileleri Hakk'ın yoluna çağırmaya sabırla devam etmesininin istendiği' manasına yorumlamıştır.[594]

Hz. Peygamber (sas), Tâiflilerden arzu ettiği cevabı alamayınca umudunu kaybetmemiş sabırla kendisini himayeye kabul edecek Mekke dışında yeni kabileler aramaya başlamıştı. Bunun için en uygun zamanın hac mevsimi olması sebebiyle Hz. Peygamber'in Mina bölgesini ziyaret ederek, orada hac için gelen 15 kadar grupla ayrı ayrı görüşmeler yaptığı rivayet edilir. Ziyaretinde bulunduğu her bir grubu Allah'a iman etmeye, kendisini de himaye etmeye davet ediyordu. Resûl-i Ekrem'in bu talebini kabileler ya nazik bir şekilde reddediyorlar veya farklı mazeretler beyan ederek kabul etmiyorlardı.[595]

Süyûtî (ö. 911/1505) *ed-Dürrü'l-Mensûr* adlı eserinde Hz. Ali'den (ö. 40/661) gelen bir rivayeti, "Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e kendisini Arap kabilelerine tanıtmasını emredince, Hz. Peygamber'in beraberinde Hz. Ebû Bekir ve ben olduğum halde Mina'ya çıktık. Orada Hz. Peygamber (sas) çadırlara ve konak yerlerine uğrayıp selam veriyor, onlar da onun verdiği selamı alıyorlardı. Kabileler, kendisine 'Bizi neye davet ediyorsun?' diye sorduklarında, Resûl de 'Sizi bir olan Allah'a iman etmeye, beni de O'nun kulu ve elçisi olduğumu tasdik edip aranıza almaya ve bana yardım etmeye davet ediyorum' derdi. 'Bununla birlikte başka neye davet ediyorsun?' diye sual edildiğinde ise En'âm Sûresi'nin ' قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ اَلَّا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًاۚ وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ مِنْ اِمْلَاقٍۜ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَاِيَّاهُمْۚ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَۚ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ / *(Ey Muhammed!) De ki: 'Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin.*

---

[593] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 11, s. 218; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 25; s. 138.
[594] Muhammed İzzet Derveze, *Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2. bs., Kahire 2000, c. 5, s. 464; Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. 2, s. 314.
[595] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 149.

Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin.İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız'[596] âyetlerini okurdu ve onlardan olumlu bir cevap alamadığı zaman yanlarından kalkar başka bir topluluğa uğrardı. Sonunda Yesribliler'in olduğu meclise uğradı. Onlar, Resûlullah'a her hususta biat ettiler. Onlar gerçekten çok sâdık ve sabırlı kişiliğe sahiptiler" nakleder.[597]

Rivayetlere göre Hz. Peygamber, Yesribliler ile Akabe mevkiinde 620, 621 ve 622 yıllarında olmak üzere üç kere görüşmüş, yapılan bu görüşmeler neticesinde Hz. Peygamber ve ashâb'ın hicreti için zemin hazırlamıştı. İlk görüşme 6 kişi ile yapılmış ancak bu görüşme daha çok tarafların tanışması şeklinde olmuştu. İkinci ve üçüncü görüşmelerde Yesribliler, ilk görüşmeye göre sayıca daha fazla kişiyle katılmışlar ve Resûl-i Ekrem'e her hususta biat etmişlerdi. Siyer kaynaklarında bu görüşmelere, "Akabe görüşmeleri" veya "Akabe Biatları" diye isim verilir. Birinci Akabe Biatından sonra Yesrib halkına İslâm'ı öğretmesi için Mus'ab b. Umeyr (ö. 3/625) görevlendirilmişti. Mekke'deki Müslümanların ve Hz. Peygamber'in Yesrib'e hicreti ise İkinci Akabe Biatından sonra gerçekleşmiştir.[598]

Mekkeliler'in uyguladıkları tecridden hicrete kadar olan dönemi genel anlamda özetlediğimiz de; Habeşistan'a hicret eden müslümanların rahat yaşamlarını sonlandıramayan müşrikler, Mekke'de kalan mü'minlere şiddetin dozunu sürekli artırdıkları bir baskı ve eziyet politikası uygulamaya başladılar. Mekke içinden ve dışından insanların, İslâm'ı öğrendikçe iman ediyor olmaları ve iman edenlerin adedindeki artış, müşrikleri farklı yöntem arayışlarına sevk etti. Müşrikler, İslâm'ın yayılmasının önüne geçebilmenin yolunun öncelikle Hz. Peygamber'i bu düşüncesinden vazgeçirmekle mümkün olabileceği kararına vardılar. Bunun için Resûl-i Ekrem'e emirlik, mal ve zenginlik gibi menfaat celbeden tekliflerde bulundular. Hz. Peygamber bu tekliflerden hiç birine iltifat etmeyince, amcası Ebû Tâlib'e müracaat ettiler. Yeğenine engel olmasını ve O'nu İslâm davasından

[596] En'âm 6/151.
[597] Süyûtî, *ed-Dürru'l-Mensûr*, c.6, s. 254.
[598] İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 110; Ahmet Önkal, "Akabe Biatları", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1989, c. 2, s. 211.

vazgeçirmesini istediler. Aksi takdirde ciddi yaptırımda bulunacaklarını söyleyerek tehdit ettiler. Ebû Tâlib, Mekke müşriklerinin isteklerini yerine getirmediği gibi, yeğenini bundan önce nasıl himaye ediyor ise bundan sonra da aynı şekilde himaye etmeye devam edeceğini ilân etti. Bunun üzerine müşrikler; Hz. Peygamber (sas) kendilerine teslim edilinceye veya öldürülünceye kadar sürdürecekleri bir boykot uygulama kararında birleştiler. Hâşimoğulları ile beraber Muttaliboğullarını da içine alan bir sosyal, siyasi ve ekonomik tecrit uyguladılar. Yaklaşık üç yıl sürecek olan bu tecrid süresince Resûl-i Ekrem'in kabilesi ve mü'minler Şi'bü Ebû Tâlib de (Ebû Tâlib Mahallesi) toplanarak Hz. Peygamber'i korumaya aldılar. Müşriklerin uyguladıkları boykotun sona erdiği sene, Ebû Tâlib ve Hz. Hatice vefat etti. Bu iki insanın vefatı sebebiyle kabile desteği kalmayan Hz. Peygamber, kendisini himayelerine alacak bir kabile arayışına girdi. Bunun için önce Tâif'e hicret etmek istedi. Fakat buradaki kabile reisleri, Kureyş ile aralarının bozulacağını sebep göstererek, Hz. Peygamber'i himayelerine almayı reddettiler. Hac için Mekke'ye gelen kabileler ile temasa geçen Resûl-i Ekrem, kendisini adım adım takip edip yalanlayan Ebû Leheb'in baskılaması sebebiyle, kabilelerden yeterli ilgi ve alakayı göremedi. Himaye arayışlarını sürdüren Resûlullah, Akabe mevkiinde Yesrib'den gelen Hazrec kabilesine mensup kişilerle görüşme fırsatı buldu. Onların yakın ilgi ve alaka göstermeleri sebebiyle, bu görüşmeler daha sonraki seneler, Evs kabilesinin de dahil olduğu bir biat şeklini aldı. Yesribliler ile yapılan Birinci ve İkinci Biatlardan sonra Hz. Peygamber ve ashâbı için hicret yurdunun kapısı açılmış oldu.

Bu dönemde inen âyetler tevhid, nübüvvet ve âhiret gibi temel konular ekseninde olup; Allah'a, meleklere, kitaplara, peygamberlere ve âhiret gününe inanmayı önceleyen iman esaslarını, mü'minlerin kalplerine yerleştirmek üzerine yoğunlaşmıştır. Bu dönemde inançta sebat etmek, çekilen sıkıntılara sabır ve tahammül göstermek tavsiye edilmiştir. Geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerin kıssalarından bahsedilmiş, onların da müşrikler tarafından çeşitli eziyet ve işkencelere uğradıkları, buna karşılık onların sabır ve sebat göstererek, Allah'ın yardımına kavuştukları örneklerle anlatılarak bir bilinç oluşturulmak istenmiştir. Hz. Peygamber'e İsrâ-Miraç ile psikolojik destek verilmiş, namaz ibadetinin vakitleri tayin edilerek ibadete devam şuuru kazandırılmak istenmiştir. Bunlardan başka

haksız yere cana kıymak, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek, zina yapmak, başkalarına haksızlık yapmak, zulüm ve işkence yapmak gibi çirkin işler kötülenip reddedilmiştir.

3.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Hicrete İzin Verilmesi ve Hicret

3.2.1. Hicrete İzin Verilmesi, Hicrete Teşvik ve Muhacirlerin Övülmesi

Mekke'de her türlü eziyet ve sıkıntıya uğramış olan Hz. Peygamber ve inananlar; Yesribliler ile yapılan görüşmelerin ve devamında yapılan biatın, hayırlı bir şekilde neticelenmesinden dolayı çok sevindiler. Mü'minlerin gösterdikleri sabırlarının karşılıksız kalmayacağı " قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَاَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةٌ اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ / *(Ey Muhammed!) Bizim adımıza de ki, 'Ey iman eden kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar için (âhirette) bir iyilik vardır. Allah'ın yeryüzü geniştir. Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir*"[599] müjdesi ile haber verilmiştir.

Müfessirler, "*Allah'ın yeryüzü geniştir*" ifadesini Hz. Peygamber ve inananların yakında Medine'ye yapacakları hicrete bir işaret olabileceğini belirtmişler ve bunu mü'minleri hicrete hazırlamak anlamında yorumlamışlardır. Bu şekilde yorum yapmalarına sebeb olarak, istişareleri yapılmakta olan Akabe görüşmelerini ve bu âyetin inmesinden birkaç sene sonra gerçekleşen Resûl-i Ekrem ve arkadaşlarının Mekke'den Medine'ye hicretlerini delil göstermişlerdir.[600]

Hz. Peygamber'in Yesribliler ile Akabe denilen mevkide yapmış olduğu biatlarden haberdar olan Mekkeli müşrikler, bunu konuşmak için Yesribli hacı kafilelerinin bulunduğu yere gelerek, yüksek sesle duyduklarını dile getirdiler. Akşam gerçekleşen biat işleminde bulunan Müslümanlar, Mekkeliler'in dile getirdikleri bu duruma sessiz kalıp tepki vermediler. Fakat henüz Müslüman olmamış olan Yesribliler ile Hazrec kabilesinin reisi olan Abdullah b. Übey b. Selûl,

---

[599] Zümer 39/10.
[600] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 908; Heyet, *Kur'ân Yolu*, s. 2924.

Mekkeliler aleyhine yapılmış herhangi bir ittifakın olmadığına dair yeminler ederek Mekkelileri geri gönderdiler.[601]

Müslümanların sayılarındaki ciddi artış, Hz. Peygamber'in (sas) bizzat Taif'e giderek bir ittifak arayışına girmesi, aynı şekilde hac vesilesiyle Mekke'ye gelen kafilelerle tek tek görüşmesi ve onlarla ittifak yapma çabasında bulunması, müşrikleri çok tedirgin etmeye başlamıştı. Kendileri için Hz. Peygamber'i ciddi bir tehdit olarak gören müşrik liderleri, bunun için Resûlullah'ın sürgün edilmesi gibi ağır yaptırımları dillendirmeye başladılar. Allah Teâlâ, müşriklerin gündeme getirdikleri tehditlere karşın, " وَقَالَ الَّذينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ اَرْضِنَٓا اَوْ لَتَعُودُنَّ في مِلَّتِنَاۜ / فَاَوْحٰٓى اِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظّٰالِمينَۙ (13) وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْۜ ذٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامي وَخَافَ وَعيدِ *İnkâr edenler peygamberlerine, 'Andolsun, ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız, ya da bizim dinimize dönersiniz' dediler. Rableri de onlara şöyle vahyetti: 'Biz zalimleri mutlaka yok edeceğiz. Onlardan sonra sizi elbette o yere yerleştireceğiz. Bu, makamımdan korkan ve tehdidimden sakınan kimseler içindir*"[602] buyurarak Hz. Peygamber'i teskin etmiştir.

Müşrikler, Hz. Peygamber'in getirdiği delillere ve gerçeklere karşı cevap niteliğinde bir delilleri olmadığı için inkârdan öteye gitmeyen bir yalanlama politikası izlediler ve Hz. Peygamber ve O'nun çevresindeki inanmışları kendilerine karşı bir tehdit olarak görmeye başdılar. Bunun için onlardan kurtulmayı da içine alan zâlimâne bir tutum içine girdiler. Mekkeli müşriklerin bu tutumlarından Kur'ân-ı Kerîm, bizi âyette geçen "*Andolsun, ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız, ya da bizim dinimize dönersiniz*" ifadesiyle haberdar ediyor.[603]

Mâtürîdî âyetteki; "*Sizi yurdumuzdan çıkaracağız*" ifadesinin üç farklı anlama gelebileceğini bildirmiştir:

* Müşrikler gerçekten de Hz. Peygamber'i zelil ve perişan bir hale getirmek için uzak bir yere sürgün etmeyi kast etmiş olabilirler.

---

[601] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 159.
[602] İbrâhim 15/13, 14.
[603] Heyet, *Kur'ân Yolu*, s. 1847.

* O'nu, ölümüne sebep olacak şekilde, aç ve susuz bırakarak hapsetmeyi kasdediyor olabilirler.

* Hâşimoğulları'ndan gelebilecek her türlü tepkiye rağmen, O'nu öldürmeyi düşünüyor da olabilirler.

Mâtürîdî ise üçüncü anlamın, müşriklerin tavırlarını açıklamakta daha etkin olduğu fikrindedir.[604]

Râzî, müşriklerin söyledikleri "*bizim dinimize dönersiniz*" sözünün Resûl-i Ekrem ve inananlar için yapılmış ciddi bir tehdit olduğu görüşündedir. Çünkü ona göre, 'Müşrikler, Hz. Peygamber'i kendilerinin bâtıl inançlarına döndüremeyeceklerini çok iyi biliyorlardı. Fakat onlar, bu sözleri ile Hz. Peygamber'i tebliğe başlamazdan önceki haline yani müşriklere karışmayan ve onlarının dinlerini ayıplamayan tavrına geri döndürmeyi kastediyorlardı.'[605]

Taberî; müşriklerin Hz. Peygamber'i öldürmeyi de içine alan tehditlerine karşı, Allah'ın "*Biz zalimleri mutlaka yok edeceğiz*" buyurarak Peygamber'ini koruyacağını, müşrikleri ise perişan bir halde yok edeceğini bildirerek, onu teskin ettiği görüşündedir. Ayrıca âyette geçen "*Onlardan sonra sizi elbette o yere yerleştireceğiz*" ifadesinin Mekke ve çevresine, Müslümanların hâkim olacağı yönünde, Hz. Peygamber'e yapılmış bir müjde olabileceği kanaatindedir.[606]

Bizim kanaatimiz ise burada Hz. Peygamber'in müşriklerin söyledikleri tehdit içerikli sözlerinden ciddi kaygılar duyduğu yönündedir. Çünkü Allah (cc), Hz. Peygamber'de oluşan kaygıyı gidermek için âyetin devamında, müşriklerin yok edileceklerini açık bir dille bildirmiştir. Bu sebepten onun, müşriklerin tavırlarından korkmaması gerektiği bildirilmiş, sabırla hicret hazırlıklarına devam etmesini teşvik için de müşriklerden sonra o yere, Müslümanların yerleştirileceklerinin müjdesini vermiştir.

---

[604] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 471.
[605] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 11; s. 100.
[606] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 13, s. 613.

622 yılı hac mevsiminde, Yesribli ikisi hanım yetmiş beş Müslüman, Akabe denilen mevkide Hz. Peygamber'e ikinci bir biatta bulundular. Yesribli Müslümanlar, Hz. Peygamber Yesrib'e hicret edip gelecek olursa eğer, O'nu kendi canlarını, ailelerini ve mallarını korudukları gibi koruyacaklarına, her zaman O'na itaat edeceklerine, ister genişlik, isterse darlık zamanında olsun O'na her türlü desteği vereceklerine, iyiliği emredip kötülüğe de engel olacaklarına ve hiç kimseden çekinmeden hak üzerine olacaklarına dair Hz. Peygamber'e biat ettiler.[607]

İlk vahyin tebliğinden sonra; müşriklerce başlatılan alaya alma, küçümseme, engelleme, hapsetme, zincire vurma, hak mahrumiyetinde bırakma, işkence, yaralama, sakat bırakma ve öldürme gibi her türlü işkence ve zulüm sebebiyle mü'minler için yaşanılmaz bir hal alan Mekke'den ayrılma zamanını gelmişti. Allah (cc), mü'minler'e, "يَا عِبَادِيَ الَّذينَ اٰمَنُوا اِنَّ اَرْضي وَاسِعَةٌ فَاِيَّايَ فَاعْبُدُونِ / *Ey iman eden kullarım! Şüphesiz ki benim arzım (yeryüzü) geniştir. O halde ancak bana kulluk edin*"[608] âyetiyle hicrete izin verdi.

Mukatil bu âyete, 'Mekke'de imanınızı yaşamakta ve açığa vurmakta zorlanıyorsanız eğer, Medine arzına hicret ederek bana kulluğunuzu açıkça ortaya koyun!' şeklinde mana vermiştir.[609] Müfessirler, "*Benim arzım (yeryüzü) geniştir*" ifadesi için burada kasdedilen arzın, "Medine'nin Arzı" olduğu hususunda hemfikirdirler. Çünkü Hz. Peygamber'in ashâbı bu âyetin inmesinden hemen sonra Medine'ye hicret etmeye başlamışlardı. Müfessirler, bu âyetin mü'minlere vermek istediği mesajı, dar bir anlam ilişkisi içine koyarak, sadece Medine'ye munhasır kılmanın da doğru olmadığını belirtmektedirler. Ulemâ, mü'minler'in inancını özgürce yaşama imkânının kalmadığı şartlarda ve bu şartların da değişeceğine ümidinin bittiği durumlarda, inançlarını güven içinde yaşabilecekleri yerleri tercih edip hicret etmelerini, onlar için bir zorunluluk olarak görürler.[610]

---

[607] Ahmet Önkal, "Akabe Biatları", *DİA*, c. 2, s. 211; Burhan Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Sürelerin Tahlili*, s. 264.
[608] Ankebût 29/56.
[609] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 388.
[610] Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e*, c. 3, s. 388; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 18, s. 433; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 11, s. 139; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 180; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, c. 4, s. 196; Heyet, *Kur'ân Yolu*, s. 2596.

Resûl-i Ekrem, Allah'ın arzının genişliği ile kast edilen hicret yerinin, " قَلَ رَسُلُ الله صَلَّ الله عَلَيْه وَ سَلَّم لِلْمُسْلِمينَ إِنِّى أُرِيتُ دَارَ هِجْرَتِكُمْ ذَاتَ نَخْلٍ بَيْنَ لَابَتَيْنِ وَهُما الحَرَّتانِ/ *Peygamber (sas) Müslümanlara, sizin hicret edeceğiniz yer, iki kara taşlık arası hurmalık bir yer olduğu, bana gösterildi*"[611] hadisiyle Medine toprakları olduğuna işaret etmiştir.

Hicrete izin verilmesinden sonra Mekke'de bulunan Müslümanlar, gizliden gizliye Medine'ye hicret etmeye başladılar. Tedbir olarak da müşriklerin bilmemeleri ve engellememeleri için genellikle hicretlerini gizli olarak gerçekleştiriyorlardı. Müşrikler, hicret eden muhacirlerin Mekke'de kalan mallarını, sanki ganimet malı ele geçirmişler gibi kendi mülkleri haline getiriyorlardı.[612]

Bazı Müslümanlarda Medine'de akrabalarının veya bir tanıdıklarının bulunmayışından dolayı bir endişe oluşmaya başladı. Onlar, gittikleri yerde geçim sıkıntısı çekecekleri, yoksul ve muhtaç olarak ölecekleri gibi düşüncelerle hicret etmeye karşı yersiz bir korkuya kapıldılar.[613] Durum böyle olunca endişeleri sebebiyle korkuya kapılan mü'minleri, teselli etmek için Allah (cc) şu âyetleri indirdi: " كُلُّ نَفْسٍ ذَٰٓائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ اِلَيْنَا تُرْجَعُونَ (57) وَالَّذينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدينَ فيهَاۤ نِعْمَ اَجْرُ الْعَامِلِينَۙ (58) اَلَّذينَ صَبَرُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (59) وَكَاَيِّنْ مِنْ دَٓابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَاۤ اَللّٰهُ يَرْزُقُهَا وَاِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّميعُ الْعَليمُ / *Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz. İman edip salih amel işleyenler var ya, onları içinden ırmaklar akan ve içinde ebedi kalacakları cennet köşklerine yerleştireceğiz. Çalışanların mükafatı ne güzeldir! Onlar, sabreden ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimselerdir. Nice canlılar vardır ki, rızıklarını taşımazlar (yiyecek biriktirmezler). Onları da sizi de Allah rızıklandırır. O hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*"[614]

Mâtürîdî, tefsirinde Muhammed b. İshâk'ın (ö. 151/768) bu âyetlere şu şekilde mana verdiğini naklader: 'Ben nasıl Yesrib'e hicret edebilirim ki, benim orada geçimimi temin edecek ne bir malım, ne de bir mülküm vardır,' diyenlere Allah Teâlâ şöyle öğüt vermektedir: 'Dünya'da her canlı için benim tayin etmiş olduğum bir rızık vardır. Rızkını bitirmeden hiçbir nefis ölmeyecektir. Geçim sıkıntısıyla karşılaşma

[611] Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh*, Hadis No: 1555, c. 10, s. 85.
[612] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 160.
[613] Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. 2, s. 299.
[614] Ankebût 29/57-60.

korkusundan dolayı hicret etmemiş olsanız da ölüm size, bulunduğunuz her yerde yetişecektir. Hicret edip yararlı işler de bulunan kullarımızı, mükâfat olarak ebedi kalacakları cennetlere yerleştiririz. Çünkü onlar Allah'a güvenerek, hicretin zorluklarına sabredenlerdir. Mallarınızı ve kazandıklarınızı geride bırakacağınızdan dolayı kalpleriniz daralmasın. Bu şekilde düşünmek size huzursuzluk vermesin. Görüyorsunuz ki nice canlılar rızıklarını depolamazlar. Onların da sizlerin de rızıklarınızı veren ancak Allahtır.'[615]

Bu gelen âyetlerin, mü'minlerin kalplerinde oluşan tevehhüm ve tereddütleri kaldırmasından sonra, Mekke'den Medine'ye hicretler daha da hızlanmıştı. Muhacirlerin, Allah yolunda varlıklarını ve zenginliklerini geride bırakarak vatanlarını terketmeleri ve içlerinde yaşadıkları toplumlarının düşmanlıklarını göze alarak, hicretin zorluklarına katlanıp, bilmedikleri topraklara göç etmeleri ve orada kendileriyle akraba olmayan toplumlarla, yeniden yoğrulup bir topluluk oluşturmaları, tarihe etki eden büyük bir eylemdir. İşte bu büyük eyleme *hicret,* eyleme katılanlara *muhacir*; evlerini, ekmeklerini ve kazançlarını muhacirlerle paylaşanlara da *ensar* denir.[616]

Mekkeli Müslümanların, Yesrib'e hicretleri gizliden gizliye devam ederken, Hz. Peygamber hicret işlerini organize etmek ve mü'minleri hicrete cesaretlendirmek için kendisi geride kaldı. Hz. Peygamber (sas) ile beraber henüz hicret etmemiş olan Hz. Ebû Bekir ve ailesi, Hz. Ali ve annesi ile çıkışları engellenmiş Müslümanlarla birlikte hicrete güç yetiremeyen yani müstaz'af diye tabir edilen mü'minler kalmıştı. Kureyş'in müşrik liderleri, hicretin başarıya ulaşması halinde ortaya çıkabilecek sonuçlardan ciddi derecede endişe ediyorlardı. Onlara göre Hz. Muhammed Yesrib'e giderse eğer, İslâm orada kuvvetlenecektir. Bu durum Mekke için hem ekonomik olarak ve hem de siyaseten ciddi sıkıntı oluşturacaktır. Hepsinden de önemlisi Mekke'nin dış güvenliği ciddi bir tehlike altına girecektir. Bu kaygılar içinde Dârünnedve'de toplanan müşriklerin liderleri, kendi aralarında Hz. Muhammed'i zincirlere bağlayarak ölünceye kadar hapsetmek, Mekke'den dışarıya çıkarıp sürgün

---

[615] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 11, s. 141.
[616] Ahmet Sait Sıcak, "Başa Çıkma Stratejileri Açısından Kur'ân'da Hicret Realitesi", *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, Antakya 2018, c. 1, s. 54.

etmek veya öldürmek gibi konular hakkında görüştüler. Öldürme hususunda ortak bir karara varan liderler, bununla birlikte Hâşimoğulları'yla da bir iç savaş yaşamak istemiyorlardı. Bu duruma bir çare olarak, bütün kabile ve soplardan birer genç toplamayı ve onlardan oluşturulacak çetenin yapacağı saldırı neticesinde, katilin belli olmayacağı şekilde Hz. Peygamber'i öldürmeyi planlıyorlardı. Bu şekilde yapılacak saldırıdan sonra Hâşimoğulları, bütün kabilelere karşı kan davası güdemeyeceği için diyete razı olacaklardı.[617] Kur'ân-ı Kerîm; müşrik liderlerinin Dârünnedve'de yapmış oldukları toplantıda, Hz. Peygamber'e uygulamak üzere tartıştıkları konuları, " وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ اَوْ يَقْتُلُوكَ اَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللّٰهُ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرينَ/ *Hani kâfirler seni tutuklamak veya öldürmek, ya da (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır*"[618] ifadeleri ile haber vermiştir.

Zemahşerî, bu âyetin açıklamasında der ki: "Müşrikler, Dârünnedve'de Hz. Peygamber'i öldürmek ve O'nu yok etmek için şeytanca planlar yaparlarken, Allah (cc) da Cebrâil'i Resûlullah'a göndererek, müşriklerin planlarından O'nu haberdar ediyordu. Cebrâil, Resûl-i Ekrem'in Mekke'den çıkmaya izin verildiğinin haberini getirince, müşriklerin planları da böylece boşa çıkmış oldu."[619]

Mukâtil âyette geçen "*Allah da tuzak kuruyordu*" ifadesi için, 'Allah'ın müşrikler için kurduğu tuzak; müşriklere Müslümanları zayıf olarak göstertip, onları savaşmak için Mekke'den Bedir'e çıkartması ve orada müşrik liderlerinin hepsini Müslümanların elleriyle öldürtmesidir,' der.[620]

Hz. Peygamber, müşriklerin planladıkları suikast haberini alır almaz, Hz. Ebû Bekir'e giderek bu gece hicret edecekleri haberini verdi. Hem müşrikleri oyalamak ve hem de üzerinde bulunan emanetleri sahiplerine teslim etmesi için o gece yatağında Hz. Ali'yi yatırdı. Kendisini, hücum ederek öldürmek üzere bekleyen gözcülerin önünden, Kur'ân'ın şu âyetini okuyarak evinden çıktı:[621] " وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ اَيْديهِمْ

---

[617] Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. 2, s. 318; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 161; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 117.
[618] Enfâl 8/30.
[619] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 1124.
[620] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil*, c. 2, s. 112.
[621] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 163.

سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَاَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ/ *Biz onların önlerine bir set, arkalarına da bir set çekip gözlerini perdeledik. Artık görmezler*."[622]

Müşrikleri şaşırtmak için tedbir olarak, kuzey yönünde bulunan Medine'ye doğru yol almayıp, güney yönünde ki Sevr dağına yöneldi.[623] Cebrâil gelerek Hz. Peygamber'e, "وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا / *Deki: 'Rabbim! (Gireceğim yere) doğruluk ve esenlik içinde girmemi sağla. (Çıkacağım yerden de) beni doğruluk ve esenlik içinde çıkar. Katından bana yardımcı bir kuvvet ver*"[624] diyerek dua etmesini vahyetti.

Taberî, İbn Abbas'ın da içinde bulunduğu bazı âlimlerin bu âyeti şöyle rivayet ettiklerini nakleder: 'Hz. Peygamber, Mekke'de bulunduğu esnada kendisine Medine'ye hicret etmesi emri gelince, bu âyet nazil olmuştur. Hz. Peygamber'de doğruluk ve esenlik içinde Medine'ye girmek, doğruluk ve esenlik içinde de Mekke'den çıkmak için Allah Teâlâ'ya dua etmiştir.'[625]

Hz. Peygamber ile O'na yol arkadaşlığı yapan Hz. Ebû Bekir, hem müşriklerin takibinden korunmak hem de ortamın sakinleşmesini beklemek için Sevr dağında bir mağaraya sığındılar. Müşriklerin izleri takip ederek mağaraya çok yaklaşmaları üzerine Hz. Ebû Bekir çok endişelendi.[626] Bu esnada Hz. Peygamber, arkadaşının sıkıntı ve telaşını gidermek için ona söylediği sözü, Kur'ân-ı Kerîm şu şekilde haber vermektedir: " اِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ اِذْ هُمَا فِي الْغَارِ اِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِه لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَاۚ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَاَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلٰىۜ وَكَلِمَةُ اللّٰهِ هِيَ الْعُلْيَاۜ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ / *Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, "Üzülme, çünkü Allah bizimle berâber" diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz bir takım ordularla*

---

[622] Yâsîn 36/9.
[623] İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 118.
[624] İsrâ 17/80.
[625] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 15, s. 54.
[626] İbrahim Sarıçam, *a.g.e.*, s. 119.

onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."[627]

Kaynaklar; Hz. Peygamber'in (sas) Hz. Ebû Bekir ile beraber Sevr dağındaki mağarada üç gece geçirdiklerini, dördüncü günün sabahında Abdullah b. Uraykıt isimli kılavuz eşliğinde mağaradan çıkıp, tuzağa düşmemek için genellikle kervancıların kullanmadıkları kenar yolları takip ederek, Medine'ye doğru yolculuk ettiklerini rivayet ederler.[628] Yolculuk esnasında Hz. Peygamber'in Mekke'ye karşı içinde beliren hasretine teselli olarak, şu âyetlerin indiği rivayet edilir: " اِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لَرَاۤدُّكَ اِلٰى مَعَادٍۗ قُلْ رَبِّيْٓ اَعْلَمُ مَنْ جَاۤءَ بِالْهُدٰى وَمَنْ هُوَ فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ / *Kur'ân'ı sana farz kılan Allah, şüphesiz seni dönülecek bir yere döndürecektir. De ki: 'Rabbim hidayetle geleni ve apaçık bir sapıklık içinde olanı daha iyi bilir.*"[629]

Zemahşerî kitabında, bu âyetin açıklamasını yaparken, 'Resûlullah, hicret esnasında Mekke ile Medine arasında bulunan Cuhfe mevkiine varınca dinlenmek için oturdu. Bu esnada kendisinin ve atalarının doğduğu aynı zamanda Hz. İbrâhîm'in de haremi olan Mekke'yi özlemle hatırladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in yanına gelen Cebrâil, 'Mekke'yi mi özledin Ya Resûlullah!' diye sual etti. Hz. Peygamberimiz de 'Evet' diye cevap verince, bu âyetlerin kendisine vahyedildiğini', rivayet etmiştir.[630]

Hz. Peygamber'in, 622 yılında çıktığı Mekke'den, on iki gün süren yolcuğunun sonunda Medine'ye üç kilometre mesafede bulunan Kubâ'ya vardığı ve orada bir müddet dinlendiği rivayet edilir. Kubâ da kaldığı müddet içinde orada bir mescid yaptıran Hz. Peygamber, Cuma günü Medine'ye doğru yola çıkmış ve Rânûnâ vadisine geldiğinde, beraberindeki mü'minlere öğle vaktinde, evvelinde iki hutbe okuduğu bir Cuma Namazı kıldırmıştır. Namazın akabinden yola çıkan

---

[627] Tevbe 9/40.
[628] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 162; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 119.
[629] Kasas 28/85.
[630] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 118.

Resûlullah, kendisini bekleyen Müslümanların sevinç gösterileri altında Medine'ye girerek, hicretini tamamlamıştır.[631]

İslâm tarihinde zihinlere en çok yer eden hadiselerden biri kuşkusuz ki hicrettir. Hicreti de kutlu kılan durum, Allah'a ve Peygamber'ine gönül veren muhacirlerin, sırf Allah için sevdikleri ve sahip oldukları her şeyden vazgeçebilmeleridir. Muhacirlerin, Allah katında elde edecekleri ecirler, Kur'ân'da şu şekilde müjdelenmektedir: " اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ اَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ (20) يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ (21) خَالِدِينَ فِيهَآ اَبَدًا اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهٗٓ اَجْرٌ عَظِيمٌ / *İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad eden kimselerin mertebeleri, Allah katında daha üstündür. İşte onlar, başarıya erenlerin ta kendileridir. Rableri onlara, kendi katından bir rahmet, bir hoşnutluk ve kendilerine içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdelemektedir. Onlar orada ebedi kalacaklardır. Şüphesiz, Allah katında büyük bir mükafat vardır.*"[632]

Muhacirler Kur'ân'da üstün vasıflarla övülmüş, onların ulaşacakları müjde ve mükâfatlardan çokça bahsedilmiştir. Onlar, Allah'ın rahmetini ümit ederler (Bakara 2/218); kusurları örtülüp affedileceklerdir (Âl-i İmrân 3/195); onlar hakiki mü'minlerdendirler (Enfâl 8/74); İslâmın ilklerindendirler (Tevbe 9/100); tevbeleri kabul edilmiştir (Tevbe 9/117); müşriklerin her türlü zulümlerine sabretmişler, sadece Allah'a tevekkül ederek hicret etmişlerdir (Nahl 16/42); Allah'ın dinine yardım ederler (Muhammed 47/7) ve sadece Allah'ın lütuf ve hoşnutluğunu ararlar (Haşr 59/8).

Kur'ân-ı Kerîm'de hicret edenlerin alacağı karşılıklardan bahsedildiği gibi hicretini tamamlayamadan ölenler için, " وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِي الْاَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهٖ مُهَاجِرًا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهٗ عَلَى اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا / *Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de. Kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükafatı Allah'a düşer. Allah çok*

[631] İbrahim Sarıçam, *a.g.e.*, s. 124.
[632] Tevbe 9/20-22.

bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir"[633] buyrularak onların da Allah'ın katında bir karşılık bulacaklarından bahsedilmektedir.

Mukâtil, bu âyetin tefsirinde Cündeb b. Damrâ gibi bazı yaşlı sahabîlerin hicret yolculuğunun sıkıntılarına dayanamayıp, Mekke'den çıktıktan sonra Medine'ye varamadan yolda öldüklerinden bahseder. Medine'de bulunan mü'minlere Cündeb'in ölüm haberi ulaşınca mü'minlerin, "keşke ulaşabilseydi" diyerek hüzünlendiklerini, Mekke'li müşriklerin ise "kendine yazık etti" diyerek gülüştüklerinden bahseder. Bu esnada inen bu âyetin, hicret niyetiyle yola çıkıp, emeline ulaşamayan ve yollarda ölen mü'minlerin dahî Allah'ın lütfuna mazhar olacaklarının delili olduğunu, söyler.[634]

3.2.2. Hicretten Geri Kalanların Durumları

Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettikten sonra, İslâm'ı öğrenmek için Medine'ye gelen herkesten Medine'ye hicret etmelerini istiyordu. Tarihçiler; Medine şehir devletinin güçlenmesinde nüfusun önemli bir etken olduğunu ve Hz. Peygamber'in de bu durumun farkında olduğu için, Mekke'nin fethine kadar özellikle bunun üzerinde durduğunu belirtirler.[635] Müslümaların, geniş bir toplum birlikteliği oluşturması için hicretin önemi üzerinde çokça durulurken, hicret etmeyenlerin varlığı da gözden kaçmıyordu. Kaynakların belirttiğine göre bunlar iki gruptu. Birinci grup, hicret etmeye mani geçerli bir sebebi olmayanlar; ikinci grup ise hicret etmeye güç yetiremeyen zayıf mü'minlerdi.

3.2.2.1. Hicrete Katılmayanların Yerilmesi

Medine'ye hicret farz kılındıktan sonra mü'minler, Kur'ân'ın diliyle; *"muhacirler"*, "*ensar"* ve "*hicret etmeyenler*" diye tanımlanmıştır. *Muhacirler* ve *ensar* hususi övgüye mazhar olurken, *hicret etmeyenler* için Kur'ân'da Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: " وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتّٰى يُهَاجِرُوا وَاِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ اِلَّا عَلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ / *İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velayetleri size ait*

[633] Nisâ 4/100.
[634] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil*, c. 1, s. 402.
[635] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 212.

değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir."[636]

Bursevî; hicret sonrası Hz. Peygamber, Medine'de muhacirler ile ensar arasında *muâhât / kardeşlik* esasına dayalı bir mirasçı olma hukuku kurdu. Bu hukuk Mekke'nin fethine kadar devam etti. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e vahyettiği bu âyet ile hicret eden mü'minler ile hicret etmeyen mü'minler arasında hiçbir bağın kalmadığını bildirince, mü'minler telaşa kapıldılar. Mü'minler, bunu müşrik yakın akrabalar ile bağların koparılmasına benzer bir duruma benzettiler. Ancak âyetin devamında Allah (cc), hicret etmeyenlerin durumunun tamamen kâfirler gibi olmadığını, onların yardıma ihtiyaçları olduğunda, Medine'deki İslâm toplumunun zararına olmayacak şekilde, yardım edilebileceğine iznin vermesiyle mü'minlerin telaşı giderilmiş oldu. Anlayabildiğimiz kadarıyla bu âyet, Mekke'de kalıp hicret etmeye karşı gevşeklik gösteren mü'minleri, hicrete teşvik etmek için gelmiş olabilir, şeklinde yorumlar.[637]

Hicret için izin verildikten sonra Müslümanların Medine'ye hicretleri peyderpey gerçekleşmiş iken, hicret etmeyenlerin hicreti terk etmelerinden dolayı âhiretteki durumları hakkında, " اِنَّ الَّذِينَ تَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمِي اَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْاَرْضِ قَالُٓوا اَلَمْ تَكُنْ اَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَاُولٰٓئِكَ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَسَٓاءَتْ مَصِيرًا / *Kendilerine zulmetmekteler iken meleklerin canlarını aldığı kimseler var ya; melekler onlara şöyle derler: 'Ne durumdaydınız? (Niçin hicret etmediniz?)' Onlar da, 'Biz yeryüzünde zayıf ve güçsüz kimselerdik' derler. Melekler, 'Allah'ın arzı geniş değil miydi, orada hicret etseydiniz ya!' derler. İşte bunların gidecekleri yer cehennemdir. O ne kötü varış yeridir*"[638] buyurularak sonuçlarının ağır olacağı haber veriliyor.

Mukâtil; Allah Teâlâ'nın mü'minlere hicreti emretmesinden sonra Müslümanlar büyük zorluklara katlanarak mallarını, akrabalarını hatta ailelerini geride bırakarak Medine'ye hicret ettiler. Mekke'de iman etmiş olan bir kısım

[636] Enfâl 8/72.
[637] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 3, s. 377.
[638] Nisâ 4/97.

kimseler vardı ki bunlar hicret etmediler. Bu kimseler bulundukları yerlerde imanlarını da gizleyerek yaşamaya devam ettiler. Ne zaman ki Bedir harbi oldu, o harbe katılanlardan bazısı harpte öldürüldüler, bazısı da Hz. Peygamber'in etrafındaki askerlerin sayısı gözlerine az görününce, Hz. Peygamber hakkında şüpheye düştüler. Bu âyet onların ne kadar vahim bir durumda olduklarını haber vermek içindir, diye nakleder.[639]

Râzî; mü'minlerden her bir ferdin hicret etmesi önem arzeden durumlarda eğer hicret etmezlerse, bunun İslâm için nasıl büyük fitne ve fesada yol açabileceğini maddeler halinde şöyle izah etmiştir:

* Hicret etmeyen Müslümanlar, sayıca az ve zayıf iken, sayıca çok ve güçlü olan kâfirler içinde yaşamaya devam ederlerse, bu durum o Müslümanların kâfirler içinde eriyip yok olmalarına sebep olur.

* Müslümanlar parça parça bir halde yaşamaya devam etseydiler eğer, adlarından söz ettirecek böyle güçlü, kültürlü ve büyük toplumlar oluşturamazlardı. Bu durum onların, kâfirler tarafından kolayca sindirilmelerine yol açabilirdi.

* Müslümanların günden güne çoğalmaları ve güçlenip büyümeleri, kendi dinlerine olan bağlılıklarını artırırken; beraberce yaşadıkları muhalifleri ve zayıf niyette olanların da kendileriyle beraber hareket etmelerini sağlayacaktır.[640]

Gazzâlî (ö. 505/1111), Allah'ı sevmek hususundaki düşüncelerini; 'insanın sevgi basamakları maddî olanı sevmekle başlar, daha sonra mânevî olanı sevmekle de olgunlaşır. Kendini ve kendisine ait olanları sevmekle başlar, çevresini ve çevresindeki bütün güzellikleri de keşfetmekle yaratanına ulaşır. Artık O'nun sevgisiyle de insan, mükemmele erişmiş olur. İslâm düşüncesinde bütün sevgilerin ana gayesi Allah Teâlâ'yı sevmektir. Çünkü bütün güzelliklerin ana kaynağı O'dur', şeklinde açıklar.[641] Allah; kulun O'na ve Peygamberine nasıl bir sevgisi ile bağlanması gerektiğini, " قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَاؤُكُمْ وَاَبْنَآؤُكُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَاَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَآ اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ

[639] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru Mukâtil*, c. 1, s. 401.
[640] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 15; s. 219.
[641] Heyet, *Kur'ân Yolu*, s. 1524.

بِأَمْرِهِۦ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ / *De ki: 'Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticâret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve O'nun yolunda cihattan daha sevgili ise artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez*"[642] şeklinde açıklar.

Müslümanların tamamının zihinlerinde; Mekke'nin fethinden evvel iman edenlerin imanları, ancak onların çevrelerindeki küfür ehli olan bütün akrabalarını ve sevdiklerini terk ettikleri takdirde tamam olabileceği düşüncesi vardı. Yeni Müslüman olan bazı mü'minlerin; "Ya Resûlullah! Din hususunda bize muhalif olan her şeyi terk edersek eğer, o zaman biz çok perişan oluruz" demeleri üzerine bu âyetlerin indiği ve böylece o mü'minlerin de sabır göstererek hicret ettikleri rivayet edilir. Hasan'ı Basrî; "Bu âyet, iman ettikleri halde, hicret etmeyenler için şiddetli bir tehdittir" der.[643]

Bizce Hz. Peygamber'in hicretindeki ana gaye, Müslümanlardan oluşan güçlü ve kuvvetli bir İslâm toplumu kurmaktır. Burada Hz. Peygamber ve Mü'minlerle beraber hareket etmeyen ve o kutlu hedefe katkı sunmayanlar yerilmiştir.

3.2.2.2. Hicrete Yol Bulamayanlar (Müstaz'aflar)

Müslümanların Medine'ye hicret etmeleri farz kılındıktan sonra hicret etmeyenlere hitaben, içeriğinde ağır tehditlerin olduğu âyetler inmeye başlayınca, mü'minlerden bazıları hicret edemeyişlerindeki acziyetlerini ifade ettikleri zaman, onları teselli için Allah Teâlâ şöyle buyurdu:" إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا (98) فَأُولَٰئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا / *Ancak gerçekten zayıf ve güçsüz olan, çaresiz kalan ve hicret etmeye yol bulamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar başkadır. Umulur ki, Allah bu kimseleri affeder. Çünkü Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.*"[644]

Mekke'de Müslüman olduğu halde Ayyâş b. Ebû Rabîa (ö. 15/636) gibi zincirlere vurularak hapsedilmiş, engellenmiş veya yaşlılığı sebebiyle engelli olan

[642] Tevbe 9/24.
[643] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 46.
[644] Nisâ 4/98, 99.

erkekler ve kölelerle birlikte, savunmasız kadın ve çocuklar bulunmaktaydı. Bunlar hicret etmekten istisna edilmişlerdir. Zemahşerî, âyette geçen "*Umulur ki, Allah bu kimseleri affeder*" ifadesi için 'Hicret etmenin ne kadar hassas, bıçak sırtı bir konu olduğu açıkça bilinsin için özrü olanlar ancak af edilmeyi bekleyebilirler, denilmek istenmiş olabilir' diye yorumlar. Beyzâvî ise "*Umulur ki*" ve "*af*" kelimelerinin tefsirinde, "Hicretten istisna edilenler dahî, 'Ben af edilenlerdenim' diyerek kendilerinden emin olmamalılar. Kalplerini, 'Ah keşke! Ben de hicret edebilseydim' diyerek daima meyilli tutmalılar" açıklamasını yapar.[645]

Mü'minlerin çoğu, hicretin ciddiyetini idrak ettiklerinden dolayı hicret etmişler, Mekke'de ise gerçekten zayıflıkları sebebiyle hicret edemeyenler kalmıştı. Onların *müstez'af* olduklarını teyit eden Allah (cc); müşriklerin zulmünden bunalmış olan o zayıf mü'minlerin nasıl dua ettiklerini " وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَاۚ وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّاۚ وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًاۚ / *Size ne oluyor da, Allah yolunda ve 'Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zâlim olan şu memleketten çıkar, katından bize bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver' diye yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların uğrunda savaşa çıkmıyorsunuz*?"[646] ifadeleriyle haber vermiştir.

İbn Abbas; "Çocuk olduğum için ben ve annem Mekke'de kalan, hicret etmeye güç yetiremeyen zayıf mü'minlerden idik. Müşrikler o kadar fazla zulmediyorlardı ki, biz çocuklar dahî o zulmü kendi nefislerimizde hissediyorduk. 'Keşke hicret edebilsek veya bir kurtarıcı gelse de bizi kurtarsa! diye dua ediyorduk"[647] şeklinde anlatır.

3.2.3. Ensarın Övülmesi

Ensar kelimesi, sözlükte "yardım etmek" anlamına gelmektedir. İslâm literatüründe ise *ensar*; muhacir olarak kendilerine gelen Hz. Peygamber ve ashâbına evlerini ve yurtlarını açan, mallarını onlarla paylaşan Yesribli Evs ve Hazrec kabilesinden olanlara denir.[648] Ensarın ismi, Kur'ân'da açık bir şekilde geçtiği gibi

---

[645] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 244; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, c. 2, s. 92.
[646] Nisâ 4/75.
[647] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 3, s. 326; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 188.
[648] Hüseyin Algül, "Ensar", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1995, c. 11, s. 251.

dolaylı ifadelerle de zikredilmektedir. Allah (cc), ensara " وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ / *İslâm'ı ilk önce kabul eden muhâcirler ve ensar ile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır*"[649] şeklinde iltifat etmiştir.

Resûl-Ekrem de ensarın değerini, " عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمْ قَالَ لَوْ لَاالْهِجْرَةُ لَكُنْتُ مِنَ الْأَنْصَارِ / *Ebû Hüreyre'den gelen rivayette; Hz. Peygamber 'Şayet ben muhacirlerden olmamış olsaydım, elbette ensardan biri olmak isterdim'* buyurarak" sözleriyle anlatmıştır.[650]

Zemahşerî de Hz. Ömer'in ensarla ilgili söylediği, "Hicret ettikten sonra biz muhacirler, kimsenin ulaşamayacağı makamlara yükselmişiz, diye düşünürdüm. Fakat Allah Teâlâ'nın âyetlerinde gördüm ki, ensar da bizimle aynı makamlara ulaşmışlar" sözünü nakleder.[651]

Allah (cc); evlerine ve sahip oldukları mallara muhacirleri ortak eden ensarın, bu ortaklıktan dolayı kalplerinde herhangi bir cimrilik ve hırs oluşmadığından söz eder: " وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ / *Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir*."[652]

Râzî, ensar ile ilgili olarak İbn Abbas'dan gelen rivayeti "Nâdiroğulları'nın yerlerinden çıkarılması ile elde edilen malların taksiminde, Hz. Peygamberimiz ensara, 'İsterseniz muhacirlere evlerinizden ve mallarınızdan birer pay verin, şu ganimetten onlara hisse verdiğim gibi sizlere de hisse vereyim. Ama ganimetten

---

[649] Tevbe 9/100.
[650] Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh*, Hadis No: 1520, c. 10, s. 8.
[651] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 170.
[652] Haşr 59/9.

hisse istemezseniz, ganimet onların olur ve böylece evleriniz ve mallarınız da size kalır. Ne dersiniz?' diye sordu. Ensar da 'Hayır, bilakis mallarımızdan ve evlerimizden onlara vereceğiz ve ganimetten de kendimize hisse istemeyeceğiz' dedilerini" nakleder.[653]

Sonuç olarak; Kureyş'in müşrik liderleri, Hz. Peygamber'in getirdiği tevhid kaynaklı dinin yapısında; putların reddedilmesi, sosyal statüde eşitlik gibi şartları görünce, ekonomik gelirlerinin ve ticari kazançlarının azalacağı ve sosyal yapının bozulacağı gibi sebepleri ileri sürerek, Müslüman olmaya sıcak bakmadılar. Kur'ân-ı Kerîm'in veciz âyetleri karşısında dinleyenlerin Müslüman olmaları ve her geçen zaman Müslüman olanların adedinde ki artış, müşrik liderlerinin farklı arayışlar içine girmesine sebep oldu. Önceleri alaya aldıkları Hz. Peygamber'i daha sonraları kara propaganda yaparak toplum gözünde küçük düşürmeye ve Onu itibarsızlaştırmaya çalıştılar. Bundan dolayı Hz. Peygamber için "şair", "büyücü", "sihirbaz" ve "mecnun/delirmiş" gibi sözlerle iftira ettiler; "eskilerin masalları", "öğretilmiş şiirler" gibi ifadelerle de Kur'ân'a saldırdılar. Dilleriyle yaptıkları eziyetlerini, toplumun zayıf ve savunmasız mü'minlerine elleriyle uyguladıkları eziyet ve işkencelere çevirdiler. Onların dayanılmaz dereceye vardırdıkları bu işkenceler sebebiyle, bazı mü'minler sakatlandılar, bazıları da şehit oldular. Müşriklerin eziyetlerini her geçen gün artırmalarından dolayı mü'minler, bir kurtuluş çaresi aradılar. Bu durumdan kurtulmanın tek çaresi, hicret etmekti. Müslümanlar da ilk hicret yurdu olarak kendilerine, adil bir hükümdarın yönetiminde bulunan Habeşistan'ı seçtiler.

Kureyş'in müşrik liderleri, yaptıkları zulümlerini biraz daha ileri götürerek, Resûl-i Ekrem öldürülünceye veya kendilerine teslim edilinceye kadar uygulanmak üzere, Hâşimoğullarına karşı tecrit uyguladılar. Ebû Tâlib'in desteği, kabilesinin de tam bir dayanışma içinde olması sebebiyle müşrikler, bu isteklerinde başarılı olamadılar. Boykotun kalkmasından bir müddet sonra Resûlullah, her zaman desteğini gördüğü amcası Ebû Tâlib ile eşi Hz. Hatice'yi kaybetti. Arkasında bulunan kabile desteğini de kaybettikten sonra çok sıkıntı çeken Hz. Peygamber, bu duruma bir çare bulmak için Tâif'e hicret ederek, onların himayesinde İslâm'ı yaymak istedi. Fakat Tâifliler'in kabul etmemesi üzerine bu isteğinde başarılı olamadı. Hac

[653] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb,* c. 29; s. 288.

mevsiminde, hac yapmak için Mekke'ye dışarıdan gelen kabile ve soplarla görüşmeler yapan Hz. Peygamber'e Yesrib'den gelen altı kişilik topluluk dışında hiçbir topluluk yakınlık göstermedi. Sonraki iki sene boyunca Yesrib'den gelen bu topluluk üyeleri ile görüşmeler Akabe'de gizliden gizliye devam etti ve görüşmeye katılanların adedinde de çoğalmalar oldu. Akabe görüşmelerinde bulunan üyelerin ve Mus'ab b. Umeyr'in gayretleri sonucunda, Yesrib'de Müslümanların adedinde artışlar olunca, onlar da Hz. Peygamber'i ve bütün inananları Yesrib'e davet ettiler. Yapılan Akabe görüşmelerinde, Hz. Peygamber'e her hususta tabi olacaklarına dair Yesribliler'in biat etmeleri üzerine, Hz. Peygamber de Mekke'de bulunan mü'minlere, Yesrib'e hicret etmelerine izin verdi. Müslümanların gizliden gizliye yaptıkları hicret yolculuğunu organize etmek için Mekke'den henüz çıkmamış olan Hz. Peygamber'e müşrikler suikast tertip ettiler. Müşriklerin suikastini boşa çıkartmak isteyen Hz. Peygamber, bir gece vakti Hz. Ebû Bekir ile beraber gizlice Mekke'den çıkıp, iki hafta sürecek olan bir yolculuktan sonra Medine'ye hicret etti. Müslümanlar için bu durum, bir devrin bitip, yeni bir devrin başlangıcı oldu. Hicrete katılan muhacirlerin yaptıkları bu eylem, Kur'ân'da hem takdir edilmiş hem de övülmüştür. Kendilerine gelenleri samimi bir şekilde karşılayıp onlara, sahip olduklarından veren ensar da övülmüş, ancak imkânı olduğu halde hicret etmeyenler de yerilmiştir. Hicrete güç yetiremeyen müstaz'af olan mü'minlerin mazeretleri kabul edilerek, af edildikleri âyet ilede teyit edilmiştir.

3.3. Kur'ân'da Hicret Sonrası Durumun Tasviri

Hicretten sonra Medine şehrinde, Müslümanlar için bir medineleşme ve devletleşme süreci başladı. Mü'minler; hâkim güç olan müşriklerin yönetiminden çıkarak, yönetiminde Hz. Peygamber'in olduğu İslâm temelli bir toplum olma sürecine girdiler. Hicret öncesi inen âyetler, Müslümanları bu sürece adapte olabilecek şekilde hazırlamıştı. Hicret sonrası Medine de kurulan İslâm toplumunun, sosyal ve ekonomik oluşumunu şekillendiren Mekke dönemi âyetleri ve ana konuları kısaca şu şekildedir:

İhtiyaç sahiplerini gözetip kollayarak onlara infakta bulunmak,[654] yetimlerin toplumdan dışlanmaması ve haklarının korunması,[655] alışverişte doğruluk üzere olmak,[656] anneye ve babaya iyilikte bulunup onlara karşı daima şefkatli olmak,[657] çocukları öldürmemek ve kız çocuklarını korumak,[658] mahrem yerlerini gizlemek ve zinadan uzak durmak,[659] haksız yere cana kıymamak,[660] verilen sözden dönmemek[661] ve Rızkın helal ve temiz olanını tercih etmek.[662]

Bizim bu kısımda ele alacağımız konu başlıkları, Hz. Peygamber'in hicret sonrası oluşturmak istediği İslâm devletinin kurulmasını ve ayakta durmasını sağlayacak olan temel dinamiklerdir.

3.3.1. İslâm Kardeşliğinin Tesis Edilmesi (Muâhât)

İslâm dinî; farklı renkten ve soplardan gelen fertleri, kardeşlik bilinci içerisinde bir araya getirip birleştiren, sonra da onları manevi bağlarla bağlayarak ayrılmaz bir bütün oluşturan bir dindir.[663] Bu dînin çağrısına uyarak İslâm olan, sonra da dinlerini yaşama hüriyetleri baskı ve tehditler sebebiyle tehlikeye düşen ve bu sebepten dolayı da bütün malını ve sevdiklerini geride bırakıp, Medine'ye hicret eden muhacirler ile onları gönülden müsafir edip sahip oldukları her şeye ortak eden ensarın, oluşturdukları birliktelik Kur'ân-ı Kerîm'de; " اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالَّذِينَ اٰوَوْا وَنَصَرُوا اُولٰٓئِكَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ / *İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir*"[664] şeklinde tasvir edilmektedir.

---

[654] Bkz. Ra'd 13/22; İbrâhim 14/31; Kasas 28/51-54; Rûm 30/37, 38; Secde 32/15, 16; Sebe' 34/39; Fâtır 35/29; Şûrâ 42/36, 38; Zâriyât 51/19; Meâric 70/19-25; Müddessir 74/38-44; Beled 90/11-16; Leyl 92/17-18; Duhâ 93/9-11.
[655] Bkz. En'âm 6/152; İsrâ 17/34; Fecr 88/17; Beled 90/14-16; Duhâ 93/9; Mâûn 107/2.
[656] Bkz. İsrâ 17/35; Mutaffifîn 83/1-4.
[657] Bkz. En'âm 6/151; Ra'd 13/ 21; İsrâ 17/23-25; Ankebût 29/8; Lokmân 31/14, 15; Ahkâf 46/15, 17, 18;
[658] Bkz. Nahl 16/57-59; İsrâ 17/31; Tekvîr 81/8, 9.
[659] En'âm 6/151; Nahl 16/90; İsrâ 17/32; Mü'minûn 23/5-7; Meâric 70/29-31.
[660] İsrâ 17/33.
[661] Ra'd 13/20; Nahl 16/91-96; İsrâ 17/34; Mü'minûn 23/8; Meâric 70/32.
[662] Nahl 16/114-116; Mü'minûn 23/51.
[663] İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 138.
[664] Enfâl 8/72.

Mâtürîdî; âyette ifade edilen *"Onlar birbirlerinin velileridir*" ifadesindeki "*velileridir"* kavramını Hasan-ı Basrî'den naklen, ensar ve muhacirler arasında "mirasçı ve sorumlu olma" anlamında yorumlar, "Muhacirler Medine'ye geldiklerinde Hz. Peygamber, Medineli Müslüman ensar ile muhacirler arasında bir ahit gerçekleştirdi. Aralarında kan bağı bulunmayan bu iki grup, Hz. Peygamber tarafından gerçekleştirilen kardeşlik hukukuna göre, birbirlerinin mirasçısı oldular. Aynı zamanda aralarında diyet ve fidye sorumluluğu da oluştu" diye izahat yapar.[665]

Bu akit ile mü'minler arasında gerçekleşen velilik ve dostluk; soy ve sop olma temelinden çıkıp, mana ve inanç temeline; kabilecilik statüsünden çıkıp, ümmet olma birlikteliğine geçişi sağlamıştır. Böylece kabile ve aşiretten gelen bölünmüşlüğün yerini, ümmet ve İslâm milleti olma bütünleşmesi almıştır. [666] Müslümanlar, câhiliye döneminin vazgeçilmezi olan kabile ittifakı (hilf) yerine, din kardeşliği (muâhât) temeline dayanan sıkı bir İslâm birlikteliği oluşturdular. Kardeşlik üzerine kurulan bu birlikteliğe, Kur'ân'da şu şekilde dikkat çekilmektedir: " وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُواۚ وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَاۤءً فَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهٖٓ اِخْوَانًاۚ وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِنْهَاۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ / *Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'ân'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O, sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz*."[667]

Zemahşerî, "*Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz*" âyetinde geçen "*düşman* ve *kardeş*" kavramlarını tefsir ederken; "Rivayet edildiğine göre câhiliye döneminde, birbirleriyle akraba olan Evs ile Hazrec kabileleri arasında kin, nefret ve düşmanlık sebebiyle savaşlar meydana gelmiş, yüz yirmi yıl boyunca devam eden bu savaşlar sebebiyle, nice canlar ve mallar telef olmuştu. Allâh Teâlâ, onların aralarındaki düşmanlığı İslâm ile söndürmüş, Hz. Peygamber de aralarında ki barışı

---

[665] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 6, s. 274.
[666] Adem Apak, "Hz. Peygamber'in (sas) Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", *İslâmi İlimler Dergisi Yay*. 2, Çorum Aralık 2007, s. 318.
[667] Âli İmrân 3/103.

kuvvetlendirmişti. Böylece birbirlerine merhamet eden ve birbirlerinin iyiliğini isteyen kardeşler oluverdiler"[668] der.

Hz. Peygamber; Medine'ye hicret etmeden yaklaşık altı yıl önce, Evs ve Hazrec kabileleri arasında meydan gelmiş olan ve geçmişi 120 yıl öncesine dayanan Buâs Savaşı sebebiyle ciddi bir düşmanlık mevcut idi. İslâm ile şereflenmeleri sebebiyle Evs ve Hazrec birbirleriyle bir bütün oluşturdular. Onların bütünlüğüne muhacirlerin de katılması ile Medine'de kuvvetli bir İslâm topluluğu oluştu. Bu toplumu bir araya getiren ana madde, İslâm kardeşliği idi.[669]

3.3.2. Barışın Tesis Edilmesi (Muvâdea)

Hz. Peygamber, Medine'deki Müslümanları kardeşleştirme (muâhât) ile bir bütün haline getirdikten sonra, şehirde yaşamakta olan gayri müslim Arapları ve Yahudileri de içine alan, konfedere bir şehir devleti oluşturmak istiyordu. Medine farklı etnik yapı ve farklı din sahiplerinden oluşan federatif bir yapıya sahipti. Hz. Peygamber'in asıl maksadı, Medine'yi barış ve huzur içinde yaşanabilen güvenli bir şehir haline getirmekti. Bunun için ashâbı ile yaptığı istişarelerden sonra, Medine toplumunu oluşturan Yahudilerle ve diğer gruplarla bir toplantı yaparak, onları birbirleriyle barışık, huzurlu bir şehir devleti teşkilatı kurmaya ikna etti. Gruplar arasında varılan bu anlaşmayı Hz. Peygamber, yazılı hale getirerek kurduğu İslâm devletinin ilk anayasasını oluşturdu. Resûlullah ile diğer Medineli gruplar arasında yazılı hale getirilen "*Muvâdea*" yani sulh anlaşmasına tarihçiler, "Medine Anayasası", "Medine Vesîkası", "Medine Belgesi" veya "Medine Barış Anlaşması" diye isim vermektedir.[670] Tesis edilmiş olan barışın devam etmesi için Kur'ân'ın ikazı şu şekildedir: "يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً ۖ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۚ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ / *Ey (Tevrat'a inananlar) iman edenler! Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslam'a) girin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, size apaçık bir düşmandır*."[671]

---

[668] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1, s. 1022.
[669] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 188.
[670] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 188; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 142.
[671] Bakara 2/208.

Râzî, âyette geçen "سلم / *Silm*" kelimesinin savaşı ve münakaşayı terkedip, barış üzere olmak manasına geldiğini belirtir. Taberî'ye ve Zemahşerî'ye göre "*Ey iman edenler*" hitabı zahiren Müslümanlara yapılmış olmakla birlikte; geçmişte gelmiş hak bir peygambere ve ilâhî bir kitaba iman etmeleri sebebiyle Ehl-i Kitab'a da olabileceğini ve onları İslâm'a girmeye davet olduğunu belirtir. Müfessirler, Allah Teâlâ'nın âyette geçen "*Şeytanın adımlarını izlemeyin*" ikazını; Hz. Âdem'in ve insanoğlunun düşmanı olan şeytan, aranızda vesvese vererek fitne çıkartmak isteyecektir. Onun, aranızda oluşmasını istediği bu tür ayrışmalara fırsat vermeyin, manasına yorumlamışlardır.[672]

3.3.3. Kıblenin Değişmesi

Hz. Peygamber'e, namazlarında kıble olarak Kudüs'e doğru dönmesi emredildiği için namazlarını kılarken Kudüs'e dönüyordu. Mekke'de bulunduğu müddetçe namazlarını, atası Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'in temellerini birlikte yükselttikleri Kâbe'yi de kıblesine alarak kılıyordu.[673] Ancak Medine'ye hicret ettikten sonra Kâbe'den uzaklaşması ve ona yönelememesi sebebiyle Hz. Peygamber hasretlik çekiyordu. Bunun üzerine Allah (cc); " قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاۤءِ ۚ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰىهَا ۪ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۗ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهٗ ۗ وَاِنَّ الَّذِينَ اُوْتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ ۗ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ / *(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir*"[674] buyurarak namazda Kâbe'ye dönmelerini emretti.

Hz. Peygamber, Medine'ye hicretinin üzerinden geçen on altı aylık zaman içinde, namazlarını Kudüs'e doğru yönelerek kılmıştı. Medine'de yaşayan Yahudiler, kendileriyle aynı kıbleye dönmesinden dolayı Hz. Peygamber'e ve mü'minlere zaman zaman rahatsız edici ifadelerde bulunuyorlardı. Bu gibi yaşanılan durumlar sebebiyle

---

[672] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1, s. 676; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 5; s. 223.
[673] Heyet, *Kur'an Yolu*, s. 207.
[674] Bakara 2/144.

kalben hüzünlenen Hz. Peygamber, atası Hz. İbrâhim'in de kıblesi olan Kâbe'ye dönmeyi arzuluyordu. Bununla birlikte Yahudiler'e de muhalefet etmek istiyordu. Hasan-ı Basrî âyette geçen "*(Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz*" ifadesini, "Hz. Peygamber'in kıblesinin Kâbe olması isteği, Allah tarafından kabul olunduğu kendisine müjdelenmiş, fakat yönelmesi için henüz emir gelmemişti. Hz. Peygamber'de iştiyakla ve merakla kendisine emrin gelmesini bekliyordu" diye açıklamıştır. Necmeddin Ömer en-Nesefî, âyetin devamında gelen "*Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler*" ifadesi için tefsirinde, "Yahudi ve Hıristiyan âlimleri kitaplarında, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret edeceğini, namaz kılarken ikinci bir kıbleye çevrileceğini okuyorlardı. Bunun da Allah Teâlâ'dan gelen bir vahiyle gerçekleşeceğini biliyorlardı. Bu sebepten Allah, âyetinde bunu Ehli Kitab'a hatırlatmak için zikretmiş olabilir" şeklinde yorumlamıştır.[675]

3.3.4. İslâm Toplumu'nda Sorumluluk Bilincinin Yerleştirilmesi

Toplumların bir arada durabilmesi için onu oluşturan bireylerin görevlerini ve sorumluluklarını bilip onları yerine getirmesiyle mümkündür. Medine'de kurulmuş olan İslâm toplumu'nun bireylerine yani mü'minlere, Allah (cc) görev ve sorumluluklarını şu şekilde hatırlatıyor: " لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيّٖنَۚ وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ ذَوِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّٓائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِۚ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَۚ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُواۚ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَحِينَ الْبَأْسِۜ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ صَدَقُواۜ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ / *İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar,*

[675] Ömer en-Nesefî, *et-Teysîr fî't-Tefsîr*, c. 2, s. 202; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, c. 1, s. 112.

doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir"[676]

Âlimler "بِرّ / *Birr*" kelimesine "dinde samimi olmak, ihlâslı olmak, taşıdığı sorumluluğun bilincinde olmak veya olgunluğa ermek" manalarını vermişlerdir. Âlimler, kıblenin Kâbe tarafına çevrilmesinden sonra iki ay gibi bir müddet, mü'minler arasında bunun tartışmalarının yapıldığını, en tehlikelisinin de Yahudilerin, kıble değişikliğinden dolayı Müslümanların kalplerinde şüphe oluşturmak için çeşitli fitne çalışmaları yaptıklarını, âyetin de mü'minlerin bu durumlarını ikaz için inmiş olabileceğini belirtirler. Bununla birlikte bu âyette Allah Teâlâ, kullarının ihlâs ve samimiyetteki ölçülerinin yönelmiş oldukları kıble ile değil de ancak Allah'a karşı olan iman ve ibadet sorumluluklarını ve ihtiyaç sahibi mü'minlere karşı olan kardeşlik sorumluluklarını en iyi şekilde yerine getirmekle mümkün olabileceğini belirtmiştir.[677]

3.3.5. Düşman Saldırılarına Karşılık Vermeye İzin Verilmesi

Müslümanlar; Mekke'de yaşadıkları dönem içinde birçok zulüm, işkence ve hakaretlerle karşılaştılar. Hicret ederlerken de ellerindeki ve geride bıraktıkları mallarına el konulması gibi adaletsizlikleri birebir yaşıyor olmalarına rağmen, gelen âyetler onlara daima sabırlı olmalarını tavsiye ediyordu. Hicretin ilk yıllarında inen bu âyet ile Allah Teâlâ, mü'minlere zulme uğradıklarında karşılık vermeye izin vermiştir: "أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُواۚ وَإِنَّ اللهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ / *Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphe yok ki Allah'ın onlara yardım etmeğe gücü yeter.*"[678]

Mekke'de Müslümanlar, müşriklerden çok şiddetli zulüm ve işkence görüyorlardı. Bazı mü'minler bu işkencelerden yara almış ya da yaralarından kanlar akıyor oldukları halde Hz. Peygamber'e gelerek, yapılan bu saldırılara grup halinde veya gücü yetiyorsa fert olarak karşılık vermek veya intikam almak için izin istiyorlardı. Hz. Peygamber ise savaşa izin verilmediğini, sabır ve tahammül

---

[676] Bakara 2/177.
[677] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 5; s. 38; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, c. 1, s. 117; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. 1, s. 281.
[678] Hac 22/39.

göstermelerini tavsiye ediyordu. Mekke'de mü'minler için sabrı tavsiye eden yetmiş kadar âyetten sonra yukarıda aktardığımız âyet, Medine'de inen ve cihada izin veren ilk âyettir. Bu âyet ile mü'minlere uğradıkları zulme karşılık vermeye, hakkı ve adâleti tesis etmeye izin verilmiştir.[679]

3.3.6. Alkollü İçeceklerin ve Kumarın yasaklanması

İnsanın akıl melekelerini zayıflatan sarhoş edici içkiler; ailelerde güven duygusunu zayıflatıp yuvaların yıkılmasına sebep olan kumar gibi illetlerin, Müslümanların sosyal ve ekonomik hayatlarında yerinin olmadığını Allah (cc) şöyle bildirmiştir: " يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (90) اِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِۚ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ / *Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?*"[680]

Sarhoşluk veren içkilerle ilgili Kur'ân'da dört âyet vardır. Kumar ise bu âyetlerin ikisinde içkiyle beraber zikredilir.[681] Alkollü içecekler, hicretin dördüncü yılında tedrîci bir şekilde haram kılınmıştır. Âlimler; *"Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister*" âyetini beyan ederken, içki ve kumarın toplum yapısını nasıl zedelediğini genişçe bir şekilde şöyle açıklamışlardır: İçki, devamlı içildikçe sonunda kurtuluşu olmayan bir bağımlılık yapar. Onu içenlerin akıl ve iradelerini bozar ve sonucunda düşmanlık ve kinin olduğu kavgalara sebebiyet verir. İnsanın şuur yapısını zedelediğinden dolayı kişinin Allah'a karşı olan sorumluluklarını yerine getirmesine ve zamanını verimli bir şekilde değerlendirmesine engel olur. Malının ve parasının telef olup, israf olmasına sebep olur. Toplum sağlığını bozduğu gibi sağlıklı nesillerin oluşum ve gelişimine de engel olur. Kumarın kişide meydana getirdiği zarar ve tahribatlar, içkiden aşağı değildir. Kumar; bir tarafın emek harcamadan mal sahibi olduğu, diğer tarafın da yokyere malını zayi ettiği bir "oyundur". Kumarda emek de

---

[679] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 550.
[680] Mâide 5/90, 91.
[681] Nüzûl sırasına göre: Nahl 16/67; Nisâ 4/43; Bakarâ 2/219; Mâide 5/90.

üretmek de yoktur. Üreyen sadece kalplerdeki düşmanlık ve kindir. İslâm toplumu, hicretten sonra içki ve kumarın yasaklanmasından dolayı üzerlerine gelmesi muhtemel iki illetten böylece kurtulmuştur.[682]

3.3.7. Faizin Yasaklanması

İslâm dinî; toplumun dengeli, düzgün ve insanca yaşanır bir ortama kavuşması için *infak* etmeyi ve *sadaka* vermeyi teşvik etmiş, *zekâtı* ise gücü olanlara mecbur kılmıştır. Toplumun düzenini bozan, sosyal adalet ve sosyal dengeyi ortadan kaldıran, ahlâkı ise fesada uğratıp, zayıfı daha zayıf, zengini daha azgın hale getiren faiz için Kur'ân'da hüküm şöyledir: " اَلَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَاَمْرُهُ اِلَى اللّٰهِ وَمَنْ عَادَ فَاُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ / *Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, "Alış veriş de faiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah onu affeder) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedi kalacaklardır*"[683]

Ribâ kelimesi; Kur'ân-ı Kerîm'de faiz alıp verme anlamına gelmektedir. Faizden bahseden ilk âyet Mekke'de inen Rûm Sûresi'nin 39. âyetidir. Bu âyet ile Allah Teâlâ, faiz ile menfaat temin etmenin hoş görülmeyen bir durum olduğuna dikkat çekmiştir. Medine'de inen Âl-i İmrân Sûresi'nin 130. âyeti ve Bakara Sûresi'nin 275. âyetiyle de şüpheye mahal bırakmayacak şekilde faizi yasaklamıştır. Nisâ Sûresi'nin 161. âyetinde ifade edildiği gibi faiz, geçmişte Ehl-i Kitap için de yasaklanılmış bir durumdur. Bu yasak, yahudilerce sonradan tahrif edilerek asıl mecrasından çıkarılmıştır. Faiz hakkında inen âyetlerde, "*Ey iman edenler!*" hitabı ile mü'minler, bazen doğrudan, bazen de müşriklerin veya Ehl-i Kitabın faiz ile olan irtibatından bahseden âyetlerle dolaylı olarak ikaz edilmişlerdir.

---

[682] Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, c. 1, s. 312; Heyet, *Kur'ân Yolu*, s. 325.
[683] Bakara 2/275.

Müfessirler; âyette geçen "*Allah alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır*" ifadesinin izahatında, 'Allah (cc) alışverişi helâl, faizi haram kılarak iki işlem arasındaki dinî ve hukukî hükmünü vermiştir. Bundan sonra kullar, bu iki işlem arasındaki farklılıkların gerekçesini, sebep ve sonuçlarını akıllarıyla kendileri bulacaklardır' diyerek, bu durumun aklın idrakine açık olduğunu belirtirler.

Yine âlimler, haram kılınan faizin toplum ve bireyler üzerinde oluşturabileceği yıkım hakkında şu izahatta bulunmaktadırlar: Dünya üzerindeki toplumları dengede tutan hususlar, o toplumdaki bireylerin ticaret, sanat ve ziraat gibi farklı iş ve meslek kollarında çalışarak bir şeyler üretmeleridir. Emek karşılığında üretilen her bir değer, hem toplumun ihtiyaçlarını karşılamakta hem de bireylerin kendi geçimlerini temin etmektetir. Ancak faiz için aynı durum söylenemez. Çünkü faizli işlemde yorulmadan, terlemeden, bir emek harcamadan kolaydan kazanmak vardır. Kolaycılıkla beraber toplumun ihtiyacını giderecek bir değer üretimi olmadığı gibi hazır olanı da tüketmek vardır. Faizli işlem yapmaya izin verilirse eğer, bazı kimseler kolay yoldan kazanmayı tercih edecekler, böylece topluma ve cemiyete büyük zararlar verecelerdir. Faiz ancak çok mal ve para biriktirme hırsının ürünüdür. İnsandaki oluşan bu hırs; ihtiyaç sahiplerine karşı şefkati ve merhameti öldürüp, onlara infakta bulunmayı, sadaka ve zekât vermeyi zayıflatarak bencil insanlar türemesine sebep olmaktadır. Bu durum zamanla toplum bireyleri arasında kin ve nefreti artırarak toplumsal çöküşü hızlandıracaktır.[684]

Netice olarak hicretten sonra Hz. Peygamber, Medine'de farklı kabile ve soplardan meydana gelen bir İslâm topluluğu oluşturdu. Bu toplumun kanunî ve vicdanî olan bütün sorumlulukları, Kur'ân ve Sünnet temelinde oluşmuştur. Bu temel oluşum; hicretten önce Mekke'de atılmaya başlanmış, hicretten sonra da Medine'de sistemli hale gelmiştir. Hz. Peygamber hicret sonrası Medine'de öncelikle mü'minler arasında kardeşlik (muâhât) esasına dayalı bir birliktelik oluşturmuş, daha sonra da komşu topluluklar olan gayri müslimler ile Ehl-i Kitap arasında karşılıklı güvene dayalı geniş katılımlı bir birliktelik (muvâdea) oluşturmuştur. Hz. Peygamber; gelecek Müslüman nesillere, mü'minleri kardeşlik duygusuyla sevmeyi ve

[684] Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, s. 956, (c. 2); Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, c. 1, s. 394; Heyet, *Kur'ân Yolu*, s. 416; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsîri*, c. 3, s. 391.

gözetmeyi, farklı din sahiplerini de komşuluk duygusuyla saymayı ve korumayı temel ölçü olarak bırakmıştır.

SONUÇ

“هِجْران / *Hicrân*” mastarından bir isim olan “هجرة / *hicret*” kelimesi; Kur'ân'da 'mâzî, muzârî, masdar, ism-i fâil, ism-i mef’ûl ve emir kipi’ formlarında; 17 sûrede, 27 âyette, 31 defa geçmektedir. Lügatta, "*terk etmek*" genel anlamı dairesinde "*ilişkiyi kesmek, uzaklaşmak, yüz çevirmek, yapmaz olmak* ve *göç etmek*" manalarına gelmektedir.

Hicret kelimesinin terim bakımından tarifini bazı âlimler; "Kişinin şehveti, kötü ahlakı ve günah işlemeyi terk edip hayatından uzaklaştırmasıdır", "Dinin tasvip etmediği sohbet ve oturmayı kısaltmak, hevâ ve bid’at ehlini zâhir olan hatalarından Hakk’a dönmedikleri müddetçe onları terk etmektir" ve "Kalbin ve dilin Allah’ı (cc) zikretmeyi terk etmesidir" şeklinde yaparlar.

Siyer kaynaklarında genel itibariyle hicret; Hz. Peygamber’in (sas) ve Mekkeli Müslümanların sırf Allah rızası için Mekke'den Medine’ye zorunlu olarak göç etmeleri hadisesi olarak kabul görmektedir.

Tasavvuf ehli hicretin tarifini, "Kalp kâbesini fethedip onu, hevâ ve gizli şirkten temizlemek için; kötülüğü emreden nefsi-emmâre makamından çıkıp Allah Teâlâ'ya doğru yapılan manevi yolculuktur" şeklinde yapmışlardır.

Müfessirler, mesela Zemahşerî hicreti dar ya da özel kavramından ayrı olarak ele alır ve "Bir kimsenin dînî bir maksat ve gayeyle ilim talep etmek, haccetmek, cihat etmek, helâl rızık kazanmak veya daha itaatkâr, daha kanaatkâr ve daha zâhid olarak yaşabileceği bir beldeye firar etmesi de hicrettir. Bahsettiğimiz bütün bu hicretler, Allah ve Resûlü'nün istemiş olduğu hicretin aynısıdır” şeklinde bir yorum yaparak hicrete daha geniş bir perspektiften bakar. Zemahşerî'nin yapmış olduğu bu tarif; dün, bugün ve yarın samimi olan Müslümanlar için hicret kapısının hiç kapanmadığını ve kapanmayacağını göstermesi bakımından çok önemlidir.

Hicret kelimesi, anlamı bakımından Arap dilinde ve Kur'ân'da hem lügavî yönüyle hem de terim yönüyle kullanılmaktadır. Biz tezimizi yazarken, Kur'ân-ı Kerîm'de hicretin "*terk etmek*" manasıyla yakın bir anlam ilişkisi içinde olan dokuz “çevre kelime” tesbit edebildik. Bunlar; "إخراج / *ihrâc*", "فرار / *firâr*", "إسراء / *isrâ*'",

"خطف / *hatf*", "استفزاز / *istifzâz*", "حشر / *haşr*", "جلاء / *celâ'*", "هبوط / *hübût*" ve "مراغم / *murâgam*" kelimeleridir. Günlük kullanımda hicret ile aynı anlam çerçevesinde olup da Kur'ân'da ise lügavî anlamında kullanılmayan, "ترك / *Terk*" ve "صدود / S*udûd*" kelimesi gibi kelimeleri, Kur'ân'da mecaz anlamlarıyla kullanıldıkları için tezimize alamadık.

Allah Teâlâ, hidâyetlerine vesile olması için bazı kullarını, kendi toplumlarına veya başka toplumlara peygamber olarak göndermiştir. Hak yola davet eden bu peygamberlere (as), gönderildikleri toplum içinden inananlar olduğu gibi onları yalanlayanlar da olmuştur. Genellikle toplum içinde zulme uğramış, hakları yenilmiş kişiler iman ederken; yönetimi elinde bulunduranlar ile onların etrafındaki çıkar grupları karşı çıkmışlardır. Toplumu yöneten üst tabakadakiler, kurdukları çarpık düzenin yıkılmaması için gelen elçileri, genellikle kendileri için birer tehdit olarak görmüşler ve onları davalarından vazgeçirmenin yollarını aramışlardır. Elçileri susturmak için genellikle ellerindeki kuvvet yetkisini kullanarak zorbaca baskı yapmışlar, sürgün etmişler veya öldürmeye teşebbüs etmişlerdir. Bunun sonucunda peygamberler de bulundukları yerleri terk ederek, inananlarla beraber başka beldelere hicret etmişlerdir. Zemahşerî, *el-Keşşâf* isimli kitabında bunun değişmeyen bir durum olduğunu belirtmek için "Her peygamberin bir hicreti vardır, Hz. İbrâhim'in iki hicret vardır" diyerek peygamberlerin ortak kaderini özetlemiştir.

Kur'ân'da, doğrudan ya da çevre lafızlarla hicretlerine işaret edilen peygamberler ile tefsir âlimlerinin kitaplarında hicret ettiklerini beyan ettikleri peygamberlerin sayısı; *Hz. Âdem (as), Hz. Nûh (as), Hz. Hûd (as), Hz. Sâlih (as), Hz. İbrâhim (as), Hz. İsmâil (as), Hz. Lût (as), Hz. Ya'kûb (as), Hz. Yûsuf (as), Hz. Şuayb (as), Hz. Mûsâ (as), Hz. Hârûn (as), Hz. Yûnus (as)* ve *Hz. Muhammed (sas)* olmak üzere on dörttür.

İslâm kaynaklarında "Ebü'l-Beşer," "Ebü'l-Halk" ve "Ebü'n-Nâs" unvanlarıyla anılan Hz. Âdem (as); yaratılan ilk insan olması sebebiyle insanlığın ilk atası ve ilk babasıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Âdem'in cennetten çıkarılıp yeryüzüne indirilişi "sürgün" anlamına gelen "*hübût*" lafzıyla ifade edilmektedir. Hübût lafzı; bir mekândan çıkarılıp diğerine girdirilme manasına geldiğinden dolayı, merkez kelime

olan hicret kelimesiyle yakın anlam ilişkisi içindedir. Müfessirlere göre Hz. Âdem'in yeryüzüne indirilmesi, Allah Teâlâ tarafından ona verilmiş olan "*Halîfelik*" vazifesini yerine getirmek içindir. Biz bu durumu hicrete yakın olarak gördük ve bunu Hz. Âdem'in hicreti olarak değerlendirdik.

Hz. Nûh (as); elçi olarak gittiği müşrik ve zorba kavme, isabet eden tufan hadisesinden gemiye binerek kurtulmuştur. Bu hadise, Hz. Peygamber'in Mekkeli müşriklerin öldürme teşebbüslerinden kurtulmak için çıktığı hicret yolculuğuna benzemektedir. Biz bu yönüyle tûfan hadisesine, "Hz. Nûh'un hicreti" diyoruz. Tûfan bittikten sonra Hz. Nûh ve gemide bulunanlar selâmetle gemiden yere inerek, Cûdî dağının bulunduğu Musul şehri bölgesine yerleştikleri rivayet edilir.

Hz. Hûd (as), Âd kavmine peygamber olarak gönderilmiştir. Kavmi, işlemekte oldukları azgınlık ve isyanlarından dönmeyip Hz. Hûd'u yalanladıkları için, siyah bulutlar içinde gelen uğultulu ve dondurucu rüzgâr ile helâk edilmişlerdir. Hz. Hûd ve inananlar, Âd kavminin helâkından kurtarıldıktan sonra rivayetlere göre Mekke'ye hicret etmişlerdir.

Hz. Sâlih (as), Hicr denilen yerde yaşayan ve aynı zamanda akrabaları olan Semûd halkına peygamber olarak gönderilmiştir. Kavmin, mûcize eseri olarak kayadan çıkan deveyi kesmeleri ve elçilerini öldürmeye teşebbüs etmelerinden dolayı, dehşet verici bir ses ile helâk edildikleri Kur'ânda haber verilmektedir. Helâktan önce Hz. Sâlih'in bir rivayete göre Şam civarında ki Filistin'e hicret ettiği, diğer bir rivayete göre ise Mekke'ye hicret ettiği belirtilir.

Hz. İbrâhim (as); kendisi için yakılan ateşten Allah'ın yardımıyla kurtulduktan sonra, eşi Sâre ve yeğeni Lût olduğu halde önce Harran şehrine, oradan da Mısır'a hicret etmiştir. Mısır'da bulunduğu beldenin zorba Melik'inin, kendisine ve ailesine zarar verici tavırlarından korktuğu, bunun için bulunduğu yerden Şam civarına hicret ettiği rivayet edilmiştir. Hz. İbrâhim, Şam'da dünyaya gelen oğlu İsmâil henüz küçük bir çocuk iken, oğlu Hz. İsmâil (as) ile onun annesi Hâcer'i, Allah'ın emri üzere henüz kimsenin yaşamadığı ve Kâbe'ninde mevcut olmadığı Mekke'ye getirdiği Kur'ân'da isim verilmeden zikredilmiştir. Müfessirlerin çoğunluğun da bu getirilen çocuğun Hz. İsmâil (as) olduğu hususunda kuvvetli bir görüş vardır. Hz. İsmâil'in

çocukluğunda babası ve annesiyle beraber yaptığı bu yolculuk, onun için bir hicret olmuştur.

Hz. İbrâhim'in yeğeni olan Hz. Lût (as), insanlar arasında daha önce görülmemiş bir fiil olan livâta fiilini işleyen bir kavme peygamber olarak gönderilmiştir. Allah'ın men ettiği iğrenç livâta fiilinden vazgeçmeyen ve helâkı hakeden kavmin içinden bir gece yarısı çıkması emredilen Hz. Lût'un, müfessirlerce Mısır veya Şam'a hicret ettiği rivayet edilir.

Hz. Yûsuf (as), çocukluğunda gördüğü rüyası sebebiyle babası Hz. Ya'kûb'un tutkulu bir sevgisiyle, kardeşlerinin de her geçen gün artan kıskançlığıyla karşı karşıya kalmıştı. Allah Teâlâ onu, abilerinin öldürme girişiminden kurtararak Mısır'a hicret ettirmiş ve orada ona birçok nimetler vermiştir. Bulunduğu Mısır topraklarına babası Hz. Ya'kûb'un (as) ve kardeşlerinin de hicretlerine vesile olan Hz. Yûsuf; daha önce kendisine rüyada gösterilen secde hadisesine babası, annesi ve kardeşleriyle beraber buluştuğu Mısır'da şahit olmuştur.

Hz. Şuayb (as), isimleri Kur'ân'da Medyen ve Eyke olarak zikredilen iki ayrı belde halklarına peygamber olarak gönderilmiştir. Tefsir âlimleri, bu iki ismin tek bir halkın ismi olduğu veya iki ayrı halkın ismi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Allah'ın yasaklarını işlemekte israr etmeleri ve Hz. Şuayb'in uyarılarına meydan okumalarından dolayı Medyen halkı, uğultulu bir ses ve şiddetli yer sarsıntısıyla; Eyke halkı ise gölge gününün azabıyla azaplanarak helâk edilmişlerdir. Hz. Şuayb'ın kavminin helâkından sonra Mekke'ye hicret ettiği ve Beytullah'ın yakınına defnedildiği rivayet edilir.

Hz. Mûsâ (as), Mısır'da Firavun'un köle muamelesi yaptığı İsrâiloğulları'nın içinde doğmuş ve yapmak zorunda kaldığı bütün hicretlerine de sebep hep Firavun olmuştur. Bebekliğinde Firavun'un askerlerince katledilmemek için annesi tarafından kundak içinde Nil nehrine bırakılmış ve güvenle yetişip büyüyeceği saraya hicret ettirilmiş daha sonra yanlışlıkla öldürdüğü bir Kıptî sebebiyle öldürülmek üzere arandığından dolayı da Medyen'e hicret etmiştir. Hz. Mûsâ Mısır'a dönüşünde, Allah'ın emri üzere kardeşi Hz. Hârûn (as) ile beraber Firavun'a giderek, onu Allah'a iman etmeye ve İsrâiloğulları'na da zulüm etmemeye davet etmişler, ancak

Firavun'un inat etmesi sebebiyle bir gece vakti, kardeşi Hz. Hârûn ve İsrâiloğulları ile beraber Mısır'dan Allah'ın işaret ettiği yere hicret etmişlerdir. Kavmine hakim olma yönüyle Hz. Peygamber'in hicretine en yakın hicret, Hz. Mûsâ'nın hicretidir diyebiliriz.

Hz. Yûnus (as), nüfusu yüz binden fazla olan bir topluluğa peygamber olarak gönderilmiştir. Hidayetleri için çok çabaladığı kavmin iman etmemesi üzerine, onlara isabet edecek olan azabı haber verdikten sonra, hicrete izin verilmesini beklemeden onları terk etmiştir. Kavminden uzaklaşmak için bindiği gemiden büyük bir balığın karnına düşmüş, Allah'a yaptığı ilticalar sebebiyle af edilerek selametli bir şekilde sahile çıkarılmıştır. Müfessirler, Hz. Yûnus'un peygamber olarak gönderildiği topluluğa, balığın karnından kurtarılmazdan önce mi, sonra mı gittiği hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de kıssalarından haber verilen peygamberlerin, İslâm olmaya davet ettikleri ümmetleriyle aralarında geçen olaylardaki ortak ve genel hususlar tesbit edebildiğimiz kadar şu şekildedir:

* Elçilerin gönderildikleri toplumlar, genellikle tevhid yolundan sapmış azgın topluluklardır.

* Geçmişte iman etmiş ya da helâktan kurtarılmış olan atalarının devamıdırlar.

* Geçmişleri ile ilgili aidiyet bilgilerinin olmasına karşın, atalarından gelen inançlarını menfaatleri doğrultusunda bozmuşlardır.

* İkaz edildiklerinde Allah'a inandıklarını ve atalarının dinleri üzerine olduklarını iddia etmektedirler.

* Allah'ın elçilerini yalancılıkla itham etmişler ve onları küçük düşürme, konuşamaz hale getirme gibi baskılama yoluna gitmişlerdir.

* Sapkın inançlarından dönmek yerine, elçilerden yapılması zor isteklerde bulunmuşlar, istekleri yerine getirilmiş olsa dahi bildikleri yoldan ayrılmamışlardır.

* Kendileri için tehdit gördükleri peygamberleri ve onlara inananları susturmak, sürgün etmek veya öldürmek gibi ağır yollara başvurdukları görülmektedir.

* Hz. Nûh'un ettiği dua hariç söz dinlemeyip küfürde inat eden kavimlerin helâkları, kendi istekleri neticesinde gerçekleşmiştir.

Kur'ân'da ismi zikredilen peygamberler ile onların İslâm'ı tebliğ ettikleri ümmetleri arasında geçen kıssalar, Hz. Peygamber'in hicret öncesi Mekke devrinde inen âyetlerde haber verilmektedir. Diğer peygamberler gibi Hz. Peygamber'in de en çok kavminden sıkıntı gördüğü devre, hicret öncesi diye tabir ettiğimiz bu devre olmuştur. Ancak Hz. Peygamber, kendisine zulmeden veya öldürmeye teşebbüs eden kabilesine topluca helâk olmaları için beddua etmemiştir. Anlatılan kıssaların devamındaki kurtuluş, Hz. Peygamber ve onun ashâbının ümitlerini diri tutmuş, elbet bir gün kurtuluşa ereceklerine inanmaları için onlara bir ışık olmuştur. Hz. Peygamber de bir kısım inananları Habeşistan'a hicret etmeleri için yönlendirmiş fakat hiçbir zaman Habeşistan'ı devamlı kalınacak bir vatan olarak görmemiştir. Anlayabildiğimiz kadarıyla Habeşistan'ın devamlı yaşam için hedef ülke görülmemesinin başlıca sebepleri şunlardır:

* Arapların merkez olarak kabul edip değer verdikleri Kâbe'ye uzak olması.

* Habeşistan'daki siyasi istikrarın, devamlı olmaması.

* Habeş ülkesinin ileri gelenleri ve halkının Ehl-i Kitap olmaları.

* Habeş ülkesine sığınan müslümanlara, Ehl-i Kitap olan âlimlerin, Necâşî Ashame'nin ilgilendiği kadar ilgi ve alaka göstermemiş olmaları.

Bütün ümidiyle, hicret edilecek vatan aramaya devam eden Hz. Peygamber'e sonunda Yesrib'den bir kapı açılmış ve bütün inananlarla beraber oraya hicret

etmiştir. Hicret gerçekleştikten sonra Hz. Peygamber, Medine'de tamamen iman edenlerin oluşturduğu homojenize bir topluluk arzu ediyordu. Bunun için de Müslüman nüfusunun çoğalması gerektiğinin farkındaydı. Bu ise yolu hicretin diri tutularak, Müslümanların Medine'de toplanmasından geçiyordu. Murâd-ı İlâhî de bu şekilde olmalıki, hicret kelimesi Medenî âyetlerde genellikle terim anlamıyla öne çıkmaktadır. Durum böyle olunca, Medine şehrindeki Müslüman nüfusun çoğalması için iman edenlere, Medine'ye hicret etmelerinin gerekli olduğu belirtildi. Bu durum Mekke'nin fethine kadar bu şekilde sürdü. Hicretten sonra Hz. Peygamber, Medine'de İslâm devletinin temellerini atmış ve sonra da ümmetine, yönetiminde Kur'ân ve Sünnet'in olduğu bir İslâm devletini miras bırakmıştır.

Netice itibariyle hicret etmiş geçmiş peygamberler ile Hz. Peygamber'in kavimlerine İslâmı tebliğ süreçlerini ve hicretlerini karşılaştırdığımızda şu tahlillere ulaşmaktayız:

* Hz. Peygamber'in; Hz. İsmâil, Hz. Yûsuf ve Hz. Mûsâ gibi peygamberlik öncesi bir hicreti olmamıştır.

* Hz. Peygamber'in kavmi olan Kureyş'in, hicret öncesi dönemde tebliğe verdikleri tepkileri; Kur'ân'da isimleri zikredilen Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. İbrâhim ve Hz. Şuayb'ın kavimlerinin verdiği tepki gibi bir tepki olmuştur. Bu kavimler atalarının dini üzerine olduklarını, babalarını da kendileri gibi tapar bulduklarını belirtmişler ve taptıkları putlar sebebiyle Allah'a yakınlaştıklarını iddia etmişlerdir. Peygamberlerinin haber verdiği helâka karşı, kendilerince meydan okumuşlar, belanın gelmesini de kendileri istemişlerdir.

* Hz. Peygamber'in kıssalarla desteklendiği dönem, hicret öncesi dönem olan Mekke dönemindir. Vahiy yolu ile bildirilen kıssalarda, Peygamber'e (sas) ve Müslümanlara sabırlı olmaları tavsiye edilmiş, umdukları genişliğe ulaşacaklarına dair de müjdeler verilmiştir. Müşriklere ise şiddetli bir azap ile azaplandırılacaklarına dair tehditler vardır.

* Hz. Peygamber'e, Hz. Yûnus gibi hicrete izin verilmeden, çıkmaması hususunda önceden ikaz edilmiştir.

* Hz. Peygamber'in içinden hicret edip çıktığı kavmi, Peygamber'den (sas) sonra topluca helâk edilmemişler, ancak Peygamber'e ve Müslümanlara çok zulmeden müşriklerin bazı ileri gelenleri, Bedir Harbi günlerinde öl(müş)dürülmüşlerdir.

* Hz. Peygamber'in hicretine en yakın hicret, Hz. Mûsâ'nın hicreti görünmektedir. Fakat Hz. Mûsâ da hicret sonrasında arzu ettiği gibi Müslümanlardan oluşan bir İslâm devleti kurmakta başarılı olamamıştır.

* Hz. Peygamber, hicret ettiği Medine'de ticaretinden ekonomisine, eğitiminden yönetimine varıncaya kadar bütün müesseselerine İslâmın hakim olduğu yapısal bir devlet kurmuştur.

EKLER

EK-1: "هجرة / Hicret" Kelimesinin Mushaf Tesbitine Göre Geçtiği Sûre ve Âyetler

Sıra	Sûre Adı	Âyet	Kelime	Manası	Formu	Şehri
1-	Bakara / 02	218	هاجَروا	Hicret Etmek	Mâzî	Medenî
2-	Âl-i İmrân / 03	195	هاجَروا	Hicret Etmek	Mâzî	"
3-	Nisâ / 04	34	واهْجُروهنّ	Yalnız Bırak	Emir	"
4-	"	89	يُهاجروا	Hicret Etmek	Muzârî	"
5-	"	97	فتُهاجِروا	Hicret Etseydiniz	Muzârî (Emir Manası)	"
6-	"	100	يُهاجِرْ	Hicret Ederse	Muzârî	"
7-	"	100	مُهاجِراً	Hicret Edici-Eden	İsm-i Fâil	"
8-	Enfâl / 08	72	هاجَروا	Hicret Etmek	Mâzî	"
9-	"	72	لم يُهاجِروا	Hicret Etmeyenler	Muzârî	"
10-	"	72	يُهاجِروا	Hicret Etmek	Muzârî	"
11-	"	74	هاجَروا	Hicret Etmek	Mâzî	"
12-	"	75	هاجَروا	Hicret Etmek	Mâzî	"
13-	Tevbe / 09	20	هاجَروا	Hicret Etmek	Mâzî	"
14-	"	100	المُهاجِرينَ	Hicret Edici-Eden	İsm-i Fâil	"
15-	"	117	المُهاجِرينَ	Hicret Edici-Eden	İsm-i Fâil	"
16-	Nahl / 16	41	هاجَروا	Hicret Etmek	Mâzî	"
17-	"	110	هاجَروا	Hicret Etmek	Mâzî	"
18-	Meryem / 19	46	واهْجُرْنِى	Terket-Uzak Ol	Emir	Mekkî
19-	Hac / 22	58	هاجَروا	Hicret Etmek	Mâzî	"
20-	Mü'minûn / 23	67	تَهْجُرونَ	Hezeyan	Muzârî	"
21-	Nûr / 24	22	المُهاجِرينَ	Hicret Edici-Eden	İsm-i Fâil	Medenî
22-	Furkân / 25	30	مَهْجوراً	Terkedilmiş	İsm-i Mef'ûl	Mekkî
23-	Ankebût / 29	26	مُهاجِرٌ	Hicret Edici-Eden	İsm-i Fâil	"
24-	Ahzâb / 33	6	مُهاجِرينَ	Hicret Edici-Eden	İsm-i Fâil	Medenî
25-	"	50	هاجَرْنَ	Hicret Etmek	Mâzî	"
26-	Haşr / 59	8	المُهاجِرينَ	Hicret Edici-Eden	İsm-i Fâil	"
27-	"	9	هاجَرَ	Hicret Etmek	Mâzî	"

28-	Mümtehine / 60	10	مُهاجِراتٍ	Hicret Edici-Eden	İsm-i Fâil	"
29-	Müzzemmil / 73	10	واهْجُرْ	Sabret-Katlan	Emir	Mekkî
30-	"	10	هَجْراً	Uzaklaş	Masdar	"
31-	Müddessir / 74	5	فاهْجُرْ	Yaklaşma	Emir	"

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd; *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-elfâzı'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*, Çağrı Yay., İstanbul 1990.

Algül, Hüseyin; "Ensar", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1995, XI/251.

Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd; *Rûhu'l-Meânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut 1985.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî; *el-Müsned*, (Thk. Şuayb el-Arnaût ve heyet), Müessetü'r-Risâlet, Beyrut 1991.

Apak, Adem; "Hz. Peygamber'in (sas) Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", *İslâmi İlimler Dergisi*, Yay. 2, Çorum Aralık 2007.

Arslan, Ali; *Büyük Kur'an Tefsiri (Hulâsatü't-Tefasir)*, Arslan Yay., İstanbul 1996.

Ateş, Süleyman; *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.

Azimli, Mehmet; "Mekke Dönemindeki Boykot Yılları Üzerine Bazı Mülahazalar", *İstem*, y. 4, sy. 7, Konya 2006.

Bayraklı, Bayraktar; *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsîri*, Bayraklı Yay., İstanbul 2007.

Begavî, Muhyi's-Sünne el-Ferrâ; *Meâlimü't-Tenzîl*, Dâru Tayyibe, Riyad 1988.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin; *es-Sünenü'l-Kebîr*, (Thk. Muhammed Abdü'l-Kâdir Attâ), Dâru'l-Kütübü'l-Ilmiyye, Beyrut 2003.

Beyzâvî, Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer; *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Müessesetü Târîhi'l-Arabî, Beyrut 1418/1998.

Bursevî, İsmâil Hakkı; *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dersaadet Matbayı Osmaniye, İstanbul 1330/1911.

Bolay, Süleyman Hayri; "Âdem", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, I/358.

Cevherî, İsmâil b. Hammâd; *es-Sıhâhu Tâcü'l-Lüga ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdu'l-Gafûr Attâr), Beyrut 1990.

Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf; *et-Ta'rîfât*, (Thk. Muhammed Sıddîk Minşâvî), Dâru'l-Fazîlet, Beyrut 2011.

Çakan, İsmail L., - Solmaz, N. Mehmed; *Kurân-ı Kerîm'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014.

Çonkor, Burhan; *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Sürelerin Tahlili*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 2015.

Dâmegânî, Hüseyin b. Muhammed; *Kâmûsü'l-Kur'ân*, Dârul İlim, Beyrut 1980.

Davudoğlu, Ahmed; *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1983.

Derveze, Muhammed İzzet; *Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2. bs., Kahire 2000.

Derveze, Muhammed İzzet; *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (Trc. Mehmet Yolcu), Yöneliş Yay., İstanbul 1995.

Elif Efendi, Hasîrîzâde; *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân*, (Hzr. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2015.

Endelüsî, Ebû Muhammed İbn Atıyye; *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübi'l-Ilmiyye, Beyrut 2001.

Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân; *Tuhfetü'l-Erîb Bimâ fi'l-Kur'âni Mine'l-Garîb*, (Thk. Semîr el-Meczûb), Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1983.

Fayda, Mustafa; "Muhammed", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, XXX/408.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb; *el-Kâmûsü'l-Muhît*, (Thk. Muhammed Naîm el-Arksûsî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005.

Güler, İlhami – Özsoy, Ömer; *Konularına Göre Kur'ân*, Fecr Yayınevi, Ankara 2011.

Gündoğdu, Yusuf Bahri; "İslam Hicretinin Sosyolojik ve Pedogojik Tahlili", *Geçmişten Günümüze Göç*, Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun 2017.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân; *Kitâbü'l-Ayn*, (Thk. Abdü'l-Hamîd Hendâvî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Hamidullah, Muhammed; *İslâm Peygamberi*, İmaj Yay., İstanbul 2003.

Harman, Ömer Faruk; "İsmâil", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, XXIII/76.

Harman, Ömer Faruk; "Lût", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, XXVII/228.

Harman, Ömer Faruk; "Nûh", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, XXXIII/226.

Heyet; *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2008.

İbnü'l-Arabî; Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Abdulkâdir Attâ), Daru'l-Kütübi'l-Ilmiyye, 3. bs., Beyrut 2003.

İbnü'l-Cevzî; Ebu'l-Ferec, *Garîbü'l-Hadîs*, (Thk. Abdu'l-Mu'tî Emîn Ka'acî), Dâru'l-Kütübi'l-Ilmiyye, Beyrut 2004.

İbn Âşur, Muhammed Tâhir; *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru Sahnûn, Tunus 1997.

İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ el-Kazvinî; *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Lüga*, (Thk. Abdü's-Selâm Hârûn), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik; *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1990.

İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebü'l-Fidâ; *el-Bidâye ven-Nihâye*, Mektebetü'l-Meârif, Beyrut 1990.

İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ; *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Thk. Heyet), Müessesetü Kurtuba, 1. bs., Kahire 2000.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn b. Muhammed; *Lisânü'l-Arab*, Dâr-u Sâdır, Beyrut 2010.

İsfahânî, Râgıb; *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, (Thk. Safvân Adnân Dâvûdî), Daru'l-Kalem, Beyrut 2009.

Karâfî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Imâd; *et-Tibyân fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ân*, (Thk. Dâhî Abdülbâkî Muhammed), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Kahire 2003.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed; *el-Câmî' lî Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî), Müessetü'r-Risâle, Beyrut 2006.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri; "Senetü'l-Hüzn", *DİA*, Türkiey Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, XXXVI/519.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed; *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (Thk. H. İbrâhim Kaçar), Dâru'l-Mîzân, İstanbul 2007.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ; *Tefhîmü'l-Kur'ân*, (Trc. Heyet), İnsan Yay., 2. bs., İstanbul 1996.

Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasan; *et-Tefsîru'l-Kebîr / Tefsîru Mukâtil*, (Thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut 2002.

Mutçalı, Serdar; *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 1995.

Mütercim Âsım Efendi; *Okyanusu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2013.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb*; es-Sünenü'l-Kebîr*, (Thk. Mektebü Tahkîku't-Türâsi'l-İslâmî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2001.

Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Ahmed; *et-Teysîr fî't-Tefsîr*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2019.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Mahmûd; *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Darul Kelimetit-Tayyib, Beyrut 1998.

Okumuş, Mesut; "Mekkî Sûre ve Âyetlerde Hz. Peygamber'e Yönelik Hitaplar", *Kur'ân Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu*, Çorum 2012.

Önkal, Ahmet; "Akabe Biatları", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1989, II/211

Râzî, Fahreddin Ebû Abdullâh; *Mefâtîhu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed; *Arâisü'l-Mecâlis (Kısasü'l-Enbiyâ)*, Mektebetü'l-Cumhûriyyeti'l-Arabiyye, Kâhire 2002.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed; *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (Thk. İmâm Ebî Muhammed b. Âşûr), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut 2002.

Sarıçam, İbrahim; *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 7. bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2014.

Sıcak, Ahmet Sait; "Başa Çıkma Stratejileri Açısından Kur'ân'da Hicret Realitesi", *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, Antakya 2018.

Sıcak, Ahmet Sait – Çalışkan, Necmettin; "Kur'ân'da İhraç Kavramı Özelinde Göç Olgusu", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, sy. 9, Kilis 2018/2.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân; *ed-Dürru'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sû*r, (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), 1. bs., Kahire 2003.

Şevkânî, Abdillâh Muhammed b. Alî; *Fethu'l-Kadîr*, Dâru Tayyibe, Riyad 1994.

Taberî, Muhammed b. Cerîr; *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Dâru'l-Meârif, Beyrut 1967.

Taberî, Muhammed b. Cerîr; *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (Thk. *Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî*), Dirâsetü'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kâhire 1970.

Vankulu, Mehmed b. Mustafa el-Vânî; *Lügat-ı Vankûlî (Tercüme-î Sıhâh-ı Cevherî)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2014.

Yazır, Muhammed Hamdi; *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1971.

Zebîdî, Ahmed b. Ahmed; *et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh*, (Trc. Babanzâde Ahmed Naim), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. sy. 55-2, Semih Ofset 8. Baskı, Ankara 1985.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ; *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (Thk. Abdu'l-Alîm et-Tehâvî), Beyrut 1974.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer; *el-Keşşâf*, (Thk. ve Trc. Heyet), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2018.